

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING
[XXXIV]

SEVE LJUNGMAN OCH
PER STJERNQUIST
DEN RÄTTSLIGA
KONTROLLEN
ÖVER
MARK OCH VATTEN
DEL II

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

E-boken är publicerad av Juridiska fakulteten vid Lunds universitet 2026

eISBN: 9789190023457

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.406>

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande.

(Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>).

Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING

[XXXIV]

SEVE LJUNGMAN OCH PER STJERNQUIST

DEN RÄTTSLIGA KONTROLLEN
ÖVER
MARK OCH VATTEN

II

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

Tredje upplagan

© P.A. Norstedt & Söners Förlag 1961, 1964, 1968

STOCKHOLM 1968. KUNGL. BOKTRYCKERIET P. A. NORSTEDT & SÖNER

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
<i>Avd. III. Expropriationsrätt</i>	9
Kap. XIII. Historiska och principiella grundvalar.	9
1. Kort historik	9
2. Allmänt om expropriationsreglernas funktion och räckvidd	12
Kap. XIV. Expropriationsobjektet.	17
Kap. XV. Expropriationsanledningarna.	20
Kap. XVI. Expropriationens rättsverkningar beträffande den exproprierade egendomen.	25
Kap. XVII. Expropriationsersättning.	30
1. Inledning.	30
2. Löseskillingen.	32
3. Personlig skada.	34
4. Skada och intrång å återstod av fastighet.	35
5. Vissa frågor om skada och intrång vid väg- omläggning.	37
6. Företagsskada.	39
7. Närmare avgränsning av sakägarebegreppet. Adjacenter och innehavare av obligatorisk rätt.	41
8. Särskild värdeökning i samband med expro- piation. Avräkning av nytta mot skada	42
9. Tidpunkt för värderingen. Ändring i pen- ningvärdet.	44
10. Ersättningsformen.	46
11. Ersättning för avstående av särskild rätt.	47
Kap. XVIII. Några huvudpunkter av expropriationsförfä- randet.	48
<i>Avd. IV. Vattenrätt</i>	53
Kap. XIX. Historiska och principiella grundvalar.	53

	Sid.
Kap. XX. Några grundlinjer i vattenlagen.....	59
Kap. XXI. Tillgodogörande av vattenkraft.	62
A. Lämpliga brukningsenheter.	67
B. Lämpliga subjekt.....	70
C. Lämpliga brukningsmetoder.	73
Kap. XXII. Lukrativ vattenrätt i övrigt.....	75
1. Grundvattentäkt.....	75
2. Allmän farled.....	76
3. Allmän flottled.....	77
Kap. XXIII. Defensiv vattenrätt.....	78
1. Dikning.....	80
2. Vattenavledning.....	83
3. Invallning.....	85
4. Avloppsvatten.....	85
Kap. XXIV. Ersättning enligt vattenlagen.....	87
<i>Avd. V. Gruvrätt</i>	97
Kap. XXV. Historiska och principiella grundvalar.....	97
1. Kort historik.....	97
2. Några legislativa problem inom gruvrätten.....	99
Kap. XXVI. Gruvrättens uppkomst och vidmakthållande. Ersättning till jordägaren.....	103
Kap. XXVII. Närmare om gruvinnehavares rättsställning. Samäganderätt i gruva.....	107
Kap. XXVIII. Stenkolslagen. Uranlagen m. m.	110
<i>Avd. VI. Jakt- och fiskelagstiftning</i>	113
Kap. XXIX. Jakt.....	113
1. Kort historik.....	113
2. Några principiella synpunkter.....	114
3. Vissa huvudpunkter i gällande jaktlagstiftning.....	116
Kap. XXX. Fiske.....	121
1. Kort historik.....	121
2. Några principiella synpunkter.....	122
3. Vissa huvudpunkter i gällande fiskelagstiftning.....	123

	Sid.
<i>Avd. VII. Andra regler om markägares råddighet</i>	132
Kap. XXXI. Ägofredslagstiftningen	132
Kap. XXXII. Allemansrätt, naturvårdslag m. m.	135
1. Allemansrätt	135
2. Naturvårdslagen m. m.	140
Förkortningar.	144
Citerade offentliga utredningar	146
Rättsfallsregister.	148
Sakregister.	150

FÖRORD

Beträffande detta arbetes syfte ger förordet till första delen all erforderlig upplysning. Med tanke särskilt på de s. k. tillämpade studierna i civilrätt har dock i förevarande del hänvisningar till vetenskaplig diskussion och litteratur i vissa avsnitt gjorts något fullständigare än vad som i och för sig varit nödvändigt för en grundläggande lärobok.

I den föreliggande tredje upplagan — vid vars färdigställande förste amanuensen Annika Lokrantz^{*} verksamt biträtt — beaktas lagändringar, rättsfall och nyutkommen litteratur fram till den 1 januari 1968.

Hamra den 11 januari 1968

Seve Ljungman

AVD. III

Expropriationsrätt

KAP. XIII. HISTORISKA OCH PRINCIPIELLA GRUNDVALAR

Litteratur: Av nyare expropriationsrättslig litteratur må här nämnas:
ERNBERG, Expropriationsskada å återstod av fastighet, 1938;
V. EYBEN—NIELSEN, Fast ejendoms regulering og beskatning I, Odense 1965;
HEDFELDT, Expropriation för tätbebyggelse, 1950;
HERNMARCK, Löseskilling vid expropriation för tätbebyggelse, 2:a uppl. 1967 (innehållsrik och med omfattande litteraturfört.);
HOLMBÄCK, Begränsade sakrätter till fast egendom vid expropriation etc., 1925;
LARSEN, Ekspropriationserstatningen, Köpenhamn 1958;
— Tvungen Ejendomsafstaaelse, Köpenhamn 1940;
MEYER, Erstatningsfastsættelse ved Ekspropriation, Köpenhamn 1943;
NIAL, Expropriation och rättssäkerhet, 1949;
SANDENE, Oreigningsloven, Oslo 1962 (kommentar till 1959 års norska expropriationslag);
SCHJØDT, Norsk ekspropriasjonsrett, Oslo 1947;
STRAHL, Fyra expropriationsrättsliga uppsatser, 1926;
Värdering vid expropriation, 1954 (en serie föredrag för expropriationsdomare m. fl., jämte fyllig litteraturfört.);
Expropriationsteknik och fastighetsvärdering, 1959 (d:o);
Domar i expropriationsmål 1951—60, SOU 1963:73;
Förtida tillträde, expropriationskostnad m. m., SOU 1964:32;
Gennemgang af ekspropriationslovgivningen, danskt Bet. 330/1963 (bl. a. förarbeten till 1964 års danska expropriationslag);
Nye tendenser i ekspropriasjonsretten, NJMF 1957, s. 125 ff.

1. KORT HISTORIK

Expropriationsrätten är idémässigt en relativt modern företeelse. Exempel på lagregler rörande avstående av mark för det allmännas bästa saknas väl icke helt i senromersk och medeltida rätt, men vanligen avgjordes dylika konflikter genom härskarens maktspråk. Tendenser till en mera målmedveten reglering av expropriationsrätten torde ha framkommit först i

samband med naturrättsliga tankegångar angående den enskilde individens rätt gentemot staten. Redan Grotius uppställde kraven på att expropriation icke fick äga rum annat än för allmänt väl, »utilitas publica», och mot full ersättning ur statskassan, »compensatio ex communi». Till dessa krav fogades så småningom under inflytande från Montesquieus maktfördelningslära önskemålet om att expropriationsersättningen skulle fastställas av domstol, till förebyggande av övergrepp från regeringsmaktens sida.

Sin första mera betydelsefulla praktiska tillämpning fick dessa idéer i samband med den franska revolutionen, där samma tankegångar mötte i 1789 års människo- och medborgarrättsförklaring. Sedermera inflöt principerna i Code civil 1804 (art. 545) och i en av Napoleon år 1810 utfärdad expropriationslag, vilken kom att utgöra förebilden för ett flertal expropriationslagar i Europa under 1800-talet.

Vad den svenska rättsutvecklingen beträffar, saknas icke antydningar till ett expropriationsförfarande redan i äldre tid. Särskilt må nämnas 1734 års lag, BB 25: 1, angående skyldighet att avstå mark till allmän landsväg mot fyllnad från kronan i åker eller äng. Ett utbyggt system av expropriationsregler — där det franska inflytandet är påtagligt — möter dock först i Lagcommitteens civillagförslag av 1826. Då det småningom blev uppenbart, att detta förslag icke skulle leda till lagstiftning, antogs år 1845 vår första allmänna expropriationsförordning.

Själva termen expropriation var hämtad från fransk rätt och även i enskildheterna erbjöd 1845 års förordning starka anknytningspunkter till den då gällande franska rätten. Från 1824 års förordning om utrivning av vattenverk — som närmast avsåg ett slags expropriation i enskilt intresse — hade dock hämtats föreskriften, att expropriationsersättning skulle utgå med 50 procent förhöjning å egendomens värde. Dessutom betecknade 1845 års förordning en självständig linje i förhållande till fransk rätt såtillvida, att man noggrant specificerade de ändamål, för vilka expropriation kunde medgivas, och sålunda icke litade till någon generalklausul angående »utilité publique». Denna linje har även i fortsättning-

en bibehållits i svensk rätt.¹ Den nyss berörda regeln om 50 procent förhöjning — som hade visat sig särskilt betungande för järnvägsbygggena — avskaffades däremot genom 1866 års expropriationsförordning, vilken i övrigt icke innebar några anmärkningsvärda nyheter.

Den i samband med industrialismens genombrott förändrade samhällsstrukturen medförde småningom behov av en mera genomgripande omdaning av expropriationsrätten. Ett fullständigt förslag till ny expropriationslag avgavs år 1910. Proposition i ärendet framlades till 1913 års riksdag, men stoffet var politiskt brännbart och först år 1917 bragtes lagstiftningsfrågan i hamn. *Lagen den 12 maj 1917 om expropriation* (ExprL) har sedan undergått åtskilliga ändringar. Nya expropriationsändamål har successivt tillkommit och dessutom blev ersättningsreglerna och expropriationsförfarandet år 1949 föremål för en genomgripande revision. År 1960 tillsattes en ny statlig utredning med uppgift att verkställa allmän översyn av expropriationslagen.²

Vid sidan av ExprL förekommer regler av expropriationsrättslig karaktär inom ett flertal speciella rättsområden. Vissa hithörande författningar lämnar beträffande förfarandet, ersättningsens bestämmande m. m. en direkt hänvisning till ExprL; så t. ex. 1902 års ElAnlL, 1947 års BL, 1947 års lag om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom (den s. k. Lex Bogesund), 1964 års NaturvårdsL (inkl. strandskyddsregler). I andra fall innehåller vederbörande författning själv en mer eller mindre detaljerad reglering av det expropriativa förfarandet, så t. ex. 1918 års VL och HusbehovsvattenlednL, 1925 års EnsittarL, 1933 års ÄgofredsL, 1939 års EnskVägL, 1943 års AllmVägL, 1938 års GruvL och 1965 års JordförvärvsL. De nu nämnda specialförfattningarna upptages icke till närmare granskning i förevarande sammanhang.

¹ 1910 års förslag till expropriationslag innehöll en generalklausul (»allmänt gagn»), vilken emellertid icke kom att inflyta i den proposition, som ledde till 1917 års ExprL.

² Se SvJT 1961, s. 536 f. Expropriationsutredningen har hittills framlagt två delbetänkanden, SOU 1962: 24 (kulturhistoriskt värdefull bebyggelse) och 1964: 32 (förtida tillträde, expropriationskostnad m. m.), vilka lett till ändringar i ExprL 1964 resp. 1966.

2. ALLMÄNT OM EXPROPRIATIONSREGLERNAS FUNKTION OCH RÄCKVIDD

I grova drag avses med expropriation ett förfarande, varigenom fast egendom mot ersättning tages i anspråk för tillgodoseende av visst allmännyttigt ändamål.¹ Inom äldre rättslitteratur har expropriationen ofta betecknats såsom ett ingrepp i äganderätten.² Onekligen framträder också expropriationen till det yttre såsom en inskränkning av ägarens eljest föreliggande befogenheter. I själva verket är det dock icke fråga om annat än ett markerande av äganderättens gränser i visst avseende.³ Äganderätten är icke absolut utan sträcker sig endast så långt som rättsliga sanktioner för dess skyddande kan påkallas. Äganderättens samhällsfunktion går framförallt ut på att tillförsäkra den enskilde frukten av hans arbete eller förutseende och på sådant sätt stimulera till produktiva insatser i samhället.⁴ Men välstånd kan också befordras genom direkta åtgärder från statens sida, såsom t. ex. byggande av vägar, skolor, elektricitetsverk o. s. v. För dessa och andra ändamål erfordras markutrymme, som det allmänna icke alltid disponerar. Det legislativa problemet blir då — åtminstone så länge samhällsekonomin vilar på enskild äganderätt — att skapa en ordning, varigenom erforderlig fast egendom kan tvångsvis tagas i anspråk utan att den för produktionen så viktiga allmänna trygghetskänslan i ägandet förflyktigas. I enlighet härmed får expropriationsrätten anses ha till ändamål icke blott att bereda rörelsefrihet för allmänna företag utan i lika mån att utgöra ett värn

¹ Jfr *Strahl*, Fyra expropriationsrättsliga uppsatser (1926), s. 88.

² Ännu i 1962 års brandlag, 12 §, återkommer beträffande förfogande över egendom för släckning och räddning uttrycket »ingrepp i annans rätt».

³ Skildringen av expropriationen såsom ett ingrepp kritiserades redan av *Jhering*, *Der Zweck im Recht*, I, 1:a uppl. 1877, s. 514. Jfr även hänvisningarna hos *Strahl* (1926), s. 73 f. För egen del understryker *Strahl* att expropriationen dock av rättsmedvetandet uppfattas såsom ett ingrepp (s. 78, jfr s. 231 f.). Denna i och för sig riktiga iakttagelse synes endast äga sekundär betydelse i sammanhanget.

⁴ »Äganderätten livar hos människan omtanka och hjälper henne att besegra hennes medfödda ovilja för arbete och mödor» (JR *Poppius* i HD 1815, LagCom. 1826, Bih. 2, s. 120).

mot alltför oberäkneliga dispositioner från det allmännas sida.

Den nu antydda funktionen kan expropriationsinstitutet fylla med olika samverkande medel. För det första befordras tryggheten i ägandet genom att lagstiftaren klart anger, under vilka förutsättningar expropriation får äga rum. Den enskilde fastighetsägaren kan härigenom i någon mån *beräkna*, hur pass sannolikt det är att just hans egendom blir föremål för tvångsförvärv, och inrätta sina dispositioner här efter. Överväganden av denna art torde ligga bakom den i svensk lag bibehållna principen, att expropriationsändamålen skall i detalj beskrivas i ExprL (se vidare nedan kap. XV). Även bindandet av förfarandet vid fasta former — vad en tysk forskare kallat expropriationsrättens byråkratisering⁵ — verkar i samma riktning.

Även om expropriationens beräknelighet bidrar till att skapa viss trygghet, räcker den dock icke ensam till för att värna äganderättens produktionsstimulerande funktion. Viktigare i detta avseende är utan tvivel regeln, att expropriation skall ske *mot ersättning*. Expropriationsersättningen syftar till att försätta expropriaten (d. v. s. den vars egendom exproprieras) i samma förmögenhetsläge efter expropriationen som före. Här fyller ersättningen alltså en *reparativ funktion*, jämförlig med skadeståndets inom den allmänna skadeståndsrätten. Särskilt bör understrykas, att den reparativa funktionen icke har sin enda eller ens huvudsakligaste betydelse för de relativt fåtaliga fall, i vilka expropriation verkligen äger rum. Den trygghetsskapande effekten avser alla fastighetsägare, vare sig de utsättes för expropriation eller icke. Men parallellen med skadeståndsrätten går längre än så. Den omständigheten att ersättning skall ges för varje slags expropriationsintrång bidrar sannolikt till att hålla expropriationsföretagen inom rimlig omfattning. Ersättnings-skyldigheten har med andra ord även en *preventiv funktion*.⁶

⁵ Hedemann, Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX. Jahrhundert, II: 1 (1930), s. 241 ff. Arbetet lämnar en utmärkt översikt av expropriationsrättens idéhistoria.

⁶ Jfr Strahl (1926), s. 77, not 1. Annan mening Lundstedt, Grundlinjer i skadeståndsrätten II, Strikt ansvar II: 1 (1948), s. 117 f. Jfr även dennes Obligationsbegreppet I (1929), s. 109 ff. Utan en fältsociolo-

Det förefaller troligt, att denna preventiva verkan praktiskt sett betyder mera än den i ExprL 5 § förekommande allmänna föreskriften att expropriationen icke skall ges större omfattning än vad som är nödvändigt (se härom vidare nedan kap. XIV). Slutligen torde kunna påstås, att expropriationsersättningen även fullgör en viss *processekonomisk funktion*. Antagligen skulle expropriaten göra allehanda svårigheter vid ett expropriationsföretags genomförande, om han visste, att full ersättning icke skulle komma att utgå.⁷

På samma sätt som reglerna om expropriationsersättning måste tillmätas en allmän verkan utöver de aktuella expropriationsfallen, torde även den hos oss brukliga detaljerade utformningen av expropriationsändamålen medföra en ökad benägenhet hos expropriaten att träffa frivilligt överlåtelseavtal utan formligt expropriationsförfarande. I många fall understödjer lagstiftaren direkt en sådan utveckling genom att föreskriva, att expropriation icke får äga rum utan att det först utrönts, att frivillig överenskommelse icke kan åvägbringas (se t. ex. ExprL 110 § 1 st. beträffande expropriation för att skapa bärkraftiga jordbruk). Men även utan sådan föreskrift är det självfallet, att blotta förefintligheten av en expropriationsmöjlighet utgör ett påtryckningsmedel på fastighetsägaren att gå med på frivillig upplåtelse. Denna viktiga effekt kan lämpligen betecknas såsom expropriationens *avtalsstimulerande funktion*. I själva verket har man anledning antaga, att frekvensen av expropriationsfall icke står i någon fast relation till de särskilda expropriationsändamålens praktiska betydelse. Så har t. ex. veterligen icke i vårt land förekommit expropriation enligt ExprL 1 § 8 punkten för att skaffa mark till samlingslokaler för religiösa, kulturella eller politiska sammanslutningar (varom mera i kap. XV). Blotta förefintligheten av denna expropriationsmöjlighet torde dock vara tillräcklig för att framtvinga »frivillig»

gisk undersökning av de berörda gruppernas handlingsvanor och motivation torde det icke vara möjligt att stanna för annat än spekulationer ifråga om expropriationsersättningens funktion.

⁷ De förslagsställare, som tid efter annan velat begränsa expropriationsersättningen till »skälig ersättning», synes i regel icke ha beaktat dylika processekonomiska nackdelar.

uppgörelse till ett rimligt pris. Stadgandet ifråga fullgör i så fall sin funktion i rättslivet på annat sätt än dess lydelse närmast anger.

Helt på frivillighetens väg kan dock icke alla expropriationskonflikter lösas. Med regelrätt expropriation följer nämligen ofta ett bortfallande av begränsade sakrätter, vilka måhända endast med stora ansträngningar kan på annat sätt bringas att upphöra i det område, som skall tagas i anspråk. Under sådana omständigheter kan exproprianten föredraga att låta expropriationsförfarandet ha sin gång.

Det nämndes nyss, att expropriationens avtalsstimulerande verkan även innefattar att överlåtelse kommer att ske till ett rimligt pris, nämligen högst till ett pris motsvarande den ersättning, som ett expropriationsförfarande skulle leda till. Denna möjlighet att använda expropriationsinstitutet i *prisreglerande syfte* har direkt utnyttjats bl. a. i samband med de år 1949 införda reglerna om expropriation »för att säkerställa att mark *på skäliga villkor* är tillgänglig för tätbebyggelse» (kurs. här), ExprL 1 § 16 punkten (varom närmare i kap. XV). I den mån man härvidlag även eftersträvar en begränsning av rätten till expropriationsersättning, t. ex. så att ersättningen icke skall omfatta s. k. oförtjänt värdestegring, erhåller expropriationsinstitutet en ny funktion, närmast jämförlig med beskattningsreglernas. Såsom beskattningsinstrument har dock expropriationsreglerna den allvarliga olägenheten, att en eventuell reduktion av ersättningen icke med nödvändighet medför någon allmän minskning i fastighetsvärdena utan endast drabbar de mera slumpvis utvalda fastighetsägare, mot vilka expropriationsåtgärder av särskilda anledningar inledes. Den generella prisbildande effekt, som kan uppstå genom reduktion av expropriationsersättningen, synes icke heller alltid motsvaras av någon ekonomisk fördel för det allmänna.⁸

⁸ Starkt kritisk till expropriation i prisreglerande syfte ställer sig Nial, Expropriation och rättssäkerhet (1949), särskilt s. 9 ff. Jfr däremot ett uttalande om 1949 års ändringar av markutredningens ordförande, M. Jacobsson i Sv. Stadsförb. Tidskr. 1952, s. 68, enligt vilket det numera borde vara »möjligt att stävja obehöriga prisstegringar på mark genom att kommunen ingriper i prisreglerande syfte». Jfr vidare Hernmarck, Löseskilling (1967), s. 166 f.

I samband med de tendenser, som sålunda framträtt att utnyttja expropriationsinstitutet utanför dess traditionella område, har också den *statsrättsliga* diskussionen kring expropriationsreglerna vunnit förnyad styrka. I åtskilliga främmande grundlagar har fastslagits vissa huvudprinciper för expropriation — historiskt sett under påverkan av de ovan berörda idéerna från franska revolutionen. Sålunda innehåller de danska, norska och finska grundlagarna regler om att expropriation endast må ske för offentliga ändamål och mot full ersättning.⁹ I den nuvarande svenska regeringsformen § 16 förekommer uttryckligen endast ett förbud mot att taga egendom i anspråk utan laga dom och rannsaking. Det anses ovisst, huruvida denna grundlagsregel på något sätt binder den lagstiftande makten.¹⁰ Författningsutredningen har föreslagit en ny, något mer preciserad regel.^{10a}

Den statsrättsliga problematiken rör sig emellertid icke bara kring frågan, med vilka grundlagsmässiga garantier det regelrätta expropriationsförfarandet bör omgärdas. Än mera brännande är spörsmålet, i vad mån s. k. allmänna äganderättsinskränkningar, såsom t. ex. beträffande byggnadsregleringen i stad, kan i det enskilda fallet innebära sådant avbräck för viss eller vissa fastighetsägare, att rätt till ersättning bör föreligga.¹¹ Det har i litteraturen gjorts flerfaldiga försök att draga upp gränslinjer mellan otillåtna och tillåtna inskränkningar, t. ex. under betonande av ingreppets mer eller mindre generella karaktär¹² eller — såsom i modern tysk doktrin och praxis — med huvudvikt på huruvida inskränkningen utgör ett offer för allmänt väl, vilket rätteligen borde finansieras genom skattemedel.¹³ Hela denna gränsdragningsfråga beror i sista hand — såsom *Knoph* starkt understru-

⁹ Jfr även tilläggsprotokoll till Europakonventionen ang. mänskliga rättigheter, KProp. 32/1953, s. 3.

¹⁰ Jfr *Strahl* (1926) s. 80 ff., SOU 1941:20, s. 13 och 30 samt *Herlitz*, Svenska statsrättens grunder (1956), s. 221 f. med hänv.

^{10a} Se SOU 1963:16 (RF 2 kap. 3 §) och 1963:17, s. 186 f. (motiv).

¹¹ Med skäl anmärker med tanke härpå v. *Eyben*, NJMF 1957, s. 134, att det största problemet idag inom expropriationsrätten ligger utanför expropriationsrätten.

¹² Jfr översikten hos *Illum*, SvJT 1951, s. 176 ff., ävensom *Andenæs*, Statsforfatningen i Norge (1962), s. 299 ff.

¹³ Se härom *Wolff-Raiser*, Sachenrecht (1957), s. 220 ff., med hänv.

kit¹⁴ — på samhälleliga värderingar, framförallt av den enskilda äganderättens produktionsstimulerande funktion. För gällande svensk rätts del torde endast i undantagsfall vara möjligt att vid domstol fordra ersättning under återopande utav att ett i lag reglerat administrativt ingripande blivit alltför betungande för den enskilde fastighetsägaren.¹⁵ Frågan är dock av den vikt, att den icke borde förbigås vid utformandet av grundlagsmässigt skydd för enskild äganderätt. I den följande framställningen kommer endast sådana åtgärder, som sker med stöd av ExprL, att behandlas.

KAP. XIV. EXPROPRIATIONSOBJEKTET

Föremål för expropriation är enligt ExprL 1 § *fastighet* eller *särskild rätt till fastighet*. Förarbetena utvisar, att med ordet fastighet — som närmast för tanken till en jorddelningsteknisk enhet — stundom avses fast egendom i allmänhet. Överhuvud rör sig icke ExprL med något enhetligt fastighetsbegrepp.¹ När det blir fråga om att avgränsa vad som skall utgöra ett särskilt expropriationsmål eller vad som utgör fastighetsenhet vid delexpropriation, torde på sätt senare skall skildras fast egendom som bildar brukningsenhet i en ägares hand betraktas såsom enhet.²

Enligt uttrycklig föreskrift i NyttjL 4:27 och 5:2 skall *tomträtt* och *vattenfallsrätt* vid expropriation anses likställd med fast egendom. Under fast egendom inbegripes även enligt motiven till ExprL *byggnad å annans grund*, ehuru sådan

¹⁴ Rettslige standarder (1939) s. 103 ff.

¹⁵ Jfr NJA 1945, s. 231 (Gottskär), där ersättning icke gavs, och diskussionen härom hos *Karlgren*, Skadeståndsrätt (1965), s. 195 med hänv. Se även NJA 1957, s. 736 (tunnelbana i Stockholm), där HovR möjligen torde ha grundat rätten till ersättning på att stadsplaneändring vidtagits i syfte att minska expropriationsersättningarna i vissa aktuella fall. Jfr om målet del I, kap. X:3, samt *Hernmarck*, Löseskilling (1967), s. 66. ¹ Jfr lagrådets yttrande i KProp. 46/1913, s. 114, och JR *Sundbergs* påpekande ib. s. 122 f. Inkonsekvenserna kvarstår även efter 1949 års ändringar. Jfr ALU 34/1949, s. 41, där de redaktionella bristerna betecknas såsom allvarliga. Se även angående ExprL:ns fastighetsbegrepp *Strahl* (1926), s. 97 ff., med hänv., samt *Rodhe*, Fastighetsindelningen (1944), s. 6, n. 2 och s. 129.

² Se *Strahl* (1926) s. 102 ff. med hänv. samt nedan kap. XVII:4. Jfr NJA 1956, s. 603, och 1963, s. 324.

byggnad eljest enligt 1966 års lag skall utgöra lös egendom.³ Beträffande annan lös egendom finns även i undantagsfall en tvångsrätt, t. ex. enligt allmänna förfogandelagen och brandlagen (vilka f. ö. även kan avse fast egendom); jfr även tvångslicens inom patent- och upphovsrätt. Den fasta egendomens stora näringspolitiska betydelse — i förening med att ett allmänt behov oftast koncentreras på en viss bestämd fastighet, så att frivilligt markförvärv från annat håll icke kan träda i stället — har dock medfört, att lagstiftaren funnit ändamålsenligt att behandla avstående av fast egendom för sig. Man brukar såsom tidigare antytts endast beträffande sådan egendom begagna själva termen expropriation.

Enligt ExprL 1 § må endast fastighet, som tillhör annan än kronan, tagas i anspråk genom expropriation. I regeringsformen § 77 uppställs krav på riksdagens samtycke för att avhända kronan egendom. I praktiken brukar riksdagen för varje år bemyndiga K. M:t att förordna om *avstående av kronans egendom* för sådant ändamål, för vilket expropriation kan medgivas. Beträffande särskild rätt har ett generellt bemyndigande givits genom KK 30 juni 1942 ang. upplåtelse för expropriationsändamål av nyttjanderätt och servitutsrätt till kronan tillhörig fast egendom. Till kronoegendom räknas icke universitetens jordegendomar, som alltså kan exproprieras enligt ExprL.⁴ Beträffande kyrklig jord är ofta oklart, huruvida den skall anses tillhöra kronan eller icke. Under alla omständigheter medgives försäljning för ändamål, som anges i ExprL 1 §; se 1927 års lag angående tillstånd till försäljning av kyrklig jord.

Vad angår expropriationens omfattning formuleras i ExprL 5 § andra st. den allmänna regeln, att expropriationsändamålet bör »utan oskäligen kostnad för den exproprierande, vinnas med minsta olägenhet för annan». Samma grundsats återkommer även i ett flertal andra lagar om tvångsförfogande, t. ex. VL 2 kap. 2 §, EnskVägL 4 §. Det innebär i själva verket blott en tillämpning av denna allmänna regel, att expropriationen kan avse *särskild rätt* till fastighet, där-

³ Bet. 1910, s. 113.

⁴ NJA 1935, s. 515. Jfr SOU 1948: 4, s. 60 f., och N. Nilsson-Stjernquist, Riksdagen och kronans fasta egendom (1950), s. 126.

est det icke är nödvändigt för expropriationsändamålets genomförande, att fastigheten avstås med äganderätt.⁵ Möjligheten att genom expropriation bilda en ny, särskild rätt till fastigheten är dock i ExprL 2 § begränsad till nyttjanderätt och servitutsrätt. I praktiken torde expropriationsservitut vara den vanligast förekommande typen av nybildad särskild rätt (systematiskt att hänföra till de s. k. tvångsservituten). Det är vidare förutsatt i ExprL 1 § sista st. — men säkerligen sällan förekommande — att expropriationen skall kunna riktas direkt mot innehavare av särskild rätt i fastigheten, om ett överförande av dennes rätt på exproprianten är tillräckligt för ändamålets tillgodoseende. Den särskilda rätten kan härvidlag vara av vilket slag som helst, således även t. ex. in-teckning för fordran.⁶ Om åter fastigheten tages i anspråk med äganderätt, bortfaller automatiskt all särskild rätt i fastigheten (ExprL 49 §), försåvitt sådan rätt icke enligt särskild utfästelse av exproprianten får stå kvar. Härtill återkommer framställningen i kap. XVII under 11.

Vid avgränsning av föremålet för expropriation kan den förut berörda grundsatsen om minsta möjliga olägenhet för expropriaten utan oskälig kostnad för exproprianten leda till en *utvidgning av expropriationen*. Sådan utvidgning ifrågakommer i de mycket vanliga situationer, då en fastighet blott delvis behöver tagas i anspråk för expropriationsändamålet — s. k. *delexpropriation* (jfr vidare nedan) — samt då expropriationen endast avser nyttjanderätt eller servitutsrätt. I bägge fallen kan intrånget på fastigheten resp. någon återstående del därav bli av så besvärande art, att expropriaten icke rimligen bör vara tvungen att behålla fastigheten eller fastighetsdelen. Enligt ExprL 12 § kan därför exproprianten åläggas att på yrkande av expropriaten lösa fastighet eller fastighetsdel, som lider »synnerligt men». Utvidgningen sker härvidlag i *expropriatens intresse*.⁷

⁵ Ang. begreppet särskild rätt, se *Strahl* (1926), s. 121 ff. Jfr *Ljungman* i *Minnesskrift för Hult* (1960), s. 289 ff., särskilt vid not 11, samt *Hillert*, *Servitut — förmån och last* (1960), s. 12 ff. och s. 37 f.

⁶ Jfr *Holmbäck*, *Begränsade sakrätter* (1925), s. 72, not 1, och ang. norsk och dansk rätt *Meyer*, *Erstatningsfastsättning ved Ekspropriation* (1943), s. 86 ff.

⁷ Stadganden som vilar på liknande ändamålsöverbäganden möter fler-

En utvidgning kan även vara motiverad i *expropriantens intresse*. Ersättning för intrång å fastighet eller återstående del därav kan nämligen komma att uppgå till så stort belopp, att det på lång sikt vore billigare för exproprianten att inlösa fastigheten eller fastighetsdelen med äganderätt. Sådan inlösen har exproprianten sålunda enligt ExprL 12 § andra stycket rätt att påfordra, då intrångsersättningen skulle uppgå till minst två tredjedelar av värdet å den fastighet eller fastighetsdel, som lider intrång.⁸ I praktiken torde de nu berörda reglerna om utvidgning av expropriationen verka i den riktningen, att man från början avpassar expropriationens omfattning så att ej alltför svåra olägenheter för återstående del resp. alltför stora intrångsersättningar behöver ifrågakomma.

Det må slutligen anmärkas, att vid bestämmandet av expropriationens omfattning icke ställes några uttryckliga krav på en ändamålsenlig *fastighetsbildning*. Man har tydligen ansett att expropriationsändamålet härvidlag skall givas försteget. Numera är dock i ExprL 26 § föreskrivet, att vid del-expropriation särskild karta skall upprättas av vederbörande lantmätare eller mätningsman. Även om någon jordpolitisk prövning härvidlag icke föreskrivits, får man dock antaga, att viss hänsyn i praktiken tages till styckningsdelarnas lämpliga konfiguration. När delexpropriation fullbordats, har den också en fastighetsbildande verkan, så att det exproprierade området blir en fastighet för sig i jordregistret.⁹

KAP. XV. EXPROPRIATIONSANLEDNINGARNA

Det har redan nämnts, att vår gällande expropriationslag bygger på ett detaljerat angivande av de fall, i vilka expropriation må äga rum. Denna katalog över expropriationsanledningarna återfinnes i ExprL 1 §, men det bör observer-

städes i BL (t. ex. 21, 48 §§), där staden bl. a. kan bli skyldig att med äganderätt inlösa mark, som enligt stadsplanen icke får användas fritt, jfr del I, kap. X: 2.

⁸ Därest expropriatens slutliga yrkande om ersättning för intrång understiger två tredjedelar av återstodens värde, kan icke exproprianten påyrka inlösen av hela fastigheten under påstående, att intrångsersätt-

ras, att expropriationslagens »speciella del», 76—113 §§, innehåller viktiga tillägg för särskilda slags expropriationsändamål. Under de senaste decennierna har kretsen av expropriationsanledningar successivt utvidgats, så att ExprL 1 § numera omfattar 18 olika punkter.

Såsom en huvudgrupp framträder de fall, i vilka expropriation erfordras för att tillgodose *den statliga och kommunala verksamhetens omedelbara behov*. Här uppräknar ExprL 1 § under punkt 1—5 — med åtskilliga specifikationer — behoven för rikets försvar, för allmän samfärdsel, för allmän byggnad, för ändamål, som enligt lag tillkommer kommun eller annan dylik samfällighet att tillgodose, samt för vattenförsörjning. Av vikt är, att punkt 6 också medger expropriationsrätt för annat ändamål, som är jämförligt med de nu nämnda och äger väsentlig betydelse för det allmänna. Här föreligger sålunda ett mera generellt angivande av expropriationsändamålet, dock med den begränsningen att det skall vara fråga om något som faller inom den i egentlig mening offentliga verksamheten. Samtidigt sker emellertid automatiskt en ständig utvidgning av expropriationsanledningarna beträffande offentlig verksamhet i och med att man i annan lagstiftning ålägger stat och kommun nya uppgifter.

De återstående expropriationsanledningarna under ExprL 1 § punkt 7—18 är icke försedda med någon allmän klausul, som medger expropriation för liknande ändamål. Man måste därför antaga, att endast sådana ändamål, som klart omfattas av ordalagen i de särskilda punkterna, kan medföra expropriationsrätt. Någon systematisk indelning av dessa ändamål förekommer icke i lagen. Vissa typer av bakomliggande målsättningar kan dock urskiljas.

Till den allmänna *ytrande- och föreningsfriheten* får hänföras den i ExprL 1 § 8 punkten givna möjligheten att exproprieras mark till *samlingslokaler* för överläggningar eller föredrag i allmänna frågor eller äsyftande folkbildning, nykterhetens främjande eller annat jämförligt ideellt ändamål

ningen i själva verket bort vara högre, försåvitt icke domstolen med hänsyn till in-teckningshavares intresse finner värderingen otillräcklig; se NJA 1960, s. 369.

* Jfr Rodhe, Om fastighetsindelningen (1941), s. 114 ff.

av synnerlig vikt ävensom för gudstjänst eller annan andaktsövning. Denna tvångsrätt, som var en stor politisk fråga vid lagens tillkomst, synes numera sällan behöva tillämpas men fyller väl, såsom i kap. XIII utvecklats, ändock en viss funktion i rättslivet genom att underlätta frivilliga avtal. Det kan nämnas, att departementschefen i 1913 års proposition även hade inrymt expropriationsrätt för mark till kooperativ för enings handelslokal, vilket av allt att döma var orsaken till att hela lagförslaget då föll i riksdagen.¹

Härefter kan pekas på det *bostadssociala* ändamål, som tillgodoses genom ExprL 1 § 7 punkten. Enligt denna punkt skall expropriation kunna ske för att på ort med större sammanträngd befolkning skapa *tryggade bostadsförhållanden*.² Av de nämnda föreskrifterna i 99—101 §§ framgår, att man åsyftar ett ingripande av kronan eller kommunen för att trygga rätt till marken åt den som äger bostadshus på ofri grund. Det är med andra ord fråga om ett liknande syfte som fullföljes genom 1925 års ensittarlag, låt vara att ensittarlagen bundits till förhållandena vid 1919 års ingång. Förmodligen förekommer expropriation enligt ExprL 1 § 7 p. mycket sällan.³ Det förefaller dock icke uteslutet, att punkten kan få ökad betydelse i den mån jorddelningsreglerna kringgås genom upplåtelse för bostadsändamål av nyttjanderätt på 50 år, s. k. arrendetomter.⁴

En övervägande bostadssocial syftning torde även få tillskrivas expropriation enligt punkt 16 för *tätbebyggelse*. Enligt lagtexten avses »att säkerställa att mark på skäliga villkor är tillgänglig för tätbebyggelse» samt att »eljest i kommuns ägo överföra mark, som icke är tätbebyggd, för upplåtelse med tomträtt». Denna expropriationsrätt har redan berörts i samband med bebyggelsepolitisk lagstiftning.⁵ Här skall endast anmärkas, att expropriationsrätten ifråga vid si-

¹ KProp. 46/1913, s. 47 f. Jfr KProp. 95/1916, s. 48. Se även SOU 1939: 30.

² Jfr *Grönvall* i Sv. Stadsförb. Tidskr. 1930, s. 157.

³ En statistik över expropriationsanledningarnas frekvens torde bli tillgänglig, då den nu arbetande expropriationsutredningen bearbetat det i Justitiedepartementet för åren 1951—1960 samlade domsmaterialet enligt en nu upphävd KK 1 nov. 1951.

⁴ Jfr dock del I, kap. V: 1.

⁵ Del I, kap. IX: 2.

dan av den bostadspolitiska målsättningen även syftar till att möjliggöra en viss prisreglering på tomtmark och hindra s. k. oförtjänt värdestegring (jfr ovan, kap. XIII). I dessa avseenden faller expropriationsgrunden ifråga under de allmänt *planeekonomiska* syftemålen. Dessutom må anmärkas, att genom 1953 års ändringar i NyttjL 4 kap. tomträtt numera kan upplåtas för vilket ändamål som helst, således teoretiskt sett även för exempelvis jordbruk. Det förefaller icke som om man vid 1953 års ändringar observerat, att denna utvidgning även kan innebära ökade expropriationsmöjligheter enligt punkt 16. Överhuvud torde expropriation för tätbebyggelse tämligen ofta förekomma i praktiken, även om, på sätt i kap. XIII angivits, den avtalsstimulerande funktionen i detta fall får anses dominera.⁶

Till de övervägande planeekonomiska expropriationsanledningarna i ExprL 1 § kan räknas expropriation för att åstadkomma *skogsåterväxt* å ödelagd mark (punkt 9), för att förebygga sandflykt från *flygsandsfält* (punkt 10), för tillgodoseende av *fjällrenskötselns* behov (punkt 14) och för uppförande av anläggning som erfordras för *yrkesfisket* (punkt 17). I vissa avseenden kan dessa expropriationsanledningar verka såsom en komplettering av befintliga skötsellagar.⁷ Vad skogsåterväxten angår, torde dessutom punkt 9 ha förlorat sin betydelse, sedan genom 1948 års skogsvårdslag införts vissa tvångsmedel för att skapa ett »nøjaktigt skogstillstånd».⁸

Såsom planeekonomisk till sin målsättning måste också be-tecknas den viktiga expropriationsrätten enligt ExprL 1 § 15 punkten »*för stärkande av ofullständigt jordbruk*», som närmare behandlats i förra delen.⁹ Det skulle vara förenat med stora vådor att upprätthålla en så vagt beskriven expropriationsanledning, om icke hela målsättningen bakom den s. k. nya jordbrukspolitiken — i förening med de närmare till-

⁶ I SOU 1963: 73, s. 121, anges antalet expropriationsmål avseende ExprL 1 § 16 punkten under tiden 1951—1960 till 82 st. Jfr Hessler i SvJT 1963, s. 722 f.

⁷ Jfr del I, kap. IV.

⁸ Del I, kap. IV: 5.

⁹ Del I, kap. III: 4.

lämpningsreglerna i ExprL 109 och 110 §§ — medförde en viss precisering av normbildningen.

En särställning bland de planekonomiska expropriationsändamålen intar bestämmelserna om expropriation enligt punkt 13 för anläggande av *linbana* eller *oljeledning*, som är behövlig för företag av större gagn för orten, och enligt punkt 18 för *atomenergianläggning*, därvid till sådant gagn för orten även fogats alternativet, att anläggningen skall äga väsentlig betydelse ur allmän synpunkt. Här möter nämligen en expropriationsrätt, som kan åberopas även av ett *enskilt industriellt företag*, då detta samtidigt är av större allmännytt. Expropriationsrätten blir sålunda närmast jämförlig med de tvångsrätter till förmån för enskilda, som förekommer i vattenlagen, där f. ö. även en direkt rätt till inlösen för enskilt företag möter i VL 1: 14 (se kap. XXI). Erinras må även om motsvarande tvångsrätt för framdragande av elektriska ledningar enligt 1902 års ElAniL. Det är ägnat att förvåna, att expropriationsrätt däremot icke finnes för framdragande av industrijärnväg mellan ett enskilt industriföretags olika avdelningar, helst som lagen om enskilda vägar ju ger tvångsrätt till väg i motsvarande läge.¹⁰

Slutligen kan expropriation ske för vissa *vetenskapliga eller kulturella ändamål*. Kronan får sålunda exproprieras jordområde för att bevara detsamma såsom *nationalpark*, *naturreservat* eller *naturminne* (punkt 11). Likaså kan expropriation medges kronan, kommun, församling eller stiftelse för att bevara *kulturhistoriskt synnerligen märklig bebyggelse*¹¹ eller synnerligen märklig *fast fornlämning* som ej kan tryggas på annat sätt (punkt 12). De nu omnämnda expropriationsanledningarna under punkt 11 och 12 innebär en behövlig komplettering av 1964 års naturvårdslag, 1942 års lag om fornminnen och 1960 års lag om byggnadsminnen (se nedan kap. XXXII).

Angivandet av expropriationsanledningarna i ExprL 1 § binder i första hand K. M:t, som meddelar expropriationstillstånd. Även om K. M:t skulle ha tillämpat denna paragraf oriktigt, torde ett meddelat expropriationstillstånd kun-

¹⁰ Jfr *Strahl* (1926), s. 51, not 2.

¹¹ Lagändring 1963, på grundval av SOU 1962: 24.

na fullföljas vid expropriationsdomstol¹² (närmare angående förfarandet i kap. XVIII).

Därest expropriationsrätt meddelats, är enligt uttrycklig föreskrift i ExprL 6 § denna rätt icke överlåtbar utan K. M:ts medgivande.

KAP. XVI. EXPROPRIATIONENS RÄTTSVERKNING- AR BETRÄFFANDE DEN EXPROPRIERADE EGENDOMEN

Gällande expropriationslag innehåller icke någon fullständig eller ens samlad reglering av expropriationens rättsverkningar. Lagstiftarens intresse har framförallt inriktats på ersättningsens bestämmande, och även där måste — på sätt i det följande kapitlet närmare skildras — lagens regler kompletteras med allmänna rättsgrundsatser. Här skall emellertid först behandlas rättsverkningarna beträffande »äganderättsens övergång», tillträde, avkastning, begränsade sakrätter o. s. v.

En av anledningarna till att förhållandet mellan expropriat och expropriant i några av dessa hänseenden icke reglerats i ExprL torde vara, att även de rättsliga relationerna mellan säljare och köpare vid frivillig överlåtelse av fast egendom hittills i mycket begränsad utsträckning kodifierats. Såsom inledningsvis framhållits, kan det dock icke vara tillräckligt att i större omfattning lösa motsvarande frågor vid expropriation genom analogisk tillämpning av de regler beträffande fastighetsköp, som utbildats i praxis. Konstruktionen av expropriation såsom ett tvunget köp är för länge sedan övergiven och eventuella tolkningsförsök måste säkerligen istället anknytas till expropriationsinstitutets allmänna funktion sådan den i kap. XIII skisserats.¹

¹² Däremot kan statsrådsansvar givetvis ifrågakomma. Jfr *Hessler*, SvJT 1963, s. 723 f., med hänv.

¹ Köprättsliga analogier förekommer dock stundom i ExprL:ns förarbeten, se t. ex. JR *Skarstedt* i lagrådet 1912, KProp. 46/1913, s. 137 (ang. förverkande av expropriationsrätt, resp. hävande av fastighetsköp) samt Bet. 1910, s. 182, ang. faran för den exproprierade egendomens förstörelse.

Den grundläggande regeln rörande »äganderättens övergång» vid expropriation återfinnes i ExprL 49 § 1 st. Enligt detta stadgande anses expropriation *fullbordad*, då expropriationsmålet vunnit laga kraft och slutlig expropriationsersättning inom tre månader därefter nedsatts hos KB (eller i vissa fall anmälan gjorts att ersättningen guldits på annat sätt, se 48 § första stycket). Efter sådant fullbordande är »nye ägaren» berättigad att genast taga fastigheten i besittning. Såsom jämväl motiven bekräftar, anses alltså äganderätten övergå vid expropriationens fullbordan.²

Om det är av synnerlig vikt för exproprianten att före expropriationens fullbordande taga expropriationsobjektet³ i besittning, kan domstolen förordna om *förhandstillträde* enligt ExprL 36—42 §§.⁴ Expropriaten skall därvid bl. a. ges »skäligt råd» för att träffa erforderliga dispositioner. För expropriationsersättningen skall expropriaten ställa pant eller borgen (detta gäller icke för stat och kommun, se 74 §). Dessutom har expropriaten enligt 37 § möjlighet att erhålla *förskott* å expropriationsersättningen, såvida den ej uppenbart blir obetydlig. Om det är av synnerlig vikt för exproprianten, kan denne få taga fastigheten i anspråk med äganderätt innan ersättningsfrågan blivit rättskraftigt avgjord, s. k. *kvalificerat förhandstillträde* (39 §). Har sådant kvalificerat tillträde icke skett, övergår äganderätten först när ersättningsdomen vunnit laga kraft och eventuellt återstående belopp nedsatts. Överstiger icke den slutliga expropriationsersättningen fastställt förskott, kan expropriationen fullbordas genom anmälan till KB (54 §). Förskottet behöver ej återbetalas om ersättningen bestämmes till lägre belopp.

Inom fastighetsrätten i övrigt är man numera icke inställd

² Bet. 1910, s. 178.

³ Under »expropriationsobjektet» innefattas härvid även det fall, att särskild rätt självständigt exproprierats.

⁴ Reglerna om förhandstillträde m. m. har reviderats 1966. Förarbeten i SOU 1964: 32. Jfr även *Rietz* i FT 1961 s. 121 ff. och 197 ff. Betr. *ränta* å expropriationsersättning, se NJA 1933, s. 473, 1935, s. 515, 1938, s. 585, och 1941, s. 191. Jfr SOU 1964: 32, s. 53, samt NJA 1960, s. 145 (fiskeersättning).

på att kunna fastställa en enhetlig tidpunkt för äganderättens övergång. De olika befogenheterna kan mycket väl successivt övergå utan att man har anledning att utmärka ett särskilt stadium såsom avgörande för äganderättens övergång.⁶ När det gäller förvärv genom expropriation, finns heller icke anledning att knyta rättsverkningarna till en enda tidpunkt. Emellertid uppkommer icke här såsom vid fastighetsköp frågor om förhållandena vid utmätning och konkurs. Expropriationsfånget är nämligen till sin natur *extinktivt* — vilket f. ö. icke direkt framgår av ExprL men kommit till uttryck i LagfF 8 § 2 st., där styrkande av förre ägarens återkomst icke uppställs såsom krav för vinnande av lagfart efter expropriation. Det är därför utan betydelse för expropriantens rätt, om fastigheten utmätes eller expropriaten försättes i konkurs. Klandertalan berör icke heller expropriantens rätt, vilket indirekt framgår av ExprL 25 §.

Mera tveksam ställer sig frågan om *faran för fastighetens förstörelse*. Den år 1949 upphävda ExprL 63 § innehöll en regel om ny uppskattning vid väsentlig förändring av fastigheten, t. ex. genom naturhändelse. Av motiven framgick, att paragrafen vilade på uppfattningen, att expropriaten principiellt borde såsom ägare bära faran för fastighetens förstörelse fram till expropriationens fullbordan.⁷ Upphävandet av 63 § berodde i denna del på förändrad organisation av expropriationsförfarandet.⁸ Det förefaller emellertid rimligt att vid expropriation låta tillträdet utgöra den avgörande tidpunkten för farans övergång — i överensstämmelse med KöpL 17 § och vad som föreslås i FJB 1960 4 kap. 11 §. I varje fall skulle det te sig orimligt, om vid icke kvalificerat förhandstillträde faran för förstörelse stannade hos expropriaten intill dess expropriationen fullbordats. Frågan synes icke ha varit uppe till avgörande i praxis.

Vad angår *avkastning* av fastigheten, får väl också tillträ-

⁶ Jfr *Undén*, Sakrätt II: 1 (1965) s. 101. Se även *Olivecrona*, Rätt och dom (1960), s. 151.

⁷ Bet. 1910, s. 191. *Strahl* (1926), s. 310, not 1, påpekar att bakom 63 § kan ligga uppfattningen av expropriation såsom ett tvångsköp.

⁸ KProp. 184/1949, s. 248. Jfr *Brunnberg* i Festskrift för Undén (1956), s. 33.

desdagen — men icke dagen för expropriationens fullbordan, om denna är en annan — anses avgörande. Fördelningen bör antagligen ske på samma sätt som vid fastighetsköp.⁹ Det kan knappast ifrågakomma att avkastningen efter förhandstillträde skulle redovisas till expropriaten. Här hade dock en uttrycklig regel i *ExprL* varit på sin plats.

Redan från det att talan om expropriation instämts blir enligt IF 13 § ansökan om *inteckning* i fastigheten förklarad vilande (inskrivningsdomaren blir uppmärksamgjord på förhållandet genom att anteckning om stämningen enligt *ExprL* 23 § sker, varom mera nedan). Om expropriationen sedermera fullbordas, bortfaller inteckningen helt på sätt nedan anges.

Enligt den viktiga regeln i *ExprL* 49 § 2 st. skall exproprierad fastighet vid expropriationens fullbordan övergå *fri från all särskild rätt*, som innehas av annan än kronan.¹⁰ Dock kan sådan särskild rätt efter överenskommelse lämnas orubbad. Likaså kvarstår efter expropriationen fastighetens ansvar för allmänna utskylder och för fordringar, som — även då de icke utgör allmänna utskylder — åtnjuter förmånsrätt enligt HB 17 kap. 6 § 1 st. Utrymmet medger icke att här beröra de stundom mycket invecklade tolkningsproblem, som uppkommer beträffande bortfallandet av särskild rätt efter expropriation.¹¹ Frågan om ersättning till dem, vars rätt bortfaller, behandlas i kap. XVII under 11.

De nu antydda reglerna rörande expropriationens rättsverkningar skulle icke kunna effektivt upprätthållas utan att lagstiftaren sörjt för viss *publicitet* kring expropriationsmålets anhängiggörande och expropriationens fullbordan. Detta sker såväl genom kungörelse som genom anteckning i fastighetsbok (se bl. a. *ExprL* 23 och 58 §§).

I samband med fullbordande av delexpropriation sker även den ovan i kap. XIV berörda nya fastighetsbildningen, vars

⁹ Jfr *Strahl* (1926), s. 101 f.

¹⁰ Även kronan tillhöriga penninginteckningar torde bortfalla; jfr IF 24 § 1 mom. och härom *Strahl* (1926), s. 146 f.

¹¹ Åt dessa frågor ägnas stor uppmärksamhet hos *Holmbäck* (1925) särskilt s. 113 ff. Jfr *Strahl* (1926), särskilt s. 145 ff. En instruktiv översikt återfinnes hos *Olivecrona*, *Inteckningsförordningen* (1964), § 11, s. 131 ff.

detaljer dock icke — såsom t. ex. vid avstyckning — närmare reglerats i lag.

Speciellt omnämnande kräver sådan *särskild rätt, som skapas genom expropriationen*, t. ex. ett kraftledningsservitut. Enligt ExprL 49 § 3 st. äger sådan särskild rätt företrädare framför all annan rätt till fastigheten. Man brukar tala om en rättighet med *bästa rätt*. Det inbördes förhållandet till andra rättigheter, som består efter expropriationen, är dock oklart, även om problemet dessbättre sällan synes komma på sin spets.¹²

Till slut skall i korthet beröras, med vilken rätt exproprianten besitter expropriationsobjektet efter expropriationens fullbordan. I motsats till vissa främmande länder räknar man icke i Sverige med att egendom som tillhör stat eller kommun innehas med annan rätt än vanlig privategendom. Nära till hands ligger dock kravet att egendom, som förvärvats genom expropriation för visst allmänt ändamål, även för framtiden bindes vid detta ändamål. ExprL 68 § ger också exproprianten en *återlösningsrätt*¹³ till fastighet eller särskild rättighet, vars användning för expropriationsändamålet aldrig förverkligats eller ock på ett definitivt sätt upphört.¹⁴ Återlösningsrätten, som skall utövas senast inom 20 år från expropriationens fullbordan, tillkommer beträffande total expropriation den som närmast före fullbordandet var ägare, beträffande delexpropriation den aktuella ägaren av återstoden och beträffande expropriation av särskild rätt ägaren av den besvärade fastigheten.

I samband med återlösningen uppkommer ur principiell synpunkt intressanta frågor om den ekonomiska uppgörelsen beträffande nytillkomna byggnader, förbättringar å fas-

¹² Jfr *Strahl* (1926), s. 118 f.

¹³ Ang. termen lösningsrätt jfr nedan kap. XX, not 1.

¹⁴ Såsom *Hedfeldt* (1950), s. 30 f., påpekat, kan det vid expropriation för tätbebyggelse ställa sig mycket svårt att avgöra, huruvida expropriationsändamålet definitivt övergivits. Att exproprianten, som *Hedfeldt* antager, alltid skulle kunna undgå återlösen genom att åberopa annan expropriationsgrund än den som faktiskt lett till expropriationen, förefaller tveksamt. I så fall skulle ju expropriationsdomstolen nödgas verkställa en eljest under K. M:ts kompetens hörande prövning, huruvida behörig expropriationsanledning föreläge.

tigheten o. s. v. (68—70 §§). Det måste antagas, att återlösningsrätten består, även om exproprianten överlätit fastigheten till ny ägare.¹⁵ Rättsfallssamlingarna synes icke innehålla något fall, där återlösning yrkats. Förmodligen har reglerna ifråga sin största betydelse såsom en påminnelse för exproprianten att iakttaga expropriationsändamålet. Det förefaller dock icke uteslutet, att institutets betydelse kan komma att öka i samband med de allt vanligare expropriationerna för tätbebyggelse. En kommun kan måhända känna sig frestad att av mark, som exproprierats för upplåtelse med tomträtt, sälja någon del med äganderätt.

KAP. XVII. EXPROPRIATIONSERSÄTTNINGEN

1. INLEDNING

Såsom tidigare utvecklats, fyller expropriationsersättning en funktion, jämförlig med skadeståndets inom den allmänna skadeståndsrätten. Vad som sker, då expropriationsersättning fastställs, är i själva verket att innehålllet i äganderätten till en fastighet — liksom innehålllet i begränsade sakrätter till densamma — preciseras i olika riktningar. ExprL 7—11 §§ upptager åtskilliga regler om ersättningens beräkning. Men dessa regler måste på viktiga punkter kompletteras med allmänna civilrättsliga principer, som ger uttryck för gränserna kring fastighetsägarens rådighet.

Enligt den ursprungliga lydelsen av 1917 års ExprL 7 § skulle full ersättning gäldas för all skada genom expropriationen. Ordet »full», som tillades vid utskottsbehandlingen 1917, fick utgå i samband med 1949 års ändringar.¹ Enligt vad som underströks i andra lagutskottet avsåg man dock icke att frångå den redan gällande principen att egendomens värde skulle »helt ersättas» samt skada och intrång »i sin helhet gottgöras». Syftet angavs endast vara att söka avskaf-

¹⁵ Så *Strahl* (1926), s. 115.

¹ 1949 års ändringar grundades på markutredningens delbetänkande SOU 1948:4, som emellertid genomgick en avsevärd omarbetning i KProp. 184/1949, och sedermera även i åtskilliga hänseenden modifierades av andra lagutskottet, ALU 34/1949. Jfr *Hernmarck*, Löseskilling (1967), s. 25 ff.

fa dittills ofta förekommande övervärdering och nå en enhetlig praxis.² Genom att ersättningsens bestämmande samtidigt överflyttades från de tidigare expropriationsnämnderna till särskilt inrättade expropriationsdomstolar, vilka ålagts att motivera sina värderingar, väntade man sig att ytterligare kunna bryta tendenserna till övervärdering. Det betonades dock att i fall av osäkerhet om rätta värdet *bevisbördan* borde åligga exproprianten.³ Det är tydligen expropriationsersättningsens reparativa funktion, som här starkt skjutits i förgrunden. Framhållas bör dock, att bevisbördesynpunktens betydelse i viss mån reduceras, eftersom expropriationsdomstolen i regel med hänsyn till begränsade sakrättshavares intressen måste sörja för så fullständig utredning som möjligt i ersättningsfrågan. Sätillvida är dock målet dispositivt, att ersättning — om icke begränsade sakrättshavares rätt så kräver — icke må sättas högre än expropriaten begärt eller lägre än exproprianten erbjudit (ExprL 32 §).

Vid ersättningsens närmare beräkning skiljer ExprL 7 § mellan tre olika ersättningsposter, nämligen *löseskilling* för den exproprierade fastigheten såsom sådan med tillhörande byggnader, ersättning för eventuell övrig skada, som drabbar ägaren personligen genom expropriationen, s. k. *personlig skada*, samt vid *delexpropriation* ersättning för *skada och intrång å återstod av fastigheten*.⁴ Denna tredelning — vartill direkt motsvarighet saknas i den allmänna skadeståndsrätten — torde fylla en viss uppgift beträffande värderingens tillförlitlighet redan genom att tvinga till noggrann beräkning av varje post för sig. Viktigast är emellertid, som senare

² *Körlofs* uttalande i Värdering vid expropriation (1954), s. 209, att 1949 års lagändring åsyftade »en verklig begränsning av rätten till ersättning», har sålunda icke stöd i förarbetena. *Romson* i Sv. Stadsförb. Tidskr. 1952, s. 400 f., ansåg sig två år efter lagändringarnas ikraftträdande kunna skönja en tendens till att åtgärderna mot övervärdering förfelat sin verkan. Jfr *Hernmarck* a. a., s. 27 f.

³ ALU 34/1949, s. 34 ff., särsk. s. 36. Exempel på tillämpning av bevisbörderegeln ger NJA 1954, s. 1; jfr del I, kap. IX: 4.

⁴ I ExprL § 7 nämnes de två sista posterna i motsatt ordning. Det synes emellertid ändamålsenligare att — i likhet med vad som skett i ExprL:ns motiv — behandla situationen vid delexpropriation sist såsom ett specialfall, låt vara ofta förekommande.

skall omnämnas, konsekvenserna med hänsyn till innehavare av begränsade sakrätter. Slutligen får tredelningen också betydelse vid tillämpningen av regler om kompensation av skada mot nytta. I det följande skall principerna för de tre ersättningsbeloppens beräkning i tur och ordning behandlas. Till en början avser därvid framställningen det fall, att mark tages i anspråk med äganderätt. Först senare (under 11) skall ersättningsfrågorna vid tvångsupplåtelse av s. k. särskild rätt beröras.

2. LÖSESKILLINGEN

ExprL 7 § ger i 1949 års lydelse vissa konkreta anvisningar om löseskillingens bestämmande. Ersättningsbeloppet skall motsvara »fastighetens värde med hänsyn särskilt till ortens pris och fastighetens avkastning».¹ Med *ortens pris* avses enligt förarbetena även prisläget på annan plats med likartade förutsättningar för markens utnyttjande. Givetvis skall hänsyn endast tagas till representativa försäljningar, vid vilka speciella faktorer icke medverkat till ett i det enskilda fallet särskilt högt eller lågt pris.

Viss uppmärksamhet har i förarbetena även ägnats frågan om s. k. »flytande värde», d. v. s. då visserligen enstaka försäljningar kan lämna ett högt vederlag men ett större samlat utbud icke skulle giva tillnärmelsevis samma priser. Vid departementsbehandlingen framhölls, att sådana synpunkter borde kunna föranleda en reducering av ersättningen exempelvis vid expropriation på en gång av tämligen betydande områden.

Vid sidan av ortens pris bör tydligen *fastighetens avkastning* i första hand vara normerande för beräkning av löseskillingen.² Härvid ifrågakommer icke blott en kapitalisering av den faktiska avkastningen utan även en beräkning på grundval av den avkastning, som praktiskt och ekonomiskt

¹ Se för det närmast följande KProp. 184/1949, s. 99 ff. Jfr *Hedfeldt* (1950), s. 39 ff., och *Persson*, Skada och värde (1953), s. 342, not 18, och s. 457 ff., samt framförallt *Hernmarck*, Löseskillning (1967), med utförligt rättsfallsmaterial och värdefulla synpunkter. Se även *SOU* 1963: 73, där ett stort antal avgöranden redovisas utan mera ingående analys.

² Se *Hedfeldt* (1950), s. 43 ff. och *Hernmarck*, a. a., s. 217 ff.

skulle kunna påräknas vid ett förändrat utnyttjande, det s. k. *hypotetiska avkastningsvärdet*. Ett nära till hands ligande exempel härpå utgör det avkastningsvärde, som skulle kunna erhållas genom att bebygga en obebyggd tomt.³

Såsom framgår redan av lagtexten, är bestämmandet av ortens pris och avkastningsvärdet endast att anse såsom hjälpmedel vid löseskillingens fastställande. Även andra överväganden kan ligga till grund för värderingen, t. ex. vid en bebyggd fastighet nybyggnadskostnaden med skäligt avdrag för vad byggnaden förlorat i värde genom ålder och bruk. Här möter alltså en värdeberäkning som har anknytningspunkter till försäkringsavtalslagen 37 §.⁴

I praxis har vidare fastslagits, att de *skatterättsliga verkningarna* av en tvångsöverlåtelse icke skall direkt beaktas vid expropriationsersättningens fastställande, *NJA 1946, s. 580*.⁵ Däremot kan naturligtvis fastigheters salu- eller avkastningsvärde i gemen icke undgå att påverkas av rådande skattesystem.^{5a}

Vad slutligen angår *affektionsvärde*, framgår redan av ExprL:ns ursprungliga förarbeten, vari på denna punkt icke gjorts ändring i samband med 1949 års revision, att affektionsvärde vid expropriation skall beaktas endast i den mån det kan antagas återverka på fastighetens saluvärde, varvid som exempel kan nämnas en släktgård, för vars förvärvande intresse kan föreligga från flera släktmedlemmars sida.⁶ Överhuvud kan vid löseskillingens bestämmande tagas hänsyn till fördelar, som icke åtnjuter rättsligt skydd men som

³ Ytterligare exempel på beräkning av hypotetiskt avkastningsvärde ger HovR:ns dom i *NJA 1956, s. 282*, där emellertid HD fann denna metod icke böra användas, emedan beräkning av saluvärdet efter ortens pris gav högre ersättning.

⁴ Jfr om värdering överhuvud den beaktansvärda framställningen hos *Hellner, Försäkringsrätt (1965), s. 223 ff.*, samt *Hernmarck, a. a., s. 270 ff.*

⁵ Jfr *Ljungman i SvJT 1949, s. 125*.

^{5a} Jfr *Hernmarck, a. a., s. 232 f.*

⁶ Jfr *Bet. 1910, s. 133* och *Ljungman i Minnesskrift för Hult (1960), s. 315*. Anledningen till att affektionsvärde icke generellt ersättes torde vara svårigheten att finna någon objektiv värderingsnorm jfr *Strahl (1926), s. 163 f.* och *Ekelöf, Straffet, skadeståndet och vitet (1942), s. 107 ff.* *Fr. Vinding Kruse* ger i *Ejendomsretten I, (1951) s. 98 ff.* vältaliga uttryck för att »de sjælelige værdier» ur rent nationalekonomisk synpunkt borde beaktas i större utsträckning än vad nu sker.

en spekulant faktiskt tar med i beräkningen vid övervägande av en köpeskillings skälighet, t. ex. tillgång till badstrand, även om denna tillgång i framtiden kan tänkas bortfalla på grund av bebyggelse. Någon »särskild rätt» behöver alltså i detta sammanhang icke föreligga, i motsats till vad som gäller s. k. adjacent (jfr nedan under 7).

3. PERSONLIG SKADA

Såsom redan antytts, skall löseskillingen endast avse den exproprierade fastighetens värde i och för sig. Annan skada, som uppkommit genom expropriationen men som icke påverkar fastighetsvärdet, ersättes som *personlig skada*. I ExprL:ns motiv nämnes härvid såsom exempel kostnad för flyttning och förlust genom avbrott i rörelse.¹ Liksom inom den allmänna skadeståndsrätten möter här problemet att på lämpligt sätt avgränsa det orsakande, som kan tillmätas relevans. I förarbetena talas om att expropriaten skall bibehållas »orubbad vid den ekonomiska ställning såsom helhet räknat som han förut innehaft».² I själva verket kan emellertid vissa för expropriaten menliga ekonomiska följder inträda, vilka visserligen utlösts genom expropriationen men mot vilka det tidigare fastighetsinnehavet icke innefattade något rättsligt skydd. Ersättning torde i sådant fall icke böra utgå. Motiven nämner som exempel, att expropriatens ångbåtsaktier sjunker i värde genom framdragandet av en järnväg. Här kan väl också i regel räknas med, att järnvägen — med annan sträckning — skulle kommit till stånd, även om expropriationen ifråga icke ägt rum och att sålunda det adekvata orsakssammanhanget brister. Det synes f. ö. svårt att tänka sig något fall, där vid total expropriation ersättning borde utgå för skada genom den exproprierade fastighetens användning, eftersom sambandet mellan expropriatens verksamhet och expropriationsföretaget därefter alltid måste få tillfällighetens prägel. ExprL 7 § räknar i varje fall endast med ersättning för s. k. företagsskada vid delexpropriation, varom mera nedan under 6.

Den omständigheten, att en viss befarad skada vid expro-

¹ Bet. 1910, s. 134. Jfr om subjektivt och objektivt värde *Hernmarck, Löseskilling* (1967), s. 115 ff. med hänv.

² ALU 34/1949, s. 34.

priationstillfället ännu icke inträffat, utesluter icke ersättning.³ All egendomsvärdering bygger på antaganden om den framtida utvecklingen. Kan det med rätt stor sannolikhet förutses, att avsaknaden av den exproprierade fastigheten kommer att i framtiden medföra förlust för expropriaten, skall även sådan skada ersättas.⁴ Ofta nödgas man vid ersättningsberäkning laborera med rätt invecklade hypoteser om hur förhållandena skulle kommit att utveckla sig, om expropriationen icke ägt rum. Även skada å goodwillvärden genom t. ex. flyttning av rörelse kan härvid vara ersättningsgill såsom personlig skada.⁵ Man måste emellertid noggrant skilja mellan sådan goodwill, som härrör från expropriatens personliga insatser, och goodwillvärden, som är anknutna till fastigheten såsom sådan, t. ex. dess fördelaktiga affärs läge, s. k. belägenhetsgoodwill.⁶ Sistnämnda slags goodwill skall givetvis inräknas i löseskillingen.

4. SKADA OCH INTRÅNG Å ÅTERSTOD AV FASTIGHET

Den tredje ersättningsposten, som skall bestämmas för sig, avser *skada och intrång å återstod av fastighet* (restfastighet) vid delexpropriation. Såsom tidigare antytts, torde vid

³ Stundom göres gällande, att adekvanskravet skulle vara mindre lämpat för beräkning av dylik framtida skada. Se t. ex. *Schjødt*, Norsk ekspropriationsrett (1947), s. 221 ff. med hänv. samt *Körlof* i Värdering vid expropriation (1954), s. 212 f. Det är svårt att se, varför adekvansen skulle lämna mindre ledning vid bedömning av ett hypotetiskt än ett verkligt händelseförlopp. I båda fallen gäller det ju att jämföra händelseförloppet med en abstrakt norm för det orsakande, som skall tillmätas relevans. Det låter sig dessutom knappast tänkas, att expropriationsersättningen skulle fylla en nyttig funktion ur vare sig reparativ eller preventiv synpunkt, i den mån ersättningen omfattade skador som icke vore typiskt beräkneliga. Även de processekonomiska synpunkterna talar för att i möjligaste mån objektivisera ersättningsnormerna genom en adekvansbedömning.

⁴ Bet. 1910, s. 137. Jfr NJA 1929, s. 187, där i expropriationsmål ersättning ansågs kunna beräknas för ökade kostnader vid framtida utbyggnad av vattenkraft.

⁵ Såsom exempel kan anföras det sätt, på vilket domstolarna beräknat ersättning för *hinder i näring* t. ex. i NJA 1955, s. 530, 1956, s. 174, 1958, s. 611, och 1959, s. 666. Jfr *Körlof*, a. u., s. 229 f.

⁶ Jfr *Larsen*, Ekspropriationserstatningen (1958), s. 50.

flertalet expropriationer endast en del av expropriatens egen-
dom behöva tagas i anspråk för expropriationsändamålet.
Särskilt är detta fallet vid de talrika tvångsingripandena för
samfärdseländamål och vid framdragande av ledningar. Na-
turligtvis kan expropriaten även vid delexpropriation lida
personlig skada, t. ex. i form av flyttningskostnad för rörelse,
som icke längre kan bedrivas på återstående markutrymme.
Men huru därmed än må förhålla sig, torde man vid delexpro-
priation oftast ha att räkna med, att återstoden av fastigheten
på ett eller annat sätt blir såsom sådan mindre brukbar och
att sålunda en nedgång i själva fastighetsvärdet inträtt. Den-
na värdenedgång berör även inteckningshavarnas intressen,
vilket utgör det närmaste skälet till att ersättning för skada
och intrång å återstod av fastigheten skall särskilt bestäm-
mas. Lagstiftaren synes därvid ha räknat med, att begrep-
pet fastighet icke nödvändigtvis skall vara liktydigt med re-
gisterfastighet (jfr ovan kap. XIV). I praxis har även — obe-
roende av den kamerala fastighetsindelningen — ersättning
för intrång å bestående brukningsenhet ansetts kunna kom-
ma ifråga.¹

De vanligaste formerna för skada och intrång² å återstod
av fastighet torde hänföra sig till ökade fasta kostnader
(t. ex. genom åkerarealens minskning i förhållande till be-
fintliga ekonomibyggnader, en olägenhet, som dock på lång
sikt torde vara av övergående natur), försvårad brukning
(t. ex. genom ändringar i markarrondering och transportför-
hållanden), behov av nytt stängsel eller ny utfartsväg, för-
sämrad utsikt o. s. v.³ Vid delexpropriation i stad har HD:s

¹ NJA 1955, s. 53 och 1963, s. 324; jfr även NJA 1936, s. 469, samt *Ernberg*, Expropriationsskada å återstod av fastighet (1938), s. 109 ff., och *Körlof*, a. u. s. 231 f.

² Såsom *Holmbäck* (1925), s. 2, not 3, påpekat, torde en gränsdragning mellan begreppen skada resp. intrång sakna rättslig relevans.

³ Jfr beträffande jordbruk Värdering vid expropriation (1954), uppsat-
serna av *G. Larsson*, s. 133 f. och *Hjelm*, s. 241 ff., ävensom NJA 1959, s.
354 (vattenfallsstyrelsens s. k. åkernormer för intrång genom kraftled-
ningsstolpar) och NJA 1960, s. 125 (ersättning för s. k. kvarstående
fasta kostnader), samt beträffande skogsbruk *Streyffert* i Värdering
vid expropriation, s. 136 ff., särskilt s. 154 f., ävensom t. ex. beräk-
ningen i NJA 1957, s. 162.

majoritet i ett särskilt fall funnit ersättning för intrång i form av minskad byggnadsrätt å återstoden icke böra utgå, då denna olägenhet redan tagits i beräkning vid löseskillningens bestämmande.⁴ Samma beräkningssätt synes däremot icke ha följts i ett senare mål, avseende intrång genom förlust av strand.⁵ I regel har det icke betydelse för inteckningshavarna, vilketdera beräkningssättet som väljes.

5. VISSA FRÅGOR OM SKADA OCH INTRÅNG VID VÄGOMLÄGGNING

Bestämmandet av skada och intrång å återstod av fastighet har vållat särskilda svårigheter vid *vägomläggning*.¹ Skulle en affärsfastighet behöva helt exproprieras för att lämna plats för en motorväg, kan ersättning givetvis utgå för förlust av gynnsamt affärsläge. Men hur skall situationen bedömas, om affärsbyggnaden får ligga kvar på sin plats medan trafikleden erhåller en ny sträckning, som försämrar byggnadens affärsläge?

Till en början kan fastslås, att om affärslägenhetens ägare icke fått avstå någon mark för den nya vägen, kan han icke kräva ersättning för mistat affärsläge. Visserligen stadgas i 1943 års lag om allmänna vägar, att omläggning av väg skall ske så att ändamålet med vägen utan oskäligen kostnad vinnes med minsta intrång och olägenhet för annan, och möjlighet finnes även för den enskilde fastighetsägaren att på förhand taga del av arbetsplanen för den nya sträckningen (AllmVägL 4 och 15 §§). Någon rätt att vid allmän domstol påyrka viss vägsträckning tillkommer dock icke den enskilde fastighetsägaren.

Frågan blir då, om det rättsliga läget förändras för det fall, att fastighetsägaren tvångsvis avstått mark för den nya väg-

⁴ NJA 1953, s. 25, II. Jfr *Tornée* i SvLT 1964, s. 653 ff.

⁵ NJA 1955, s. 53.

¹ De här behandlade problemen har delvis redan berörts vid framställningen av väglagstiftning i del I, kap. XII: 1. Eftersom förarbetena till lagstiftningen om vägrätt betonar, att ersättning för upplåtelse av vägrätt i tillämpliga delar beräknas efter samma principer som vid expropriation, är dock de vägrättsliga avgörandena av stort allmänt expropriationsrättsligt intresse.

sträckningen. Vill man enbart följa principen, att expropriatens förmögenhetsläge skall förbliva detsamma som före expropriationen, borde ersättning utgå. Med visst stöd av ExprL:ns förarbeten beträffande s. k. företagsskada, varom mera nedan, kan dock i praxis spåras en tendens att taga hänsyn till vad som brukar benämnas den avstådda egendomens *skyddsvärde*.² Endast om intrånget ifråga icke skulle ha kunnat uppkomma utan att viss del av egendomen exproprierades, bör enligt denna konstruktion ersättning utgå. Tillämpat på den ändrade vägsträckningen innebär detta, att affärsfastighetens ägare är berättigad till intrångsersättning allenast under förutsättning att vägomläggningen icke kunnat genomföras utan att ta denne ägares mark i anspråk. Uppenbarligen bör det vara tämligen sällsynt, att ett vägföretag på sådant sätt ovillkorligen måste framgå över en viss ägares mark.

I praxis har redan tidigt intrångsersättning ansetts icke kunna komma ifråga, då ändrad vägsträckning medförde sämre affärsläge; *NJA* 1937, s. 127 och 224. Någon upplysande motivering innehåller icke domsluten i detta avseende. Resultatet synes emellertid med hänsyn till de faktiska omständigheterna åtminstone vara förenligt med skyddsvärdekonstruktionen.

Man kunde kanske vänta sig, att utgången skulle bli densamma i de fall, där vägomläggningen icke avsåg förflyttning i sidled utan i *höjdläge*, t. ex. då den nya vägbanan kommit att ligga betydligt lägre än angränsande mark med försvårade förbindelser såsom följd. Frågeställningen påverkas dock redan genom att förändring i gatas *höjdläge* ersättes enligt BL 75 § och att motsvarande ersättning utanför BL:s område i vissa fall ansetts kunna erhållas med stöd av allmän-

² Bet. 1910, s. 135. Skyddsvärdeprincipen har särskilt utvecklats i *Strahls* arbete *Fyra expropriationsrättsliga uppsatser* (1926), s. 228 ff. På det teoretiska planet har principen mött viss gensaga bl. a. från *Meyer*, *Erstatningsfastsättning ved Ekspropriation* (1943), s. 60 ff. För gällande svensk rätt får man dock utgå från den betydelse, skyddsvärdekonstruktionen faktiskt tillmätts i förarbeten och rättspraxis; jfr (*Grönfors* i) *SOU* 1961:25, s. 159.

na grannelagsrättsliga principer.³ En tillämpning av skyddsvärdekonstruktion ger dessutom till resultat, att intrång vid delexpropriation genom förändring i höjdläge i regel icke skulle ha drabbat ägaren, om marken ifråga icke tvångsvis tagits i anspråk från honom. Efter någon vacklan kan praxis också anses utvisa, att intrångsersättning generellt bör utgå för olägenheter genom avsevärd förändring i höjdläge; se *NJA 1937, s. 127*.⁴

Vad slutligen angår intrång vid vägomläggning genom *kostnader för ny utfartsväg*, blir ju intrånget här tämligen oberoende utav huruvida mark avståtts för vägen eller icke. Måhända medverkade detta förhållande till att ersättning icke ansågs kunna ifrågakomma i ett hovrättsfall från 1942.⁵ Genom ändring 1947 i 1943 års AllmVägL, § 31 a—c, har emellertid numera skapats vissa möjligheter till skälig ersättning för mistad eller förändrad utfartsväg.⁶

6. FÖRETAGSSKADA

Särskild uppmärksamhet förtjänar vid delexpropriation sådant intrång, som härrör från den exproprierade delens framtida användande, s. k. *företagsskada*.¹ ExprL 7 § innehåller en uttrycklig föreskrift, att även sådant intrång skall ersättas. Enligt motiven måste emellertid denna föreskrift förstås med viss reservation. Ersättningsskyldighet bör inträda endast om »skadan icke alls eller icke i motsvarande omfattning skulle hava drabbat egendomen, om den ej utgjort föremål för expropriation». ² Skolexemplet är eldfara, buller och

³ *NJA 1938, s. 72*; jfr *Ljungman, Skada och olägenhet (1943), s. 209, not 4*.

⁴ Ersättning gavs däremot icke i *NJA 1936, s. 156*, där dock en talan på grannelagsrättslig grund måhända skulle haft framgång. Jfr *Bexelius-Körlof, Väglagarna (1965), s. 58*.

⁵ SvJT 1942, rf. s. 29. I SvJT 1935 rf. s. 69 ogillade majoriteten även en liknande talan av fastighetsägare, som icke avstått mark. I rättsfallet SvJT 1942, rf. s. 30, gavs däremot ersättning (enligt vägrättsreglerna), men detta avgörande berodde på speciella förhållanden.

⁶ Se vidare *Bexelius-Körlof, Väglagarna (1965), s. 73 ff*.

¹ Se om företagsskada bl. a. *Strahl (1926), s. 211 ff.*, och *Ernberg (1938), särskilt s. 60 ff*.

² *Bet. 1910, s. 135*.

andra olägenheter från mark, som exproprierats för järnväg. Endast om dessa olägenheter uteblivit, därest expropriatens mark icke tagits i anspråk, skall ersättning utgå. Den avstådda marken skall m. a. o. såsom tidigare utvecklats ha haft ett *skyddsvärde* gentemot olägenheterna ifråga.³ Skyddsvärdekonstruktionen vid företagsskada torde ha godtagits i *NJA 1936, s. 469*, där ersättning för radiostörningar från kraftledning icke gavs i expropriationsmålet, när erforderligt sammanhang mellan skada och markupplåtelse saknades.⁴ I rättsfallet *NJA 1960, s. 277*, angående expropriation för utvidgning av flygplats (Visby) gällde återigen en av huvudfrågorna huruvida expropriatens markinnehav var av tillräcklig omfattning för att kunna hindra sådan ändring av flygplatsen, att reaplan kunde starta och landa med därav följande »tillskottsbuller». Överinstanserna ansåg ersättning för denna företagsskada böra utgå och tillämpade därvid uttryckligen skyddsvärdeprincipen.⁵ Det bör särskilt observeras, att då skada såsom i nämnda fall härrör av immissioner, upprätthålles icke inom expropriationsrätten det eljest på grannelagsrättens område gällande kravet, att skadan bl. a. skall överstiga det ortsvanliga måttet (toleranspunkten). Tillräckligt är, att immissionen medför ett intrång, som nedsätter restfastighetens värde.⁶

Till företagsskada torde även kunna hänföras olägenheter för återstod av fastighet genom anläggningsarbeten å den exproprierade delen, t. ex. buller och skakningar genom sprängning. I rättsfallet *NJA 1950, s. 136* ansågs vid tillämpning av vägrätsreglerna ersättning för intrång genom *sprängningsskador* kunna utgå. Här kunde dock domstolarna stödja sig på, att AllmVägL 19 § uttryckligen förutsätter ersättning för »annat intrång som orsakas av vägens byggande». Orda-

³ *Strahl* (1926), s. 230 ff. Annan mening *Ernberg*, Expropriationsskada å återstod av fastighet (1938), s. 105 ff. Jfr även ovan under punkt 5, not 2.

⁴ Jfr om målet *Ljungman*, Skada och olägenhet (1943), s. 208, not 2.

⁵ Jfr ang. ersättningsfrågor vid expropriation för flygplats (*Grönfors* i) SOU 1961: 25, särsk. s. 155 ff. Jfr SOU 1966: 65, s. 68 ff.

⁶ Så ock *Ernberg*, Expropriationsskada å återstod av fastighet (1938), s. 84 f. och *Körlof*, Värdering vid expropriation (1954), s. 226 f. Jfr även *Ljungman*, Skada och olägenhet (1943), s. 208, not 2, med hänv.

lagen i ExprL 7 § utgör emellertid åtminstone icke hinder för en motsvarande tillämpning, som ter sig välmotiverad i den mån expropriaten icke åberopar någon allmän skadeståndsrättslig regel till grund för sitt anspråk utan endast stödjer sig på, att skadan uppkommit genom »den exproprieerade delens användande».⁷

7. NÄRMARE AVGRÄNSNING AV SAKÄGAREBEGREPPET.
ADJACENTER OCH INNEHAVARE AV OBLIGATORISK
RÄTT

Det framgår av det föregående, att ersättning inom expropriationsmålets ram icke alltid kan komma ifråga beträffande skada och olägenhet från expropriationsföretaget. Givetvis föreligger intet hinder för den, som lider skada utan att vid expropriationen ha avstått någon mark — Ernberg kallar dylik person för *adjacent* — att i vanlig civil väg yrka ersättning för sin skada, t. ex. med åberopande av allmänna grannelagsrättsliga principer. Även expropriaten torde senare kunna föra sådan talan, därest samma yrkande icke prövats i expropriationsmålet. Däremot är *adjacent* aldrig att anse såsom *sakägare* i själva expropriationsmålet. Enligt förarbetena till nuvarande ExprL 22 § anses som sakägare »alla dem, som på grund av något sakrättsligt förhållande» till expropriatens egendom kan hava ersättningsanspråk mot exproprianten.¹ Såsom senare skall beröras, undantages även i ExprL 24 § innehavare av fordringsinteckning från sakägarbegreppet. Däremot är det icke nödvändigt, att den av sakägare åberopade rättigheten åtnjuter s. k. sakrättsligt skydd. Enligt uttryckligt uttalande i förarbetena beaktas även rättighet, som riktar sig mot fastigheten och skulle kunna utrustas med sakrättsligt skydd genom inteckning.² Ett exempel ur praxis på att *adjacenter*, som alltså icke kan åberopa

⁷ Så ock *Körlof*, a. u. s. 222. Jfr däremot för väglagstiftningens del SvJT 1964, rf s. 27 (ref. 16), där skada å återstod av fastighet icke förelåg.

¹ Bet. 1910, s. 147.

² Bet. 1910, s. 116. Se vidare om sakägarbegreppet *Holmbäck* (1925), s. 125 ff., och *Strahl* (1926), s. 147 f. I det diskutabla NJA 1964, s. 500, ansåg HD:s majoritet andrahandshyresgäst varken vara sakägare eller interventionsberättigad. Jfr även NJA 1966, s. 140 (sakägares talerätt).

en egen »särskild rätt», icke kan uppträda såsom sakägare i expropriationsmålet, erbjuder *NJA 1944, s. 232*, där enskild vägrätt icke ansågs kvarstå sedan vägen övertagits till allmänt underhåll.

Ersättning torde icke heller kunna utgå till innehavare av *obligatorisk rätt*, som åberopar att hans motpart genom expropriation blivit ur stånd att fullgöra sin förpliktelse, t. ex. timmerleverans från exproprierad fastighet. Den obligatoriska rättighetens innehavare är lika litet som adjacent sakägare enligt vad nyss anfördes och kan således icke föra talan i expropriationsmålet.³ Inom den allmänna skadeståndsläran hör det till undantagen, att innehavare av obligatorisk rätt kan resa ersättningskrav på grund av inträffad skada å sak eller person.⁴ Det ligger just i den obligatoriska rättens konstruktion, att det är motpartens personliga prestationsförmåga men icke hans egendom, som står inne för uppfyllelsen. Särskilt i tider av knapphet på naturtillgångar kan dock en expropriation orsaka allvarliga störningar i ett leveransförhållande. Vanligen skulle väl den leveransförpliktade i så fall kunna åberopa force majeure såsom grund för att bli fri från förpliktelsen. Det kan därför knappast göras gällande, att expropriationen innebär någon överraskning av annan verkan än vad man får vara beredd på i ett obligatoriskt förhållande.⁵

8. SÄRSKILD VÄRDEÖKNING I SAMBAND MED EXPROPRIATION. AVRÄKNING AV NYTTA MOT SKADA

Vad hittills har anförts rörande expropriationsersättningsbestämmande har i huvudsak varit anknutet till innehålllet i ExprL 7 § 1 st. Såsom inledningsvis antyddes ger även

³ Jfr Bet. 1910, s. 135 f.

⁴ Jfr dock *Karlgrén*, Skadeståndsrätt (1965), s. 247 f.

⁵ Jfr dock för vattenrättens del den uttryckliga regeln i VL 4:11, 3 st. och därom *Ljungman* i Minnesskrift för Hult, s. 296 f. I Norge och Danmark, där man förut saknat en generell expropriationslagstiftning, har frågan om ersättning för bortfall av obligatoriska rättigheter vid expropriation tilldragit sig viss uppmärksamhet. I Norge har sådan ersättning vägrats i praxis, se t. ex. *Schjødt*, Norsk Ekspropriasjonsrett (1947), s. 207 ff. samt NJMF 1957, s. 128 f. Jfr däremot *v. Eyben* där-sammanstädes, s. 136, som för dansk rätts del anser ersättning kunna utgå. Se även för norsk rätt *Selvig*, Lov og Rett 1963, s. 193 ff., och för svensk rätt de lege ferenda *Hessler*, SvJT 1963, s. 724 f.

ExprL en del kompletterande regler rörande värderingen. Av mera allmän räckvidd är stadgandet i ExprL 8 §, att vid bestämmande av löseskillning hänsyn icke må tagas till *värdeökning, som uppstår genom själva expropriationen*. I det enskilda fallet torde dock vara svårt att särskilja sådan värdeökning från de allmänna förväntningar om en ekonomiskt gynnsam utveckling, som kan och bör påverka löseskillningens storlek.¹

Mera okomplicerad är regeln i ExprL 10 §, att kostnad som efter expropriationsfrågans väckande nedlagts på egendomen *i uppenbar avsikt att höja expropriationsersättningen*, icke skall beaktas vid värderingen.²

Särskilda problem vållar den situation, där expropriationen medför både skada och nytta för expropriaten. Det kunde i förstone synas självfallet, att man vid ersättningsbestämmande borde verkställa en *avräkning av nytta mot skada*.³ Men nyttan av ett expropriationsföretag kan i lika mån beröra fastigheter, som icke avstått någon mark. Ur synpunkten av likhet inför lagen har det då ansetts oriktigt att låta endast expropriaterna bidra till företaget d. v. s. i realiteten avstå s. k. oförtjänt värdestegring. Här föreligger ett liknande dilemma som då man föreslagit, att endast de som exploaterar sin mark skulle få lämna ifrån sig oförtjänt värdestegring i form av exploateringsavgift eller på annat sätt. Lagstiftaren har också i ExprL 9 § inskränkt sig till att föreskriva avräkning av nytta mot skada då fråga är om intrångsersättning vid delexpropriation, medan löseskillningen och ersättningen för personlig skada under alla omständigheter obeskuren skall tillfalla expropriaten. Motivens skäl härför att jordägarens anspråk på löseskillning »vilar på en fastare grundval» får väl förstås så, att det för upprätthållande av äganderättens produktionsstimulerande funktion — men också för de begränsade sakrättshavarnas rätt — är särskilt

¹ Jfr *Strahl* (1926), s. 190 f., och SOU 1963: 73, s. 10.

² Jfr *Strahl*, a. a., s. 192, och *Hernmarck* (1967), s. 45 f.

³ Jfr om hela frågan *Ljungman* i Festskrift för Karlgren (1964), s. 219 ff., med hänv., ävensom KProp 148/1964, s. 112 ff.

viktigt, att markersättningen förblir obeskuren.⁴ Det bör slutligen anmärkas, att vid ersättning för upplåtelse med vägrätt förekommer en generell avräkning av nytta mot skada, Allm-VägL 19 § 3 st.⁵

9. TIDPUNKT FÖR VÄRDERINGEN. ÄNDRING I PENNINGVÄRDET

ExprL innehåller icke någon generell föreskrift om den tidpunkt, till vilken värderingen av den exproprierade egendomen skall hänföra sig. I 33 § stadgas dock, att om exproprianten tagit fastigheten i besittning, må hänsyn icke tagas till ändring i värdet efter tillträdet. Detta innebär, att i de fall, där *förhandstillträde* medgivits enligt ExprL 36 § eller med stöd av särskild överenskommelse, skall ersättning ges för värdet vid tillträdet.¹ I praxis har denna regel tillämpats så, att icke ens ändringar i penningvärdet efter tillträdet beaktas. Expropriaten anses tydligen gottgjord med den ränta efter sex procent, som enligt ExprL 55 § skall utgå från tillträdesdagen, se *NJA 1954, s. 513*. Särskilt med hänsyn till den långa tid, som kan förflyta från tillträdet till dess målet avgjorts i högsta instans (i det nämnda rättsfallet nära sex år), synes denna ordning icke stå i överensstämmelse med den allmänna principen om full ersättning. I ett senare rättsfall, *NJA 1957, s. 162*, där tidsskillnaden mellan förhandstillträdet (efter överenskommelse) och HD:s dom utgjorde omkring ett decennium, har dock HD sökt utjämna de ogynnsamma verkningarna genom medgivandet, att »den prisutveckling som numera kan konstateras i sin mån kan utgöra belägg för att redan vid tiden för tillträdet befogade förväntningar om prishöjning» förelåg av beskaffenhet att påverka värdet av rättigheterna ifråga. Detta förefaller att vara en

⁴ Bet. 1910, s. 141. Jfr *Strahl* (1926), s. 239. Huruvida någon djupare inbörd kan tilläggas lagens ord angående nytta »i annat hänseende» förefaller osäkert; se dock *Körlof*, a. u., s. 218.

⁵ Härom *Bexelius-Körlof*, Väglagarna (1965), s. 58 f. och *Ljungman* i *Festskrift för Karlgren* (1964), s. 228 f.

¹ Vid kvalificerat förhandstillträde är regeln självfallen; jfr kap. XVI.

nödfallsutväg i förhållande till jämkning efter penningvärdeförsämringen.²

För de fall, då förhandstillträde icke ägt rum, torde av ExprL:ns förarbeten och av grunderna för de år 1949 upphävida 63 och 65 §§ få anses framgå, att värderingen skall hänföra sig till *den tidpunkt då domstolen dömer i målet*. Har överklagande ägt rum, lär enligt avgörandet i *NJA 1954, s. 1*, det vid domens avkunnande gällande prisläget principiellt bli avgörande.³ Detta innebär tydligen, att de olika domstolsinstanserna kan komma att pröva ersättningsbeloppen i samma mål efter skilda penningvärden.⁴ Man kan också uttrycka saken så, att ersättning skall, då tillträde icke skett, bestämmas efter den upplåtna rättighetens *realvärde*, låt vara att berättigad tvekan kan råda om den närmare innebörden av denna term.

Särskilda svårigheter uppkommer att bestämma realvär-

²Jfr presidenten *Elliot's* beaktansvärda särskilda yttrande, vari dessutom göres gällande, att korrektion för penningvärdeförsämring i varje fall borde kunna ske vid förhandstillträde efter frivillig överenskomelse. Se även *Rietz* i FT 1961, s. 21 ff. I SvJT 1964, rf s. 11, synes den i texten hävdade uppfattningen ha godtagits (frivillig överenskomelse om tillträde).

³Detta får anses framgå av HD:s lokution »nu gällande prisläge». I JR *Romanus'* särskilda tillägg talas om »den dag domstolen dömer i målet». En mera ingående analys, som bekräftar tolkningen i texten, återfinnes hos *Brunnberg* i Festskrift för Undén (1956) s. 29 ff.; jfr beträffande situationen före 1949 års ändringar *Holmbäck* (1925), s. 172 och *Strahl* (1926), s. 308 ff. Det förefaller anmärkningsvärt, att en så viktig fråga icke blivit uttryckligen reglerad i ExprL, helst som i förut gällande rätt värderingen skulle äga rum med avseende å tiden för avträddandet. Jfr även TLU 16/1958 och *Hernmarck* (1967), s. 47 f. Motsvarande fråga i vattenrätten, se kap. XXIV.

⁴*Brunnberg*, a. a. s. 33, anser denna tolkning av prejudikatet ofrånkomlig men påpekar att i ett senare mål NJA 1954, C 828, där fullföljdsdispens icke gavs, hade HovR uttalat att dagen för expropriationsdomstolens dom borde vara avgörande för värderingen och att av fullföljdsförfarandets egenskap att utgöra överprövning av expropriationsdomstolens dom finge antagas följa, att den angivna tidpunkten ej skulle förskjutas genom att talan fullföljdes i målet. I markvärdeutredningens betänkande SOU 1957: 43, s. 483, pläderar två skiljaktiga ledamöter för att värderingen alltid bör hänföra sig till den dag, expropriationsansökan ingives, tydligen emedan värdestegringen på sådant sätt skulle förbehållas det allmänna.

det i sådana fall, då enligt övergångsstadgandet i BL 162 § hänsyn skall tagas till värdet vid en tidigare tidpunkt än domen. Dessa frågor skall icke här närmare beröras.⁵ Gemensam för båda rättsområdena är emellertid frågan, vilket slags *mätare på penningvärdets försämring*, som bör komma till användning. Levnadskostnadsindex kan givetvis icke erbjuda en trogen avspeglning av förhållandena på fastighetsmarknaden. Försök har därför gjorts att i stället beakta de faktiska möjligheterna till fastighetens utnyttjande och omsätta dessa i dagens penningvärde.⁶

10. ERSÄTTNINGSFORMEN

Enligt ExprL 34 § skall ersättning bestämmas *i penningar* att utgå *på en gång*. Föreligger emellertid särskild svårighet att omedelbart bestämma ersättning, kan domstolen på yrkande av part fastställa viss tid, högst 10 år, inom vilken särskild talan om ersättningen skall väckas. Även då skall emellertid ersättningen utgå med ett engångsbelopp. En frivillig överenskommelse, som avviker från de nu angivna reglerna, kan enligt ExprL 59 § 4 st. icke vinna domstolens fastställelse.

Tid efter annan har förslag framförts, att expropriationsersättning — och framförallt ersättning för tvångsingripande enligt vattenlagen — skulle kunna påfordras *in natura*.¹ De huvudsakligen föreliggande skälen härför torde vara, att återstod av exproprierad fastighet eljest kan komma att sakna en för fastighetens räntabilitet ur jordpolitisk synpunkt erforderlig naturtillgång samt att expropriationsersättning *in natura* skulle automatiskt innebära en mera värdebeständig placering än vad expropriaten eljest kunde uppnå. Det torde emellertid vara i rena undantagsfall, som naturaersättning överhuvud kan erbjudas av exproprianten. De jordpoli-

⁵ Se vidare del I, kap. X, och *Hernmarck*, a. a., s. 50 ff.

⁶ Se härom JR *Romanus'* särskilda yttrande i NJA 1954, s. 10 ff. Jfr *Brunnberg*, a. u., samt ang. index i annat fastighetsrättsligt sammanhang *Silverstolpe* i Festskrift för Lindahl (1956), s. 306 ff. Jfr vidare om penningvärdeförändringars inverkan *Hernmarck*, a. a., s. 89 ff., och NJA 1956, s. 282.

¹ Se senast redogörelsen TLU 33/1960 samt *Ljungman* i Sv. Vattenkraftföreningens Medd. nr 167 (1961:8), s. 3 ff.

tiska önskemålen kan vidare tillgodoses på annat sätt och vad beträffar möjlighet till värdebeständig placering utgör detta ett önskemål, som är lika angeläget att uppfylla utanför expropriaternas begränsade krets. Dessa och andra skäl torde hava medverkat till, att lagstiftaren hittills icke föreskrivit någon rätt att erhålla ersättning in natura vid expropriation. En annan sak är, att ExprL ställer sig välvillig till frivillig *överenskommelse* rörande naturalreparation. Är exproprianten på grund av dylikt åtagande eller av annan anledning pliktig att förebygga eller förminska skadan, t. ex. genom att bygga en ny utfartsväg istället för den som avstängts genom expropriationen, skall enligt uttrycklig regel i ExprL 7 § 2 st. expropriationsersättningen jämkas därefter. Dessutom stadgas, att om skadan förebygges genom servitutsupplåtelse, skall expropriaten icke vara skyldig att vidkännas avdrag å expropriationsersättningen, med mindre servitutsutfästelsen gjorts i sådan form, att servitutet kan in-tecknas.

11. ERSÄTTNING FÖR AVSTÅENDE AV SÄRSKILD RÄTT

Såsom inledningsvis antyddes, äger enligt ExprL 11 § de nu berörda reglerna om ersättning — liksom f. ö. även de i sammanhanget gällande allmänna ersättningsprinciperna — motsvarande tillämpning, då expropriationen avser *särskild rätt* till fastighet, t. ex. en servitutsrätt för framdragande av ledning. Detta innebär bl. a., att skilda ersättningsbelopp skall beräknas för själva servitutsrätten (löseskilling), för personlig skada och för intrång å återstoden av fastigheten, i den mån detta är möjligt.¹

Särskild uppmärksamhet påkallar den vid expropriation regelmässigt förekommande situationen, att begränsade saktigheter redan finns i den fastighet, som tages i anspråk (frågan berördes i kap. XVI). Enligt ExprL 49 § skall exproprierad fastighet övergå till nye ägaren fri från all särskild rätt, som innehas av annan än kronan (försåvitt icke exproprianten utfäster sig att lämna rätten ifråga orubbad). Istället skall enligt vad ovan skildrats ersättning utgå till innehava-

¹ Hithörande frågor behandlas närmare av *Strahl* (1926), s. 248 ff.

ren av den begränsade sakrätten.² Härvid kan två olika fördelningsprinciper komma till användning. Enligt den ena bestämmes ersättning för tvångsupplåtelsen i en enda summa, vilken sedan så långt den räcker fördelas mellan innehavare av begränsade sakrätter och därefter till sin återstod tillfaller fastighetsägaren. Eftersom innehavare av begränsad sakrätt härvidlag inträder i ägarens rätt till ersättning, har man kallat denna princip för *surrogationsprincipen*. Enligt den andra principen skall varje sakrättshavare tillerkännas ersättning för den förlust han lidit, varvid de ersättningsposter, som skall utgå, mycket väl kan komma att överstiga fastighetens hela värde, t. ex. om en nyttjanderättshavare lider särskilt stort intrång genom avbrott i rörelse eller om ett servitut för utfartsväg har betydligt större värde för servitutshavaren än vad motsvarande olägenhet för fastighetsägaren uppgår till. Denna princip benämnes *skadeersättningsprincipen*.

Den gällande expropriationslagen tillämpar surrogationsprincipen beträffande fordringsinteckningar — vilka ju i regel har samma värde, i vems hand de än befinner sig — medan skadeersättningsprincipen kommer till användning beträffande alla andra begränsade sakrätter, såsom t. ex. nyttjanderätt och servitut. Lagstiftningstekniskt kommer denna olikhet till uttryck genom att innehavare av fordringsinteckning enligt ExprL 24 § icke är sakägare och följaktligen icke kan åberopa den sakägare i 30 § tillerkända rätten att framställa självständigt anspråk på ersättning. Istället fördelar länsstyrelsen expropriationsersättningen mellan dessa inteckningshavare på ungefär samma sätt som köpeskilling vid exekutiv auktion, se ExprL 57 §. Såsom tidigare nämnts, är det därvid endast löseskilling och ersättning för skada å återstod av fastighet, som tillfaller innehavarna av fordringsinteckning.³ Nyttjanderätts- och servitutshavare samt med dem

² Ang. beräknad upplåtelsestid, se NJA 1955, s. 530. Jfr NJA 1959, s. 666, och *Ljungman* i Hults Minnesskrift (1960), s. 298.

³ Jfr om de problem, som kan uppkomma vid fördelningen, *Strahl* (1926), s. 261 ff., och *Olivecrona*, Inteckningsförordningen (1964) § 11, s. 130 ff. Särskilt må pekas på den risk för »kantstötning» av inteckning, som en inteckningshavare löper genom att icke ta emot utfallande belopp vid expropriation (*Strahl* a. a. s. 286 ff.).

likställda innehavare av annan rätt till fastigheten än fordringsinteckning erhåller däremot sin fastställda ersättning direkt genom länsstyrelsens försorg.

KAP. XVIII. NÅGRA HUVUDPUNKTER AV EXPROPRIATIONSFÖRFARANDET¹

Såsom tidigare omnämnts, har expropriationsförfarandet år 1949 undergått en genomgripande förändring. Tillstånd till expropriation skall visserligen liksom förut meddelas av Kungl. Maj:t (vanligen i kommunikationsdepartementet men stundom i andra departement efter ärendets natur), varefter expropriationsmålet anhängiggöres genom stämning till domstol. Men istället för den tidigare uppdelningen av de dömande befogenheterna mellan expropriationsnämnd, som fastställde ersättningen, och allmän domstol, som handlade övriga frågor, har från 1950 inrättats en specialdomstol, *expropriationsdomstolen*, som behandlar expropriationsmålet i dess helhet.

För varje domsaga resp. stad med rådhusrätt skall finnas expropriationsdomstol, bestående av ägodelningsdomaren såsom ordförande, två länsvis utsedda expropriationstekniker (experter på fastighetsvärdering) och två nämndemän i orten, av vilka såvitt möjligt den ene skall vara ägare av fastighet och den andre icke (ExprL 15—17 §§). Rättegången vid expropriationsdomstol är utformad i nära anslutning till det vanliga domstolsförfarandet, med förberedelse och huvudförhandling. Expropriationsdomstolens dom, även i värderingsfrågan, kan i vanlig ordning överklagas till hovrätt och högsta domstolen.

Ansökan till K. M:t om expropriationstillstånd skall innehålla åtskilliga uppgifter av betydelse för ärendets prövning (se vidare ExprL 4 §). Av särskild vikt är, att icke blott expropriationsobjektets innehavare utan jämväl »annan, som kan av expropriationen lida men», skall beredas tillfälle att yttra sig. Här kan sålunda på ett tidigt stadium tagas hänsyn även till adjacenters önskemål. Sedan be-

¹ En mera detaljerad framställning av förfarandet finnes hos *Hedfeldt* (1950), s. 48 ff.

stämmer K. M:t, vilket område expropriationen skall omfatta (5 §).

Då expropriationstillstånd givits, skall målet inom viss tid instämmas till expropriationsdomstolen i den ort, där fastigheten är belägen (ExprL 20 §). Försittes tiden, upphör expropriationsrätten (5 § 4 st.) och nytt tillstånd måste sökas, därest expropriationen skall fullföljas. Om exproprianten utan stämning träffar godvillig uppgörelse, inträder alltså icke de speciella, med expropriationen förbundna rättsverkningar, som skildrats i kap. XVI.

Expropriationsstämningen skall avse alla av sökanden uppgivna sakägare, således icke blott fastighetens ägare utan även innehavare av begränsade sakrätter, dock icke fordringsinteckningshavare och likställda (jfr om sakägarebegreppet kap. XVII, punkt 7). Sökanden blir ansvarig för eventuell skada, om han utan laga skäl underlåtit att uppge sakägare. Dessutom utfärdas i samband med stämningen kungörelser och verkställes anteckning i fastighetsboken, allt i syfte att göra de personer uppmärksamma på expropriationen, som icke erhållit stämning men ändock har ett intresse att bevakas (se vidare beträffande stämning ExprL 21—24 §§).

Bland de frågor, som kan komma upp på ett tidigt stadium i expropriationsmålet, befinner sig yrkande om *förhandstillträde* (ExprL 36—42 §§; se ovan kap. XVI). Expropriationsdomstolen skall särskilt besluta om förhandstillträde.

Expropriationsdomstolens viktigaste uppgift är att fastställa *expropriationsersättningen* enligt förut omtalade principer. Detta utgör dock icke något för expropriationen såsom sådan väsentligt. De särskilda rättsverkningarna av expropriation kan inträda, även om parterna träffar *frivillig överenskommelse* angående expropriationsersättningens storlek. Dock måste i så fall vissa förutsättningar vara uppfyllda. Först och främst fordras att överenskommelse träffats icke blott med fastighetsägaren utan med alla dem, som har självständiga ersättningsanspråk (»parterna» i 59 §). Vidare måste hänsyn tagas till innehavare av fordringsinteckningar och sådana som enligt JB 11: 2 har därmed jämförlig rätt. Endast om dessa blivit fullt tillgodosedda eller i annat fall godkänt

överenskommelsen, kan enligt huvudregeln *fastställelse* meddelas å densamma. Möjlighet finns dock att genom stämning å fordringsägare, som icke godkänt överenskommelsen, samt kungörelse erhålla fastställelse, såframt icke något uttryckligt bestridande från fordringsägare framkommer. Dessutom har lagstiftaren särskilt beaktat det ofta förekommande fall, att expropriationsobjektet är mycket obetydligt till omfattning. Om expropriationsdomstolen i dylika fall finner, att expropriationen *uppenbarligen icke rubbar säkerheten* för fordringsägare, som icke godkänt överenskommelsen, må fastställelse meddelas (59 § 2 st.). Här möter redan i den ursprungliga texten av ExprL en princip, som sedermera vunnit insteg i ett flertal lagstiftningar rörande tvångsförfogande över fast egendom.²

Expropriationsdomstolen kan på yrkande av part hänvisa sakägare att i *särskild rättegång* inom högst 10 år från expropriationsmålets slutliga avgörande föra talan om ersättning för skada, som ej lämpligen kan prövas i målet (ExprL 34 §). Denna metod, som tidigare kommit till användning inom vattenrätten (se kap. XXIV), är ägnad att befordra ett riktigare avgörande i sådana fall, då skadan beror av ovisa framtida omständigheter. Såsom förut omtalats, kan det naturligtvis dessutom ofta tänkas, att ett skadeståndsanspråk efter expropriationsmålets avslutande vinner bifall vid allmän domstol med åberopande av allmänna skadeståndsrättsliga principer. Härvidlag gäller i regel icke någon annan tidsfrist än den vanliga fordringspreskriptionen.

I expropriantens intresse innehåller ExprL 71—72 §§ även regler om rätt att med länsstyrelsens tillstånd verkställa *förundersökning* å fastighet, som avses att tagas i anspråk genom expropriation. Ersättning för eventuell skada skall i sista hand bestämmas av domstol. Motsvarande befogenhet finnes föreskriven i åtskilliga andra tvångslagar³ och torde i huvudsak medföra, att frivillig uppgörelse träffas.

Rätten till *återkallelse* av expropriationsanspråk är avsedd för det fall, att exproprianten finner kostnaderna för det till-

² Se t. ex. JDL 8:2.

³ Jfr *Ljungman*, Skada och olägenhet (1943), s. 262 f., där företeelsen kallas kvalificerad allemansrätt.

tänkta företaget ställa sig alltför höga i förhållande till gjorda beräkningar. Att under sådana omständigheter framtvinga expropriationens fullföljande motiveras varken av hänsyn till det allmänna eller till expropriaten. Med anledning härav har ExprL 61—62 §§ givit bestämmelser, som närmare reglerar återkallelsen, t. ex. beträffande ersättningsskyldighet för uppkommen skada. Återkallelse kan icke påfordras beträffande mark, som exproprianten redan tagit i besittning.

Såsom tidigare nämnts (kap. XVI), skall expropriationsersättningen alltid *nedsättas hos länsstyrelsen* för utbetalning till vederbörande rättsägare (ExprL 48 §). Här vidtager sålunda ett tredje stadium i expropriationsförfarandet, om man med de två föregående avser handläggningen hos K. M:t resp. vid expropriationsdomstol. Försummelse att nedsätta expropriationsersättning medför under vissa betingelser expropriationsrättens *förverkande* (ExprL 50, 51 §§). Har förhandstillträde skett, kan i stället länsstyrelsen i förekommande fall hos exproprianten uttaga ersättning, som icke nedsatts (52 §).

Då expropriationen blivit fullbordad liksom då fördelning av expropriationsersättningen skett och likvid utfallit å in-tecknings huvudstol, åligger det länsstyrelsen att därom ofördröjligen göra anmälan hos *inskrivningsdomaren* för vederbörlig anteckning i fastighetsböckerna (ExprL 58 §). Här föreligger på sätt och vis ett fjärde stadium i expropriationsförfarandet.⁴

⁴ Se ovan kap. XVI med hänv., bl. a. till *Olivecrona*, Inteckningsförordningen (1964), § 11, s. 130 ff.

AVD. IV

Vattenrätt

KAP. XIX. HISTORISKA OCH PRINCIPIELLA GRUNDVALAR

- Litteratur:* Ur den tämligen rikhaltiga vattenrättsliga litteraturen (jfr REGNER, Svensk juridisk litteratur, 1957, s. 149—158) må här omnämnas: BERGSTEN, Svensk rättspraxis, Vattenrätt, SvJT 1959, s. 673 ff och 1964, s. 695 ff (rättsfallsöversikter i anslutning till VL:s särskilda paragrafer 1918—1958, resp. 1959—1963); DAHLBERG, Om strandäganderätten enligt svensk rätt, 1897; EKEBERG, Ett och annat om det svenska vattenregalet, 1914; GÄRDE, Vattenrätten (i Svenska Jordbrukets bok 1925); HAATAJA, Jord- och vattenrätten samt skogs- och lantbrukslagstiftningen (i Finland), Helsingfors 1947; HILLERT, Servitut—förmån och last, 1960 (intressanta vattenrättsliga avsnitt); HOLMBÄCK, Kvarnkommissionerna, 1914;
— Begränsade sakrätter till fast egendom, 1925;
— Kollegium i speciell privaträtt, stenc. Uppsala 1940 (värdefull, detaljrik framställning);
AF KLINTBERG, Om byggande i vatten, 1955 (innehållsrik kommentar betr. 2 kap., 1—41 §§, samt 3 och 5 kap. VL);
KÖRLOF, Vattenförsörjning och avlopp, 1957 (kommentar till 1955 års lagstiftning);
LJUNGMAN, Några vattenrättsliga ersättningsfrågor i allmänt civilrättslig belysning, Minnesskrift för Hult, 1960 (även i Sv. Vattenkraftför. publ. 1960: 13);
— Några synpunkter på frågan om ersättning in natura i vattenmål, Sv. Vattenkraftför. Medd. 167, 1961: 8;
— Något om avräkning av nytta mot skada, särskilt vid tvångsförvärv, Festskrift för Karlgren, 1964, s. 219 ff.;
LÖWING, Intrång å kvalificerad allemansrätt, Sv. Vattenkraftför. publ. 1949: 7;
NÆRSTAD, Eiendomsrett til vannområder, Oslo 1938;
VON SETH, Lagen om dikning, 1896—97 (av historiskt intresse);
WESTMAN, Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden, 1927;
VIKLUND, Om ersättning enligt vattenlagen, 1964 (innehållsrik kommentar till VL 9 kap.);
VISLIE, Ferdsels- og fløtingsretten, og dens stilling under ekspropriasjon, Oslo 1955;
ÖSTERHOLM, Svensk rättspraxis i vattenmål, Sv. Vattenkraftför. publ. 1948: 6 och 1954: 9 (mera detaljerade rättsfallsreferat än

i Bergstens ovannämnda översikt; dock saknas hänvisningar till förarbeten och litteratur).

Såsom framgår av Regners bibliografi, återfinns ett stort antal vattenrättsliga uppsatser, inlägg och aktsamlingar i *Svenska Vattenkraftföreningens publikationer* samt i *Jernkontorets annaler* och i *Svensk Lantmäteritidskrift*.

I de flesta kulturländer förekommer sedan gammalt särskilda rättsregler angående rådigheten över det i naturen befintliga vattnet. Behovet av en sådan särreglering sammanhänger med att vattnets utnyttjande resp. bortskaffande normalt berör såväl flera olika jordägaresser som allmänhetens intressen och att dessutom samhällsekonomin i ständigt stigande grad blivit beroende av vattentillgångarnas lämpliga exploatering.

I den romerska rätten och därav påverkade rättssystem, t. ex. i Frankrike och Tyskland, har de allmänna intressena beträffande vatten tillgodosetts i den formen, att sjöar och vattendrag av någon betydelse förklarats utgöra allmän egendom, till vars utnyttjande strandägarna dock haft viss faktisk förhandsrätt. En liknande ordning förekommer även i Danmark. I motsättning härtill står det i Sverige, Norge och Finland (samt i någon mån England) rådande systemet, enligt vilket vattnet — med undantag av havet och i vårt land även de fem största insjöarna — principiellt är underkastat enskild äganderätt. De allmänna intressena har i stället beaktats genom olika begränsningar av den enskildes fria rådighet över sitt vatten. Skillnaden mellan de båda nu antydda vattenrättsliga systemen får dock icke överdrivas. I och för sig torde det vara möjligt att från de skilda utgångspunkterna uppnå alldeles samma rörelsefrihet för den enskilde, resp. kontroll från det allmännas sida.¹

Det svenska, på enskild äganderätt grundade vattenrätts-systemet har i stort sett bestått sedan landskapslagarnas tid. Ofta åberopat i sammanhanget är stadgandet i Hälsingelagens kap. 14: 1 »Den äger vatten som land äger».

Under 1600-talet framträdde dock — förmodligen genom inflytande från utländsk rätt — vissa anspråk på *regalrätt* till vatten. Anspråken stöddes delvis på det s. k. Helgeands-

¹ Jfr ang. den likartade situationen inom gruvrätten kap. XXV.

holmsbeslutet av 1282, som emellertid visat sig vara ett falsifikat och aldrig torde ha accepterats i rättstillämpningen (jfr *Ekeberg*, Vattenregalet, s. 5 f. med hänv.). Ett bekant uttryck har regalrättsanspråken även erhållit i Christinas bergverksordning av 1649, enligt vilken alla strömmar i riket skulle räknas såsom kronans regalia. Innebörden härav synes dock endast ha varit, att om ägaren icke förmådde bebygga ett vattenfall, skulle kronan kunna förpakta det åt annan, »på det vattnet icke må löpa fåfängt sin kos». Det torde med andra ord i huvudsak endast ha gällt att bevaka kronans fiskaliska intressen (*Holmbäck*, Kvarnkommissionerna, s. 171 ff.). Slutligen må nämnas, att verksamheten inom de år 1697 tillsatta s. k. kvarnkommissionerna, med uppgift att beskatta kvarnar, vars vattenkraft oriktigt tillagts enskilda, ledde till att regalrättsanspråken då i stort sett måste uppgivas (*Holmbäck*, a. a. kap. II och IV).

Någon mera omfattande laglig reglering av vattenfrågorna har icke förekommit förrän i modern tid. I 1734 års lag gavs primitiva bestämmelser i BB 20 kap., Om kvarnar, där bl. a. förbud mot att bygga till men för farled eller fiske förekom, samt i 4 och 6 kap. om dikning. Redan här skilde man alltså i viss utsträckning mellan regler angående tillgodogörande av vatten, eller vad som sedermera benämnts den *lukrativa vattenrätten* (drivkraft, farled, flottning, bevattning etc.) och regler angående bortskaffande av skadligt vatten, den s. k. *defensiva vattenrätten* (dikning, sjösänkning etc.). Denna uppdelning fortsatte under 1800-talet, då särskild lagstiftning tillkom, beträffande den lukrativa vattenrätten genom 1880 års KF ang. jordägares rätt över vattnet å hans grund (den s. k. vattenrättsförordningen) och beträffande den defensiva vattenrätten genom 1824 års KF ang. ändring eller utrivning av vattenverk och sedermera genom 1879 års lag om dikning och annan avledning av vatten (dikningslagen).

I början av 1900-talet tillsattes två kommittéer för revision av vattenrättsförordningen resp. dikningslagen. Resultatet blev ett gemensamt betänkande med förslag till en enhetlig vattenlag för såväl den lukrativa som den defensiva vattenrätten. Förslaget, som avgavs 1910 och trycktes 1911 — det benämnes därför ofta oegentligt 1911 års VL-förslag — blev omarbetat 1916 och 1917, sistnämnda år med syfte bl. a. att i större utsträckning tillgodose de allmänna intressena vid

vattnets utnyttjande. Vid 1918 års riksdag antogs i huvudsak de kapitel i vattenlagen, som angår byggande i vatten, var-efter lagverket kompletterades vid 1919 års riksdag med regler om flottning och vid 1920 års riksdag med bl. a. regler om farled, torrläggning och kloakledningar. Den sålunda antagna lagen avsåg emellertid endast vatten, som befinner sig å jordytan (*ytvatten*). Först 1939 infördes i vattenlagen regler beträffande vattnet under markens yta (*grundvatten*).

Ehuru vattenlagen således tillkommit successivt, bär den beteckningen *1918 års vattenlag* (VL). Givetvis har detta stora lagverk varit föremål för ett flertal senare ändringar, bland vilka särskilt kan pekas på 1946 och 1948 års lagstiftning mot spekulation i vattenkraft, 1941 och 1955 års lagstiftning beträffande avloppsvatten samt 1964 års lagstiftning om skydd för vattenförsörjningen.

Av det anförda har framgått, att den svenska vattenlagstiftningen vilar på den enskilde jordägarens rätt till vattnet. De ovan antydda regalrättsliga tankegångarna har dock spelat en viss roll fram till vår tid. Sålunda ansågs i ett HD-avgörande från 1900-talets början kronan på regalrättslig grund vara ägare till vattnet i Trollhättan (*NJA 1901, s. 419*). Men genom några senare, mycket uppmärksammade prejudikat underkändes generella regalrättsliga anspråk från kronans sida (bl. a. *NJA 1915, s. 595*, Krångedeforsarna i Indalsälven, och *NJA 1917, s. 275*, Lanforsen i Dalälven). Man kan numera utgå från att vattnet in dubio är underkastat enskilt förfogande.

Inom den nordiska, vattenrättsliga litteraturen diskuteras stundom, huruvida denna enskilda rådighet över vattnet bör betecknas såsom *äganderätt* eller blott något slags nyttjanderätt.² Hindret för äganderättskonstruktionen anses ligga i den genom avdunstning och rörelse — t. ex. i ett strömfall — uppkomna ständiga växlingen av de enskilda vattenpartiklarna. Svårigheten att i tillfredsställande grad praktiskt avgränsa och individualisera rättsobjektet synes dock icke prin-

² Se 1910 års VL-förslag, s. 161 f. och SOU 1937:35, s. 47 samt t. ex. *Holmbäck*, Kvarnkommissionerna (1914), s. 1, not 1. Jfr även t. ex. *Haataja* (1947), s. 131, och *Manner*, Yleiskäyttö etc. (Allemans bruk såsom vattenrättsligt begrepp) (1953), s. 174 ff. (nyttjanderätt) samt *Vislie*, Ferdsels- og fløtingsretten (1955), s. 114 ff. (äganderätt).

cipiellt av annan beskaffenhet beträffande vatten än beträffande jord, där också den fysiska sammansättningen undergår kontinuerliga växlingar, men där gränserna dock kan tydligt uppdragas på jordytan. Icke heller kan med skäl göras gällande, att ägares rätt till vatten intar någon särställning på grund av de inskränkningar i rådigheten, som han får vidkännas i allmänt intresse. Även beträffande jordbruk, skog etc. har jordägenderätten numera blivit starkt beskur av samhälleliga hänsyn, utan att man därför funnit skäl att avvika från den hävdvunna ägenderättsterminologien.³ En annan sak är, att slutsatser beträffande rådighetens omfattning givetvis icke kan dragas av själva ägenderättsbegreppet.⁴

Vid vattenlagens avfattning har man medvetet undvikit att ta ställning till det nu antydda terminologiska spörsmålet. I VL 1 kap. 1 § stadgas endast, att envar äger »råda över det vatten, som finnes å hans grund».⁵ I förarbetena betonas, att man icke funnit behövt eller lämpligt att avgöra, huruvida »den med ägenderätten till grunden förenade rätten till vattnet därå kan betecknas såsom ägenderätt eller ej».⁶ I anslutning till VL användes numera oftast i vårt land ordet vattenrätt såsom uttryck för den subjektiva rätt till vattnet, som är förenad med ägenderätten till grunden.⁷ Terminologien kan ha vissa fördelar i sådana fall, där vattenrätten icke strikt

³ I 1940 års norska vassdragslov, § 1, har ägenderättskonstruktionen uttryckligen fastslagits såsom överensstämmande med »den folkelige terminologi»; se *Vislie*, a. a., s. 114. Även 1941 års finska VL-förslag, s. 41 f., förordar i motiven ägenderättskonstruktionen. Däremot uttalas i de kortfattade motiven till 1960 års finska vattenlag, att öppet vatten och grundvatten enl. av ålder omfattade principer »icke äges av någon» (finsk prop. 64/1959, s. 5).

⁴ Jfr *Undén*, Sakrätt II: 1 (1965), s. 55 f.

⁵ Här möter en modernare uppfattning av förhållandet mellan vattnet och grunden. I början av 1800-talet torde man stundom ha utgått från ägenderätt till (fiske-)vattnet såsom det primära, varifrån sedermera en eventuell rätt till grunden härleddes; se *Rodhe*, Gränsbestämning och ägenderättstvist (1944), s. 103 ff., och *Bergström*, Allmänt vattenområdes rättsliga ställning (1957), s. 8, 14 f. och 36.

⁶ 1910 års VL-förslag, s. 162.

⁷ Med vattenrätt får naturligtvis icke förväxlas den nyttjanderätt till kronans vattenfall, som enligt NyttjL 5 kap. kan upplåtas under benämningen vattenfallsrätt.

följer äganderätten till grunden, såsom t. ex. då vardera sidans ägare anses berättigad till hälften av det i ett strömfall framrinnande vattnet, oberoende av var den största vattenmängden faktiskt passerar (VL 1 kap. 2 §).

I fråga om grundvatten användes icke termen vattenrätt. VL 1 kap. 15 § talar endast om, att envar äger med lagligen gällande inskränkningar »å honom tillhörigt område tillgodogöra sig» grundvatten. Möjligen kunde termen grundvattenrätt här komma ifråga, om man trots allt hyser betänkligheter mot äganderättsterminologien.

Av det anförda har framgått, att rätten till ytvatten och grundvatten i första hand tillkommer den som äger grunden, varå vattnet finnes. Ehuru 1966 års lag om vad som är fast egendom icke uttryckligen nämner vattnet såsom tillhörande jorden, kan det icke vara föremål för tvekan, att vattenrätten — på samma sätt som t. ex. en till fastigheten knuten servitutsrätt — måste anses hänförlig till *fast egendom*.⁸ Indelningen i fastigheter inbegriper även vattnet och en överlåtelse av vattnet utan att grunden medföljer är icke lagligen möjlig. Däremot kan givetvis nyttjanderätt och servitut — liksom även vattenfallsrätt — till enbart vattnet upplåtas. Till jämförelse må även pekas på ännu gällande undantagsbestämmelse i 1895 års lag angående i jordeboken upptaget fiskeri, varmed äganderätt till grunden ej är förenad.

Överlåtelse av vattenrätt skedde före 1926 års JDL vanligen så, att ett mindre ägoområde avskildes och stamfastighetens hela vattenrätt lades till detta område. Tvekan har yppats, huruvida ett liknande förfarande vid avstyckning står i överensstämmelse med JDL 19 kap. och frågan är ännu föremål för övervägande.⁹ För närvarande kan dock såsom nämnts vattenrätten överlåtas endast i samband med grunden. Formkravet vid fastighetsköp måste sålunda alltid iakttagas vid överlåtelse av vattenrätt.

⁸ I motiven till FJB 1960, s. 47, och i KProp 24/1966, s. 8 och 58 påpekas att ordet jord även innefattar vattentäckt område. Se vidare *Westerlind*, Vad som är fast egendom (1967), s. 81 f. och 87.

⁹ Se om problemställningen t. ex. FJB 1947, s. 188 ff. och 1960, s. 409 ff. JB Lagrådsremiss 1960, s. 30 ff., förordar avstyckning i anslutning till fastighetsbildningskommitténs förslag, SOU 1963: 68, s. 536 ff.

Gränsdragningen mellan skilda fastigheters vattentäckta områden regleras i första hand på samma sätt som beträffande andra fastighetsgränser. Såsom närmare omtalas i avsnittet Gränser i vatten finnes även specialregler, bl. a. i JB 12 kap. 4 § och i 1950 års lag om gräns mot allmänt vattenområde.¹⁰ Särskilt har frågan huruvida vattnet varit skiftat med stranden eller samfällt för byn berett avsevärda svårigheter i praxis. Vid den här följande framställningen bortses från sådana spörsmål. Vattenlagen handlar om de mångahanda rättsliga problem, som återstår sedan väl gränserna i vattnet fastlagts.

KAP. XX. NÅGRA GRUNDLINJER I VATTENLAGEN

Systematiskt kan vattenlagen i första hand sägas bygga på skiljelinjen mellan lukrativ och defensiv vattenrätt, även om gränsen mellan dessa båda slag av regler här och var i samordningens intresse genombrytes. Lagen inledes i 1 kap. med några allmänna, ovan i huvudsak berörda regler om jordägaras vattenrätt, varefter följer en översikt av vissa (dock icke alla) inskränkningar däri, bland vilka inskränkningar stadgandena om kungsådra (5—13 §§) och om exploaterings tvång (14 §) står i centrum. Till den lukrativa vattenrätten är här efter i övervägande grad hänförliga reglerna i 2 kap. 1—41 §§ om byggnad i vatten samt 42—68 §§ angående grundvattentäkt, 5 kap. om allmän farled och 6 kap. om allmän flottled. Helt till den defensiva vattenrätten hör 7 kap. om torrläggning av mark och 8 kap. om avloppsvatten. De båda huvudområdena samordnas särskilt genom bestämmelserna i 3 kap. om vattenreglering, d. v. s. reglering av vattnets avrinning i samverkan mellan olika rättsägare. Särskilda regler om större vattenkraftanläggningar och vattenregleringar, där det offentliga intresset blir mera påtagligt, ges i 4 kap. Samtliga regler om ersättning för egendom som tages i anspråk, vare sig ersättningen utgår i pengar, genom kraft- eller vattenleverans eller på annat sätt, upptages i 9 kap. Slutligen innehåller 10—14 kap. processuella och straffrättsliga bestämmelser m. m. När i det följande några grundlinjer av vattenlagen

¹⁰ Se del I, kap. II: 4: 4, samt om 1950 års lag nedan kap. XXX: 3.

skall anges, kommer emellertid främst de s. k. materiella reglerna i sikte.

I likhet med t. ex. jord-, skogs- och gruvlagstiftningen syftar den moderna vattenlagstiftningen till att åstadkomma ett ur samhällsekonomisk synpunkt tillfredsställande utnyttjande av naturtillgångarna. Principiellt torde vårt lands rättsordning härvidlag fortfarande intaga en liberalistisk ståndpunkt, d. v. s. vila på uppfattningen att samhällsekonomin bäst gagnas genom att den enskilde ägaren får själv bestämma över utnyttjandet av sin egendom. Den tid är dock förfluten, då denna förfoganderätt huvudsakligen begränsades av andra ägares intressen, d. v. s. genom en genuint privaträttslig reglering. Den samhälleliga kontrollen har inom fastighetsrätten på senare år vuxit ut i sådan grad, att man stundom kan tveka om ägarens fria förfogande verkligen bör betecknas såsom den grundläggande huvudregeln. Med vår lagstiftnings allmänna uppläggning har dock en sådan utgångspunkt i varje fall bestämda framställningstekniska fördelar.

I stort sett kan man säga, att vattenrätten — liksom den nyare jordbrukslagstiftningen — söker uppnå ökat utbyte av naturtillgångarna efter tre linjer, nämligen genom regler som åsyftar att skapa

A) lämpliga brukningsenheter

B) » brukare

C) » brukningsmetoder.

I vissa avseenden står härvid inom vattenrätten så starka *allmänna intressen* på spel, att *tvingande lagregler* ansetts påkallade. Detta gäller icke blott sådana traditionellt statliga målsättningar som tillgodoseende av allmän ordning och säkerhet, hälsovård, tryggade bostadsförhållanden, kommunikationer etc. Även rent nationalekonomiska synpunkter — ett rationellt utnyttjande av vattnet — har i flera avseenden beaktats i form av lagregler, vars påbud de facto är undandragna enskilda parter disposition (t. ex. den s. k. tillåtlighetsprövningen enligt VL 2 kap. 3 §, varom mera nedan).

Ett flertal tvingande regler i vattenlagen är sanktionerade genom straff, vite eller direkt verkställighet. Stundom kan ock det allmänna intresset göras gällande genom expropriation — eller lösningsrätt, som det inom vattenrätten heter i

hithörande sammanhang.¹ I vissa fall tillgodoses slutligen det statliga inflytandet genom upptagande av avgifter — reglerings- och fiskeavgifter — vilka sedermera användes till skadeutjämnning eller till understöd åt önskvärd aktivitet.

Vid sidan av de specifikt allmänna intressena bevakar vattenlagstiftningen *den enskildes rätt* till sin egendom — vilken rätt ju i sista hand vilar på en samhällelig värdering av dess nytta. De här avsedda reglerna är av *dispositiv* natur.² I praktiken torde mestadels förekomma en frivillig uppgörelse med enskilda rättsägare, t. ex. de som lider skada av ett större vattenregleringsföretag. Men vattenlagens regler behåller i varje fall sin betydelse såsom riktpunkt för avtal mellan de berörda parterna. Särskilt bör observeras att vattenlagen i många avseenden ger möjlighet för den enskilde att mot ersättning taga annans egendom i anspråk, då detta fordras för vattnets rationella utnyttjande. Denna *tvångsrätt* kombineras i flera fall med en *tvångsdelaktighet*, d. v. s. rätt och plikt för den enskilde att delta i ett företag, som länder honom till nytta. Av avsevärd praktisk och ekonomisk betydelse är slutligen vattenlagens speciella *ersättningsregler*, bl. a. av innebörd att ersättningen för vissa fall skall utgå *in natura* (ersättningskraft m. m.).

Den lämplighetsprövning av brukningsenheternas storlek, brukarnas kvalifikationer och brukningsmetodernas utformning, som enligt vad nu antytts ur allmän och enskild synpunkt anses önskvärd, är sedan vattenlagens tillkomst huvudsakligen anförtrodd åt särskilda *vattendomstolar*. Dessa fungerar på en gång såsom tillståndsgivande administrativ

¹ Det vore måhända naturligt, att termen lösningsrätt förbehölls de fall, då tvångsförvärv sker för enskild räkning; jfr *Undén* II:1 (1965), s. 144 ff. Av någon anledning har emellertid i VL 4 kap. 9 § lanserats termen kronans lösningsrätt för en tvångsrätt, som så gott som helt följer expropriationsreglerna (jfr nedan kap. XXI). Se vidare *Holmbäck*, Begränsade sakrätter (1925), s. 150, not 1, och ExprL 68 §, där termen lösningsrätt begagnas vid återförvärv av exproprierad egendom. Det förefaller mera ändamålsenligt att för sistnämnda företeelse använda den i VL:s motsvarande stadgande, 9 kap. 74 §, förekommande benämningen *återlösningsrätt* (jfr ovan kap. XVI vid not 13).

² Stundom inskränker VL dock även den enskildes möjligheter att träffa avtal om ersättning; se t. ex. VL 9 kap. 45 §.

myndighet (tidigare ankom detta på KB) och domstol i tvister angående allmän och enskild rätt, i bägge fallen med ett utbildat judiciellt förfarande. Av särskild vikt är den *obligatoriska förhandsprövning* vid vattendomstol, som vattenlagen i många fall föreskriver. Stundom kan denna förhandsprövning ske i enklare former, genom *syneförrättning*.

Ur vissa synpunkter vore det måhända givande att efter förut antydda riktlinjer uppdelat det vattenrättsliga materialet i tre grupper, alltefter det målsättningen avsåge att skapa lämpliga brukningsenheter, utvälja lämpliga brukare eller stimulera till effektiva brukningsmetoder. En sådan systematik skulle dock alltför mycket avvika från den gällande vattenlagens anordning och därigenom bli mindre lämplig för en grundläggande orientering. I fortsättningen kommer därför den traditionella systematiken beträffande olika slag av åtgärder inom lukrativ resp. defensiv vattenrätt att följas, dock med särskilt uppmärksammande inom varje grupp av den nyss anförda tredelningen beträffande reglernas syfte. Inom den lukrativa vattenrätten kommer huvudvikten härvid att läggas på byggande i vatten för tillgodogörande av vattenkraft (kap. XXI). Övriga institut inom den lukrativa vattenrätten behandlas ytterst kortfattat i kap. XXII. Åt den defensiva vattenrätten ägnas kap. XXIII, varefter vissa ur principiell synpunkt betydelsefulla ersättningsfrågor upptages i kap. XXIV.

KAP. XXI. TILLGODOGÖRANDE AV VATTENKRAFT

Av det föregående kapitlet har redan framgått, att vattenlagen åsyftar att ställa vattnets utnyttjande under kontroll ur såväl allmän som enskild synpunkt. Det är med hänsyn här till naturligt, att lagen söker noggrant definiera de olika åtgärder beträffande vatten, som är föremål för sådan kontroll. I VL 2 kap. 1 § finner man en precisering av vad som lagtekniskt menas med *byggande i vatten*. I första hand kommer härvid i fråga uppförande av damm, bro, brygga, vall, hus eller annan anläggning, men dessutom uppräknas ett flertal andra åtgärder, som kan medföra inverkan på vattnets djup

och läge eller dess utnyttjande i övrigt. Den praktiskt sett mest betydelsefulla formen för byggande i vatten torde vara inrättande av vattenkraftverk med tillhörande dammar och övriga anordningar för vattenkraftens utnyttjande. Den följande framställningen i detta kapitel kommer huvudsakligen att taga sikte på vattenkraftens utnyttjande.

Redan före vattenlagens tillkomst diskuterades, huruvida icke ett *överförande av vattenkraften i samhällets ägo* vore motiverat med hänsyn till allmänna intressen.¹ 1918 års VL, som framlades av en radikal regering, kom också att innehålla vissa regler, som ansågs i särskild grad garantera ett tillgodoseende av samhälleliga krav. Bland dessa kom den politiska debatten speciellt att röra sig kring instituten *kungsådra*, *nyprövning* och *kronans lösningsrätt*.

Redan från landskapslagarnas tid hade kungsådra förekommit i den formen, att en tredjedel av det framrinnande vattnet i vissa vattendrag skulle hållas öppet.² Denna regel avskaffades emellertid genom 1918 års VL och i stället infördes ett helt *nytt kungsådreinstitut* (VL 1 kap. 5—13 §§). I vissa särskilt uppräknade större vattendrag skall sålunda finnas kungsådra i den meningen, att vattenrättsägaren är skyldig utan ersättning avstå viss del av honom tillhörig vattenmängd och fallhöjd för att tillgodose vissa allmänna s. k. kungsådreintressen. Dessa intressen preciseras till att huvudsakligen avse allmän farled, allmän flottled, fisket samt torrläggning och bevattning av mark. Emellertid har, såsom senare skall beröras, de nämnda intressena i än högre grad tillgodosetts genom andra regler i VL. Man vågar nog därför påstå, att institutet kungsådra, på vars närmare förståelse så mycken möda nedlagts vid de juridiska studierna, i stort sett blivit utan betydelse i praktiken. I varje fall förekommer ytterst få fall av kungsådrereglernas tillämpning i rättspraxis.³

¹ Ett starkt modifierat förslag i denna riktning fogades av Daniel Persson i Tällberg m. fl. såsom reservation till 1917 års VL-förslag.

² En ytterst livlig rättsvetenskaplig diskussion angående innebörden i dessa äldre kungsådrebestämmelser förekom i början av 1900-talet; se bl. a. Westman, Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden (1927) med där förekommande hänvisningar.

³ Detta konstateras också av Bergsten, SvJT 1959, s. 673 f. Det enda av Bergsten anförda rättsfallet på området, NJA 1938, s. 379, rör kungs-

Önskemålen vid VL:s tillkomst att tillgodose de allmänna intressena föranledde även en särskild regel, att beträffande större vattenkraftanläggningar villkoren för deras utnyttjande skulle kunna undergå s. k. *nyprövning*, första gången efter 55 år från anläggningens fullbordande (VL 4 kap. 5—8 §§). Vid riksdagsbehandlingen blev emellertid innebörden av denna nyprövning modifierad så att den i stort sett icke torde kunna medföra annan inskränkning i ägarens förfogande än vad kungsådrereglerna ger vid handen. Härtill kommer, att lagstiftningen i gemen sedan 1918 sökt andra och mindre komplicerade vägar för att säkerställa statligt inflytande över naturtillgångarna. Även nyprövningsinstitutet torde därför äga föga mer än historiskt intresse innan det ännu hunnit tillämpas.

I än högre grad gäller detta om den s. k. *kronans lösningsrätt* (VL 4 kap. 9—12 §§), som ursprungligen avsåg att möjliggöra vattenkraftens överförande i statens ägo, men som i den slutgiltiga utformningen av VL huvudsakligen understryker, att expropriation för allmänt ändamål kan ske av vattenkraft likaväl som beträffande annan fast egendom.

Allt detta betyder emellertid icke, att de allmänna intressena beträffande vattenkraften satts på avskrivning i 1918 års VL. Av det följande skall framgå, att lagstiftaren genom åtskilliga detaljregler snarast håller en ganska sträng kontroll över vattenkraftens utnyttjande.

Som en *allmän princip för byggande i vatten* uppställer VL 2 kap. 2 §, att »ändamålet må utan oskäligen kostnad vinnas med minsta intrång och olägenhet för annan». Här har man helt övergivit huvudregeln från 1734 års lag, BB 20 kap., enligt vilken byggande i vatten överhuvud icke fick ske »annan till men», d. v. s. så att skada uppkom för den som icke samtyckt till företaget (redan genom 1880 års vattenrättsförordning gavs möjlighet att utbygga vattenkraft även om skada å annans jord uppkom). Intrång i annans rätt får sålunda enligt vissa i VL angivna principer ske tvångsvis emot ersättning, men det skall tillses, att intrånget icke blir större än vad som vid en avvägning av motstående intressen kan anses ädrebegreppet enligt äldre rätt, vars bestämmande nog fortfarande någon gång kan bli aktuellt.

skäligt. Samma allmänna expropriationsrättsliga princip finnes formulerad såväl på ett flertal andra ställen i VL (t. ex. 2: 43, 6: 4, 7: 4, 8: 3) som i andra lagar rörande tvångsingripanden, se t. ex. ExprL 5 § andra stycket, EnskVägL 4 § första stycket och AllmVägL 4 § tredje stycket.⁴ VL går dock vid byggande i vatten ett stycke längre genom att uppställa detaljerade regler för den s. k. nationalekonomiska prövningen eller — som det vanligen heter — tillåtlighetsprövningen.

Regler om *tillåtlighetsprövningen* ges i VL 2 kap. 3 §. Grundtanken är här, att en uppdämning eller annan ändring av vattenförhållandena, som orsakar skada på annans egendom, icke får ske, såvitt icke nyttan av byggnaden står i viss gynnsam proportion till uppkommen skada och kostnad. Nyttan skall enligt 2 kap. 3 § första stycket minst uppgå till ett värde, motsvarande sammanlagt tre gånger skadan på åker och äng, två gånger skadan å övrig egendom och en gång skadan på den byggandes egendom med tillägg av byggnadskostnaden (även hinder i framtida torrläggning av mark skall enligt 2 kap. 4 § räknas en gång). Stadgandet utgör ett intressant försök att fixera en *nationalekonomisk* bedömning i numeriska enheter.^{4a} Det må observeras, att vid denna bedömning hänsyn icke tages till frågan, huruvida uppkommen skada är ersättningsgill eller icke. En skada, som måste tålas utan ersättning på grund av reglerna om kungsådra eller till följd av servitut, urminneshävd etc., skall ändock räknas till nackdel för företaget vid bestämmande av tillåtligheten enligt VL 2 kap. 3 §. I de säkerligen mera sällsynta fall, då annans egendom överhuvud icke skadas genom vattenbyggnaden — t. ex. därför att den byggande äger all berörd mark — eller då alla ägare till skadad mark på förhand givit sitt samtycke till åtgärden,⁵ kräves däremot icke prövning av »båtnadsproportionen». Här litar lagstiftaren i stället till att företagaren själv och framförallt hans kreditgivare icke vill vara med om att igångsätta ett större vattenbyggnadsföretag utan noggranna beräkningar av företagets ekonomiska utsikter.⁶ Det är

⁴ Jfr ovan kap. XIV.

^{4a} Ang. räntefot vid värderingen, jfr NJA 1942, s. 328, och *Hernmarck*, Löseskilling (1967), s. 253 f. med hänv.

⁵ Jfr *af Klintberg* (1955), s. 20, med hänv. till NJA 1925, A 10.

⁶ 1917 års VL-förslag, s. 205. Förhandsprövning kan dock ur andra synpunkter vara obligatorisk, se VL 2 kap. 20 §.

med andra ord en liberalistisk inställning, som i detta fall förklarar lagstiftarens passivitet.

Även om den föreskrivna båtnadsproportionen är uppfylld, kan *allmänna intressen* tala emot en vattenbyggnads tillåtlighet. I 2 kap. 3 § andra stycket stadgas sålunda, att byggnaden icke må ske, om ändringen i vattenförhållandena medför att ett avsevärt antal bofasta personer berövas sina bostäder, viktigare fabriker får nedläggas eller för orten betydelsefulla jordarealer sättes under vatten o. s. v. Även bestående ändring i naturförhållandena, varigenom väsentligt minskad trevnad för närboende eller betydande förlust från naturskyddssynpunkt är att befara, kan föranleda avslag vid tillåtlighetsprövningen. Här tages således hänsyn även till vissa *ideella värden*; se t. ex. *NJA 1945, s. 458*, angående minskad trevnad genom ifrågasatt torrläggning av Lagan inom Värnamo stad. På senare år har beaktandet av naturskyddssynpunkter vid vattenkraftens utbyggande tillmätts allt större vikt^{6a}, icke minst mot bakgrunden av att vattenkraftverken i en framtid kan bli obehövliga till följd av att andra energikällor än vattenkraft tages i anspråk för elproduktion. Huruvida atomkraften härvidlag kommer att bli av större betydelse vid sidan av t. ex. värmekraft ur olja kan i dagens läge icke överblickas.

Slutligen ges i 2 kap. 3 § tredje stycket möjlighet för K. M:t att efter hemställan från vattendomstolen tillåta ett företag på grund av dess synnerliga betydelse för näringslivet, trots att en prövning med hänsyn till befarade olägenheter för närboende etc. borde föranleda avslag.

Det må anmärkas, att reglerna i 3 § andra och tredje stycket om tillåtlighetsprövning ur allmän synpunkt träder i funktion oberoende utav huruvida annans egendom behöver tvångsvis tagas i anspråk, medan däremot första stycket uteslutande anger under vilka privaträttsliga förutsättningar den byggande må tillfoga övriga intressenter skada, som sedermera ersättes. Sammanförandet i en paragraf av dessa till sitt syfte olikartade regler förefaller systematiskt sett mindre lyckat. Därtill kommer det oklara förhållandet mellan å ena sidan beaktandet av allmänna intressen enligt 2 kap. 3 § och å andra sidan det i samma kapitel 12 § givna generella förbudet mot att bygga så att »allmänna intressen i avsevärd mån

^{6a} Genom lagändringar 1961 kan ökad hänsyn tagas till naturskyddssintresset; se bl. a. KProp. 13/1961 och 154/1961.

förnärmas». Jfr af *Klintberg*, s. 88, som anser sig finna stöd i domstolspraxis för att VL 2: 12 icke omfattar fall, som särskilt reglerats i andra paragrafer.

Den nu berörda tillåtlighetsprövningen får en särskild betydelse därigenom att den regelmässigt skall äga rum redan innan vattenbyggnaden påbörjas. Såsom tidigare berörts, föreskriver nämligen VL *obligatorisk förhandsprövning* av byggande i vatten, bl. a. så snart detsamma avser dammbyggnad i ett icke alltför obetydligt vattendrag eller ock eljest genom byggandet kan ske en viss inverkan på vattenståndet eller vattnets lopp (närmare detaljer i VL 2 kap. 20 §). Detta medför, att frågan om företagets inverkan på allmänna och enskilda intressen blir utredd och åtminstone provisoriskt avgjord på ett stadium, då ändringar i den ursprungliga byggnadsplanen verkligen kan genomföras. Av särskild vikt är också, att ett i laga ordning fattat tillståndsbeslut tillmätas viss *preklusiv verkan*. Även om vattendomstolens tillstånd skulle vila på ett oriktigt antagande rörande företagets tillåtlighet eller sökandens rätt till vattnet, får denne regelmässigt för framtiden bibehålla sin byggnad för tillgodogörande av vattnet. Viss möjlighet finnes dock för rätt ägare att inom fem år från tillståndsbeslutet anställa klandertalan beträffande vattenrätten, varvid emellertid den byggande, om han var i god tro, icke behöver avstå byggnaden utan ersättning (se vidare VL 2 kap. 22 och 23 §§; regeln i 24 § om oförutsedd skada omnämnes nedan i kap. XXIV).

A. Lämpliga brukningsenheter

En tillämpning av den i VL 2 kap. 3 § givna tvångsrätten att tillfoga andra intressenter skada förutsätter givetvis, att den som vill bygga äger åtminstone någon del i vattnet. Om man så vill, kan alltså tvångsrätten karaktäriseras såsom en regel om sammanförande av vatten till en *brukningsenhet*. Den nationalekonomiska prövningen tjänar då ändamålet att icke tvångsvis medgiva sådant sammanförande utan att ekonomiska förutsättningar för ett utnyttjande föreligger. Det är emellertid icke bara beträffande skadlig inverkan på annans egendom, som ett sammanförande i brukningsenheter kan äga betydelse. Minst lika viktigt är, att den byggande kan t. ex. disponera all den vattenkraft, som erfordras för ett

rationellt utbyggande, även om det ifrågavarande *strömfallet äges av flera*. För ett sådant sammanförande i brukningsenheter har VL givit särskilda tvångsregler i 2 kap. 5—7 §§. Grundprincipen är, att om de olika ägarna icke annorlunda åsämjas skall utbyggnaden få genomföras av den som råder över mer än hälften av vattenfallet mot ersättning till de andra, vanligen i form av elektrisk energi. Vid lika andel, t. ex. då två ägare råder över var sin sida av vattenfallet (VL 2: 6) får vattendomstolen i sista hand pröva, åt vilkendera företräde bör ges. Bakom denna regel ligger en i motiven uttryckt mening, att utbyggnaden helst bör anförtros åt ett enda företag, mot ersättning till övriga delägare. Det är i förevarande sammanhang fråga om en tvångsrätt för tillgodo-seende av ett i första hand enskilt intresse. Avgränsningen av vad som bör bilda en brukningsenhet verkställas av vattendomstolen, som har att vid gränsdragningen beakta, huruvida ett gemensamt utnyttjande av falldelarna kan medföra »väsentlig ekonomisk eller teknisk fördel».⁷ Vid konkurrens mellan flera vattenrättsägare, som vill bygga för olika ändamål, t. ex. vattenkraft, flottled och torrläggning av mark, skall vattendomstolen, om företagen icke kan bestå jämsides, ge företräde åt det företag, som »ur allmän och enskild synpunkt kan antagas bliva till största gagn» (VL 2 kap. 38 § andra stycket).

Rätten för det »segrande» företaget att utnyttja övriga delägars andelar i strömfallet konstrueras i regel såsom ett till strömfallsfastigheten knutet *tvångsservitut*, varvid skyldighet att leverera ersättning i form av elektrisk energi — *ersättningskraft* — eller undantagsvis i penningar utgör vederlag för servitutsrättens åtnjutande.⁸ På detta sätt undviker man att onödigtvis göra ändring i den jorddelningstekniska

⁷ Detta krav uppställs uttryckligen blott i VL 2 kap. 5 § men bör enligt motiven även gälla 6 och 7 §§; jfr *af Klintberg*, s. 45 f.

⁸ *Undén*, Sakrätt II:2 (1958), s. 270, inordnar rätten till ersättningskraft under begreppet reallast, förmodligen med tanke på att kravet på positiv prestation gör servitutskonstruktionen mindre användbar; jfr om hela frågan *Hillert*, *Servitut* (1960), s. 110 ff. med hänv. I FJB 1960, 21 kap. 2 §, föreslås en »servitutsliknande» form för upplåtelse av rätt till elektrisk kraft; JB Lagrådsremiss 1966, s. 33 ff., har dock utmönstrat detta institut. Reglerna om ersättningskraft behandlas närmare nedan i kap. XXIV.

fastighetsredovisningen. Inteckningshavarnas säkerhet blir också genom servitutskonstruktionen smidigt tillgodosedd, då ju en fastighet i stort sett behåller samma värde, vare sig den till fastigheten hörande vattenkraften uttages direkt genom egen anläggning eller indirekt i form av ersättningskraft från ett närbeläget, annan tillhörigt kraftverk.

När det gäller vattenfall, som tillhör oskift by eller annan *samfälld mark* och där delägarna sålunda icke äger var sin fallsträcka, har lagstiftaren däremot möjliggjort för en delägarmajoritet att tvångsvis med *äganderätt* förvärva övriga andelar (VL 2 kap. 7 §). Den eljest så ofta inom VL använda servitutskonstruktionen skulle här kunna skapa oreda med hänsyn till det i regel stora antalet delägare i ett samfällt vattenfall. Istället bildas efter inlösningen en ny fastighet såsom brukningsenhet för strömfallets utnyttjande.

Av det anförda har framgått, att brukningsenhetens avgränsning vid alla viktigare vattenbyggnadsföretag torde komma under vattendomstolens prövning. Denna prövning avser icke blott utnyttjandet av vattentäckta områden. En rationell utbyggnad av vattenkraften förutsätter även tillgång till erforderlig mark för utmål, dammfäste, väg, ledningar av olika slag etc. I den mån den byggande icke redan disponerar över sådan mark, ger VL möjlighet att för dessa och liknande ändamål *tvångsvis taga annans mark i anspråk* (2 kap. 14—18 §§). Rättstekniskt har dessa befogenheter konstruerats såsom tvångsservitut med strömfallsfastigheten såsom härskande fastighet. Situationen är alltså likartad med de fall, då vid jorddelning gränsdragningen kring en såsom brukningsenhet avsedd fastighet måste kompletteras genom jorddelningsservitut, t. ex. i form av rätt att taga väg över grannfastigheten.

Slutresultatet vid en tillämpning av VL:s regler angående lämplig avgränsning av brukningsenheten blir en *strömfallsfastighet* (11 kap. 62 § 2 mom.), till vilken är knuten dels rätt att utnyttja vattenkraften, eventuellt mot skyldighet att leverera ersättningskraft till övriga vattenrättsägare, dels ock rätt att i övrigt utnyttja erforderlig mark för kraftverkets behov. Med hänsyn till naturkraftens värde och de nedlagda utbyggnadskostnaderna kommer en dylik strömfallsfastighet

ofta att representera ett betydande värde, vilket i sin tur kan enhetligt belånas genom inteckning i strömfallsfastigheten.

B. Lämpliga subjekt

De hittills berörda reglerna har till största delen avsett indelningen i brukningsenheter. När framställningen nu övergår till regler, som åsyftar utväljandet av *lämpliga subjekt* för vattenkraftens utnyttjande, skall till en början i största korthet beröras ett institut, som tillgodoser båda de angivna ändamålen, nämligen *vattenreglering* (VL 3 kap.).

Vattenreglering avser en samverkan mellan vattenrättsägare för att till gemensamt gagn reglera vattnets avrinning ur sjö eller i vattendrag. Ofta är det fråga om ett mycket stort antal intressenter, som kan vinna fördelar av en rationell vattenhushållning, t. ex. kraftverk, flottningsföreningar, torrlägningsföretag o. s. v. Vattenlagens regler avser bl. a. att föra samman dessa intressenter till en tvångsdelaktighet för att garantera vattnets utnyttjande efter en gemensam hushållningsplan. I detta sammanhang är alltså fråga om att bilda en *brukningsenhet* av större omfång än exempelvis varje särskilt av vattenregleringen berört kraftverk. Genomförandet av regleringen sker framförallt genom uppförande av dammar, strömmrensning, särskild ordning för vattnets framsläppande etc. Härvid kan annans egendom tagas i anspråk med tvångsrätt på samma sätt som ovan skildrats beträffande byggande i vatten. Men regleringen medför även — vare sig den vilar på tvångsgemenskap eller frivilligt åtagande — att en samfällighet, *vattenregleringsföretag*, måste tillskapas under särskilda, i VL 3 kap. 12—25 §§ angivna former. Var och en som har nytta av regleringen blir principiellt medlem av samfälligheten, med bidragsskyldighet i förhållande till denna nytta. Här möter en inom den speciella fastighetsrätten ofta använd teknik för att garantera att naturtillgångar, vari flera äger del, utnyttjas på ett ur samhällelig synpunkt önskvärt sätt. I stället för att lita till de enskilda jordägarnas dispositioner lägger lagstiftaren maktutövningen hos en av noggranna stadgebestämmelser och offentlig övervakning (bl. a. kan enligt VL 3 kap. 16 § K. M:t i vissa fall utse sty-

relseledamot) bunden samfällighet, som sålunda får tjänstgöra såsom »önskvärt subjekt».⁹

Till regler, som avser att utvälja lämpliga subjekt, bör även hänföras ovan berörda bestämmelser om företräde för viss ägare att utbygga även andras delar av ett vattenfall (VL 2 kap. 5—7 §§). Liksom beträffande jord- och skogsbruk — jordförvärvslagen — har emellertid även inom vattenrätten utvecklingen givit exempel på mera effektiv övervakning utav att naturtillgångarna förvärfvas av subjekt, som ur allmän synpunkt bedömes såsom önskvärda. Enligt en provisorisk lag av år 1946 om kontroll å överlåtelse av vattenkraft, vilken lag dock upphört att gälla för förvärv efter den 1 juli 1958, skulle den som köpt rätt till vattenkraft i strömfall av viss storleksordning vara skyldig underkasta sig prövning hos Konungen av vederlagets skälighet. Om härvid nedsättning av vederlaget föreskrevs, var mottagande av det högre vederlaget belagt med straff (6 §). Själva överlåtelseavtalet blev däremot fortfarande giltigt och dessutom föll inrop på exekutiv auktion och förvärv från konkursbo helt utanför kontrollen (i alla dessa hänseenden ger jordförvärvslagen regler av helt annan effektivitet). 1946 års lag avsåg närmast att förekomma spekulation i vattenkraft.¹⁰ I den mån lagen varit effektiv, torde den emellertid även ha verkat i riktning mot att vattenkraften förvärvats av sådana subjekt, som haft för avsikt att själva på ett ändamålsenligt sätt utbygga vattenkraften.

Mera direkt inriktade på sistnämnda ändamål, ehuru måhända av mindre generell räckvidd, är de år 1945 införda och sedermera år 1948 reviderade reglerna i VL 1 kap. 14 § om *exploateringstvång*.¹¹ Om ett strömfall icke är på ändamålsenligt sätt utnyttjat — eller måhända icke alls utnyttjat, s. k. naturkraft — kan »där det från allmän synpunkt för tillgodoseende av kraftförsörjningens planmässiga utveck-

⁹ Jfr *Ljungman* i Jur. Fak. i Stockholm Minnesskrift (1957), s. 186 f.

¹⁰ Till grund för lagstiftningen mot spekulation i vattenkraft m. m. låg två utredningar, SOU 1943:14 och 1947:81. Man diskuterade men avisade här möjligheterna att genom en effektiviserad realisationsvinstbeskattning, en kronans förköpsrätt eller vägrad transitering på statens kraftlinjenät motverka prisuppdrivande köp av naturkraft.

¹¹ Ang. förarbeten se föreg. not.

ling finnes nödigt» strömfallet få tagas i anspråk av annan mot ersättning. Principiellt är det sålunda möjligt för vem som helst, som vill bygga ut fallet, att påkalla inlösen. Av förarbetena framgår emellertid, att man såsom inlösenberättigad framförallt räknar med kronan, kommun eller något större industriföretag, då väl endast på detta sätt ett tillgodoende av kraftförsörjningens planmässiga utveckling kan anses säkrat. Genom stadgandets tänjbara formulering har inlösen möjliggjorts redan innan strömfallet blivit »utbyggnadsmoget», så att ett långsiktigt program för kraftförsörjningen kan säkerställas under tid, då priset på naturkraften ännu icke drivits i höjden.

Något fall, då inlösen verkligen skett enligt VL 1: 14, synes icke ha förekommit. Liksom alla expropriationsregler har dock stadgandet stor betydelse såsom påtryckningsmedel för en frivillig uppgörelse.¹² Men dessutom verkar stadgandet säkerligen i den riktningen, att en enskild innehavare av naturkraft blir benägen att snarast söka utbygga densamma för att undgå hotet om inlösen. Här leder spåret över till den tredje synpunkt, under vilken det vattenrättsliga materialet kan granskas, nämligen säkerställande av lämpliga brukningsmetoder.

Innan framställningen övergår till brukningsmetoderna skall emellertid pekas på ytterligare ett institut inom vattenkraftsrätten med syfte att fördela naturtillgångarna på lämpliga subjekt, låt vara att det här icke blir fråga om naturkraften utan istället om den färdigtransformerade elektriska kraften. Vid större kraftanläggningar föreligger nämligen enligt VL 4: 1—4 skyldighet att till skäligt pris leverera s. k. *bygdekraft* till den kringliggande bygden.^{12a} Reglerna var från början avsedda att verka som en prisreglering på elkraft och det torde vara rent sentimentala skäl som har talat för att begränsa en dylik reglering till den kringliggande bygden.¹³ Sedan år 1938 en allmän övervakning av strömtaxorna vid enskilda kraftverk införts (1902 års ElAnL, 2 § 7 mom.) torde reglerna om bygdekraft — vilka redan förut ytterst

¹² Jfr ovan kap. XIII.

^{12a} Lagändring 1962; jfr Alrutz, Sv. Vattenkraftför. Medd. 171/1962, s. 67 ff.

¹³ Jfr Ljungman i TfR 1946, s. 175.

sällan tillämpats — ha förlorat det väsentliga av sin betydelse.^{13a} Detta synes gälla även efter 1962 års lagändring.

C. Lämpliga bruksmetoder

Beträffande vattenkraftens användning söker VL på ett flertal olika sätt stimulera till *ändamålsenliga bruksmetoder*. Här är fråga om parallellföreteelser till de »skötsellagar», som förekommer inom jordbruk och skogsbruk.¹⁴ Givetvis får man dock räkna med, att de stora kapitalinvesteringar, som kräves för vattenkraftens utnyttjande, i och för sig gör det nödvändigt för ägaren att på bästa sätt draga fördel av den befintliga kraften. Beträffande vattenkraft finns icke heller samma möjlighet som vid jordbruk och skogsbruk att för tillfälliga fördelar uppoffra räntabiliteten på lång sikt. Genom det redan berörda stadgandet i VL 1 kap. 14 § är dessutom sörjt för viss påtryckning på den ägare, som icke vill på ändamålsenligt sätt utbygga naturkraften utan i stället önskar begagna sin egendom som spekulationsobjekt (enligt *SOU 1943: 14*, s. 45, skulle dock år 1942 endast fem procent av landets vattenkrafttillgångar ha legat på spekulativa händer). Vad som här efter återstår är de i praktiken mycket viktiga reglerna om utnyttjande av vattnet, då allmänna intressen kan skadas eller ett flertal enskilda intressen är beroende av brukningssättet. Här upphör nämligen den enskildes omsorg om sitt eget ekonomiska bästa att fungera såsom lämplig regulator.

Såsom redan nämnts, skall de *allmänna intressena* beaktas redan vid tillåtlighetsprövningen. De förut berörda reglerna om *kungsådra* — om de nu har någon praktisk betydelse — medför ju också en möjlighet att utan ersättning, d. v. s. på den byggandes bekostnad, taga i anspråk vattenmängd och fallhöjd för vissa särskilt angivna intressen av allmännyttig karaktär. Av en helt annan vikt är däremot den i VL 2 kap. 8 § stadgade skyldigheten för den byggande att där så utan oskäligen kostnader kan ske vidtaga alla erforderliga anordningar för trygghet av *fiskets bestånd*. Här föreligger en motsvarighet till skogsvårdslagens återväxtregler. Kostna-

^{13a} Jfr dock NJA 1964, s. 403.

¹⁴ Jfr del I, kap. IV.

derna för de åtgärder, som vid vattenbyggnad föreskrives till fiskets skydd, är ofta avsevärda. Vid sidan härav ges också möjlighet att av den byggande uttaga särskilda *avgifter för fiskets främjande* (2 kap. 8 och 10 §§).

Till skydd för *allmän farled* och *allmän flottled* uppställs vidare vissa för den byggande stundom mycket betungande regler. Erforderlig vattenmängd skall, om vattenkraften ännu ej utbyggt, utan ersättning ställas till förfogande (VL 5 kap. 4 § andra stycket och 6 kap. 5 §). Dessutom skall farleden eller flottleden kunna efter utbyggnaden utan olägenhet av någon betydelse användas (VL 2 kap. 11 §). Endast vid vissa större vattenregleringsföretag kan avsteg göras från denna princip (VL 4 kap. 13 §). Det kan ifrågasättas, om icke detta eljest obetingade företräde för farleds- och flottledsintresset hör samman med en gången tids värderingar, då andra samfärdsmedel överhuvud ej var praktiskt möjliga.

Även beträffande *hushållningen* med vattnet skall vattendomstolen i samband med tillstånd till byggandet ge föreskrifter, som tillgodoser alla rättsägare, t. ex. beträffande öppethållande av dammlucka (VL 2 kap. 27—31 §§). Vid vattenreglering blir sådana hushållningsföreskrifter av grundläggande betydelse, antingen de ges med sikte på längre eller kortare tidsperioder (flerårsregleringar, årsregleringar samt korttidsregleringar, avseende vecka, dygn etc.). Regleringsmålen blir ofta av omfattande och komplicerad art. Sålunda krävde målet om Vänerns reglering 12 års handläggning i första instans med 6 000 parter, varvid akten upptog över 40 000 sidor (se SvJT 1939, s. 507). Ägaren av en *byggnad* i vatten, t. ex. en fördämning, har skyldighet att underhålla densamma, om eljest fara för allmän eller enskild rätt kan uppkomma (2 kap. 33 §) och byggnaden får i så fall ej heller avlägsnas (»utrivas») utan tillstånd av vattendomstolen (2 kap. 34 §).

Ett flertal av de nu anförda reglerna om vattnets utnyttjande sanktioneras, förutom med skadestånd, även genom böter. Lagstiftaren håller sålunda en tämligen hård hand över vattenkraftnäringen, då det gäller att garantera ett sådant utnyttjande av vattnet, att allmänna eller enskilda intressen icke kränkes.¹⁵

¹⁵ Jfr *Ljungman* i Tfr 1946, s. 172 ff.

KAP. XXII. LUKRATIV VATTENRÄTT I ÖVRIGT

1. GRUNDVATTENTÄKT

Såsom förut nämnts, har genom 1939 års ändringar i VL införts uttryckliga regler angående utnyttjandet av grundvatten.¹ En anläggning för grundvattnets tillgodogörande kallas i lagen för *grundvattentäkt* (termen avser sålunda icke såsom i äldre språkbruk själva hämtandet av vattnet, t. ex. då ett servitut bildas för rätt till vattentäkt).

En fastighetsägare har enligt VL 1 kap. 15 § principiell rätt att tillgodogöra sig grundvatten å fastighetens område, givetvis med beaktande av befogethetens allmänna avgränsning i VL eller eljest.

Så länge ett tillgodogörande av grundvattnet på egen fastighet kan ske utan att någon inverkan å andra fastigheters grundvattentillgångar behöver befaras, har lagstiftaren i stort sett hållit sig passiv. En allmän erinran om att man bör iakttaga »nödig sparsamhet med vattnet» har visserligen införts i lagen (2 kap. 43 §), men stadgandets praktiska betydelse torde inskränka sig just till de fall, då annans vattentillgång påverkas.

Om åter flera fastighetsägare konkurrerar om samma grundvattentillgång, skiljer VL 2 kap. 44 § mellan tre olika slag av vattentäkter, nämligen *för husbehov* (hushållsbruk, vanliga lantbruksändamål, hantverk o. d.), för vatten som eljest erfordras för viss fastighets bruk (t. ex. för industriell anläggning, mejeri, hotell, sjukhus o. d.), här kallat *för industriellt bruk*, och slutligen för annat ändamål än viss fastighets förseende med vatten (t. ex. för kommunal vattenförsörjning), här kallat *för kommunalt bruk*.

Vattentäkt för *husbehov* äger principiellt företräde till befintligt grundvatten framför vattentäkter för andra ändamål. Av svårförklarliga skäl har denna viktiga princip i VL endast indirekt erkänts genom ett undantag i 2 kap. 44 § sista stycket (jfr dock motiven, *SOU 1937: 35*, s. 66). Gäller konflikten två eller flera fastigheters husbehov, skall vattnet fördelas »efter ty prövas skäligt», varvid hänsyn toges till läge och naturlig beskaffenhet, äldre bebyggelse etc. (2 kap. 57 §). Här tillerkännes sålunda icke prioriteten i utnyttjan-

¹ Kommentar hos *Körlof*, Vattenförsörjning och avlopp (1957).

det avgörande betydelse. Snarare föreligger en viss anknytning till den allmänna grannelagsrättsliga principen, att en ortsvanlig inverkan bör tålas utan ersättning.² Dessutom må observeras, att tvister beträffande det inbördes förhållandet mellan husbehovsvattentäkter faller under allmän domstol, medan övriga frågor om grundvattentäkt handlägges av vattendomstol.

Beträffande vattentäkt för *industriellt behov* gäller, att redan befintlig sådan äger principiell företrädesrätt till grundvattnet framför nytillkommen anläggning, som ej avser husbehov. Här blir sålunda den individuella prioriteten avgörande. Detsamma gäller vattentäkt för *kommunalt behov* med den modifikation, att en mindre jämkning nedåt i vattentillgången kan få äga rum, utan att ersättning härför utgår. De nu anförda reglerna framgår av VL 2 kap. 44 §.

I samma lagrum fastslås även den viktiga principen, att en nytillkommen vattentäkt kan mot ersättning få anläggas, trots att skada och intrång uppkommer å redan befintliga vattentäkter, därest det provas ur allmän och enskild synpunkt medföra fördel, som väsentligt överväger olägenheterna. Här är sålunda fråga om en tvångsrätt av samma art som då det t. ex. gäller att taga i anspråk annans rätt till vattenkraft, ehuru vissa båtnadsproportioner icke fastslagits.

Även i övrigt anknyter reglerna om vattentäkt rätt nära till principerna vid byggande i vatten, t. ex. beträffande *obligatorisk förprovning* vid större vattentäkter (2 kap. 47 §), bildande av *tvångsservitut* (t. ex. 2 kap. 44 och 45 §§) och — ehuru i begränsad omfattning — ersättning i form av vattenleverans, s. k. *ersättningsvatten* (9 kap. 46 §). Genom lagändring 1964 har i VL 2 kap. 62—68 §§ införts utvidgade regler om skydd för grundvattentillgångar.³

2. ALLMÄN FARLED

I VL 5 kap. ges regler huvudsakligen om byggande i vatten för att inrätta, vidmakthålla och förbättra allmän farled. Liksom vid andra kommunikationsmedel, såsom allmän väg

² Jfr *Ljungman*, Skada och olägenhet (1943), s. 238.

³ SFS 110/1964. Förarbeten SOU 1960:38, KProp 42/1964 och TLU 14/1964.

och järnväg, medger lagstiftaren en omfattande tvångsrätt för att tillgodose farledens behov. Gentemot andra intressen, t. ex. vattenkraftens utnyttjande, har farledsintresset härvid erhållit en mycket stark och måhända i våra dagar icke helt motiverad företrädesställning (jfr vad i kap. XXI under C sagts om den hithörande regeln i VL 2 kap. 11 §). Bl. a. skall enligt 5 kap. 4 § såsom sådant intrång i annans rätt, varför ersättning skall ges, icke räknas, att vattnet i befintlig farled nyttjas för farledens räkning, försåvitt icke särskilda anordningar för vattnets utnyttjande på annat sätt vidtagits redan vid tiden för farledens inrättande. Detta innebär oftast en längre gående förpliktelse att avstå vatten utan ersättning än vad kungsådrereglerna ger vid handen. I övrigt företer reglerna om allmän farled en nära anknytning till bestämmelserna om byggande i vatten, t. ex. beträffande förprovning vid vattendomstol, tillgodoseende av allmänt intresse etc.¹

3. ALLMÄN FLOTTLED

VL 6 kap. innehåller regler om allmän flottleds inrättande och anknyter på samma sätt som kapitlet om allmän farled till reglerna om byggande i vatten. Även flottledsintresset ges genom tvångsrätter ett försteg framför åtskilliga enskilda företag för vattnets utnyttjande. I 6 kap. 5 § återfinnes också en regel motsvarande den under 2 ovan berörda 5 kap. 4 §, varigenom skyldigheten att utan ersättning avstå vatten för flottning går längre än vad som följer av det nya kungsådreinstitutet. Å andra sidan stadgas en tämligen omfattande förpliktelse att förebygga skada å fiske genom flottledens inrättande och drivande, varjämte särskilda avgifter för fiskets främjande kan åläggas de flottande (2 kap. 8 § och 6 kap. 9 §). Medan farledsreglerna numera torde äga betydelse nästan uteslutande för redan befintliga farleder, kan det måhända fortfarande tänkas bli aktuellt att inrätta en ny flottled. Övergången till motordrift är dock markant.

Största praktiska betydelsen har nog den i samband med tillkomsten av VL 6 kap. utfärdade 1919 års lag om flottning

¹ Kommentar till farledsreglerna återfinnes hos *af Klintberg*, Om byggande i vatten (1955), s. 236 ff.

i allmän flottled, den s. k. *flottningslagen*. I enlighet med detaljerade föreskrifter i denna lag bildar de flottande en tvångssammanslutning — *flottningsföreningen* — som genom sina organ (bl. a. en flottningschef) svarar för flottningen och slår ut kostnaderna härför på medlemmarna. I viss begränsad utsträckning har de som ombesörjer flottningsarbetet erhållit rätt att begagna annans strand vid arbetets utförande och att där uppsätta bommar m. m. (5 §). Här är alltså fråga om en tvångsrätt utan förhandsprövning. *Ersättningsskyldigheten* gentemot tredje man för flottningskada, t. ex. på stränder och broar, har i första hand lagts på föreningen (8 §). En mycket kort preskriptionstid — före utgången av påföljande kalenderår — har stadgats för anspråket på ersättning (9 §).

Liksom beträffande regleringssamfälligheter har lagstiftaren sökt att genom detaljerade regler för flottningsföreningens organisation säkra ett iakttagande av allmänna intressen vid flottledens skötsel. KB utövar visst överinseende.

Ett förslag till revision av flottningslagen framlades 1950, vari bl. a. övervägdes att stärka skogsägares och flottningsarbetares inflytande i flottningsföreningarna m. m. (*SOU* 1950: 27). Förslaget har ännu icke lett till ny lagstiftning.

KAP. XXIII. DEFENSIV VATTENRÄTT

När det gäller att bortskaffa skadligt vatten — vare sig detta är förorenat eller icke — blir i regel terrängens naturliga lutningsförhållanden av stor betydelse för företagets ur teknisk och ekonomisk synpunkt lämpliga utsträckning. Det säger sig självt, att ett efter sådana grunder avgränsat företag mycket ofta kommer att beröra flera fastigheter. Den defensiva vattenrätten sysselsätter sig också till stor del med att reglera, i vad mån ett företag kan tvångsvis genomföras på annan fastighet än initiativtagarens och i vilken utsträckning andra fastighetsägare i så fall är skyldiga att delta i företaget. Det är med andra ord de redan i andra sammanhang berörda frågorna om *tvångsrätt* och *tvångsdelaktighet*, som kommer i förgrunden. Om man så vill, kan detta rubri-

ceras såsom ett slags grannelagsrätt, eftersom uppgiften blir att draga rådighetsgränser, som icke överensstämmer med den mera stela lantmåteritekniska gränsdragningen mellan för sig bestående fastigheter.¹

Då det gäller att avgöra, i vilken utsträckning tvångsrätt och tvångsdelaktighet bör medgivas, torde finnas ett behov av att ge enklare och mera smidiga regler för de små företagen av alldaglig (ortsvanlig) art, medan däremot mera omfattande undersökningar kräves för igångsättande av ett företag, som innefattar avsevärda kapitalinsatser och kanske berör ett stort antal fastigheter. Även företagets syfte och därav följande skilda tekniska tillvägagångssätt för dess genomförande påkallar en differentiering av rättsreglerna.

Det synes bl. a. vara överväganden av nu antydd art — men givetvis också en viss historisk belastning — som föranlett VL:ns nuvarande systematik inom den defensiva vattenrätten. Man skiljer här i första hand mellan *torrläggning* (7 kap.) och avledande av förorenat vatten, s. k. *avloppsvatten* (8 kap.). Särskilda regler ges för olika slags torrläggningsföretag. *Dikning* avser ett avledande av vatten från mark, som redan förut är fast mark, medan *vattenavledning* åsyftar ett bortledande av vatten för torrläggningsändamål från ett naturligt vattenområde, t. ex. ett vattendrag eller en sjö — i senare fallet talar man om *sjösänkning* (jfr *NJA* 1940, s. 540, Horssjön, där denna distinktion blev aktuell). Som en särskild typ av torrläggning framträder även, ehuru mera sällan förekommande, s. k. *invallning*, där torrläggning sker genom att uppbygga en vall till skydd mot vattnet.

Givetvis går det icke alltid att i praktiken upprätthålla den teoretiska gränsdragningen mellan olika slags torrläggningsföretag. Bl. a. räknar vattenlagen med en mellanform mellan dikning och vattenavledning, s. k. *avdikning* av kärr, mosse eller annan vattendränkt mark (7 kap. 35 §). Såsom tidigare nämnts, kan ett torrläggningsföretag även vara kombinerat med ett lukrativt utnyttjande av vattnet, varvid former för samverkan ges inom bestämmelserna för *vattenreglering* (VL 3 kap.).

Vad slutligen angår avloppsvatten, göres i VL en skillnad

¹ Jfr *Ljungman*, *Skada och olägenhet* (1943), s. 4 ff.

mellan sådant spillvatten och annan flytande orenlighet, som härrör från bostäder o. d., s. k. *kloakvatten*, och avloppsvatten från industriell rörelse, s. k. *industriellt avloppsvatten* (8 kap. 1 §).²

De nu nämnda olika formerna för defensiva åtgärder skall härnedan behandlas var för sig.

1. DIKNING

VL utgår ifrån att en jordägare äger frihet att för jordbruk, skogsbruk, bebyggelse eller vilket annat ändamål som helst på sitt eget område verkställa all erforderlig dikning, även om vattnet måste avledas till grannens område. Grannen får sålunda enligt 7 kap. 1 § icke hindra vattnets avlopp. Å andra sidan måste dikningsföretaget planeras på sådant sätt att minsta intrång och olägenhet uppkommer för annan. Här innefattas, att vattnet icke får utsläppas på marken vid fastighetsgränsen, om detta är till olägenhet för grannen. Dikningen måste istället fullföljas in på grannens (eller grannarnas) område så långt, att vattenflödet utan oskäligen kostnad förorsakar minsta möjliga skada (3 §).

För ett dylikt fullföljande av företaget finnes en uttrycklig *tvångsrätt* att taga grannens mark i anspråk mot ersättning, vare sig det är fråga om att gräva nytt dike eller att leda vatten till ett redan befintligt. Även då det gäller att leda ett dike genom väg eller järnväg, gäller den principiella tvångsrätten.

Vid planerandet av ett dikningsföretag räcker det emellertid icke med att beakta endast den egna fastighetens behov. En samverkan mellan två eller flera fastighetsägare ställer sig ofta fördelaktigare än om var och en dikar för sig. VL har därför i princip givit var och en, som kan ha nytta av företaget, rätt att ansluta sig och få sina intressen beaktade vid planeringen — t. ex. i fråga om dikningens läge, djup och utsträckning — såvitt icke tekniska eller ekonomiska hinder därigenom uppstår för företaget (20 §, första stycket). Här blir med andra ord fråga om att i dikningshänseende skapa bruksenheter som går utöver fastighetsgrän-

² Jfr ang. begreppsbestämningarna a. a. s. 63 ff.

serna. Formen härför är liksom eljest inom VL bildandet av en särskild *tvångssamfällighet*, i förevarande sammanhang benämnd *dikningssamfällighet*.

Av det sagda framgår, att lagstiftaren sört för en avsevärd rörelsefrihet, när det gäller att mot ersättning företaga dikningsåtgärder på annans område. En annan fråga blir, på vem *kostnaderna för dikningsföretaget* slutligen skall stanna. Grundprincipen är härvidlag, att varje fastighetsägare måste bidra i förhållande till den nytta (*båtnad*), dikningsföretaget medfört för hans fastighet (VL 7 kap. 23 §). Man sammanför m. a. o. alla kostnader och fördelar dem gemensamt på delägarna i proportion till båtnaden, den s. k. gemensamhetsprincipen.

Från denna grundprincip finns dock åtskilliga undantag, framförallt förestavade av en önskan att icke lägga orimliga ekonomiska bördor på sådana fastighetsägare, som i något avseende tvingats att ansluta sig till dikningsföretaget. För det första räknas såsom båtnad för jordens odling endast torrläggning intill ett djup av 1,2 meter, även om torrläggningen faktiskt skulle sträcka sig djupare (se närmare 7 kap. 22 §). Vidare kan vid ett större dikningsföretag, vars kostnader varierar avsevärt för olika delar av företaget, en uppdelning ske i särskilda avdelningar med motsvarande differentering av delägarnas bidragsskyldighet (24 §). Under inga omständigheter kan en delägare tvingas att betala mer än vad dikningen skulle kostat, om övriga delägare icke anslutit sig (26 §). Likaså är bidragsskyldigheten för en delägare, som icke själv sökt företaget, begränsad till värdet å den båtnad, företaget medfört för hans fastighet (27 §). Även andra undantag gäller från huvudprincipen att var och en skall bidra proportionellt i förhållande till sin båtnad (se t. ex. 29 §). Det kan nämnas, att de nu berörda reglerna företer en viss släktskap med byggnadslagens bestämmelser om bidrag till stads gatukostnad, bl. a. därigenom att en maximering skett till varje fastighets nytta (BL 60 och 69 §§).¹

Vad särskilt angår de ofta betydande kostnaderna för att framdraga dike genom *väg eller järnväg*, räknar VL med, att torrlägningsbehovet i avsevärd utsträckning kunnat förut-

¹ Jfr del I, kap. IX: 5.

ses vid trafikledens anläggning och att av sådant skäl vissa kostnader för genombrytning skall enligt särskilda regler stanna å trafikledens ägare. Med hänsyn bl. a. till respektive dikningsreglers tillkomsttid har emellertid stadgats, att ersättningsskyldighet icke föreligger beträffande allmän väg, anlagd före 1880, samt enskild väg, anlagd före 1921 och ej uteslutande avsedd för hemkörslor. I fråga om järnväg har ingen gräns bakåt i tiden stadgats, men full ersättningsskyldighet inträder endast beträffande järnväg, som anlagts efter 1920. Ett fastställande på förhand av ersättningspliktens omfattning vid nyanläggning av järnväg (om nu sådan fortfarande förekommer) kan sedan 1920 ske genom särskild förordning. De närmare reglerna om dike genom väg och järnväg återfinnes i 7 kap. 7—15 §§ med hänvisningar.

Fråga om tvångsrätt och tvångsdelaktighet vid dikning behandlas endast i sällsynta undantagsfall direkt av vattendomstol. Förprovningen äger i stället rum vid en *syneförrättning*, till vars handläggning i regel statens lantbruksingenjör förordnas, med eller utan biträde av gode män (7 kap. 36 § och 10 kap. 32—82 §§). Mot förrättningsmännens beslut kan besvär anföras hos vattendomstolen.

Något lagligt hinder föreligger icke att underlåta syneförrättning och istället sluta en privat överenskommelse mellan alla av ett dikningsföretag berörda fastighetsägare. En sådan överenskommelse gäller emellertid icke mot ny ägare — för såvitt icke förbehåll tagits vid överlåtelsen eller inteckning för servitut skett etc. Syneförrättningens beslut skapar där emot rättigheter, vilka åtnjuter *sakrättsligt skydd* och häftar vid de berörda fastigheterna med bästa rätt, alltså före eventuella penninginteckningar (se VL 7 kap. 56 §). Ifråga om skada, som icke förutsetts vid syneförrättningen, gäller regler som nära anknyter till verkan av förprovning vid bygande i vatten, bl. a. ifråga om förnyad provning inom 5—12 år (57 §).

Dikningsföretag möjliggöres i stor utsträckning genom statliga *avdikningslån*, för vars erläggande — vanligen i annuiteter under en lång följd av år — kronan tillerkänts förmänsrätt såsom för avgäld av fast egendom enligt HB 17: 6 (Lag 14 juni 1929 om kronans förmänsrätt för avdiknings-

lån). Anteckning om dylika avdikningslån sker i fastighetsbok och gravationsbevis.

2. VATTENAVLEDNING

I förhållande till dikning innebär vattenavledning regelmässigt ett betydligt mera omfattande företag, som visserligen kan leda till stora ekonomiska fördelar för delägarna men å andra sidan lätt medför avsevärda kostnader, icke minst i form av skadeersättningar. Det är därför, såsom redan tidigare antytts, naturligt att kräva speciella garantier för att alla berörda intressen tillvaratages vid igångsättandet av ett dylikt företag. Lagtekniskt sker detta genom att särskilda tillägg gjorts till dikningsreglerna, vilka eljest gäller även för vattenavledningsföretag (VL 7 kap. 37 §).

Bland tilläggen ifråga bör först observeras föreskriften om *nationalekonomisk tillåtlighetsprövning* (38 §), vilken föreskrift avfattats i anknytning till de förut skildrade reglerna vid byggande i vatten (VL 2 kap. 3 §). Sålunda uppställs såsom villkor för tvångsrätt, att den ekonomiska nyttan av företaget överstiger skadan och intrånget å annans egendom. Eftersom vattenavledning i regel sker just för att gagna jordbruksintresset och sådant gagn i regel uppkommer så snart den brukbara arealen ökas, har man icke haft anledning att såsom vid byggande i vatten beräkna skadan å jord tre gånger. Däremot skall bl. a. skadan på utbyggd (eller till nära förestående utbyggnad planerad) vattenkraft jämte för kraftens utnyttjande erforderliga byggnader beräknas två gånger, tydligen för att man skall vara på den säkra sidan beträffande redan gjorda investeringar. I övrigt gäller för tillåtlighetsprövningen vissa regler, som nära påminner om situationen vid byggande i vatten. Särskilt bör uppmärksammas det sätt, på vilket allmänna intressen tillvaratages. Hänsyn till närboendes trevnad, bevarandet av större naturvärden etc. kan sålunda komma tillåtlighetsprövningen att väga över mot avslag, men å andra sidan äger K. M:t med hänsyn till viktiga allmänna intressen besluta, att vattenavledning- en ändock får ske. Beträffande de sex största insjöarna i riket (Siljan har här medtagits, se 46 §) skall K. M:t under

alla omständigheter avgöra frågan. Givetvis blir de allmänna intressena i hög grad aktuella även vid andra större sjösänk-
ningsföretag, men man har icke — i motsats till den före VL
gällande rätten — velat uppställa krav om speciell majoritet
bland strandägarna för att en sjösänkning skall kunna kom-
ma till stånd. Endast såtillvida får majoriteten betydelse, att
en jordägare icke mot sin vilja kan tvingas att ekonomiskt
deltaga i företaget (tvångsdelaktighet), försåvitt icke det-
samma sökts av delägare vilka representerar mer än hälften
av den beräknade båtnaden (7 kap. 44 §). Syftet bakom den-
na regel torde närmast vara, att ett företag av sådan omfatt-
ning som en sjösänkning icke skall kunna igångsättas utan
att initiativtagarna själva är beredda att bära större delen
av en eventuell förlust och därigenom även får antagas äga
någotsånär tillräckliga ekonomiska resurser för företagets ge-
nomförande. Å andra sidan torde ett avböjande att deltaga
i kostnaden för ett företag, som icke samlat den erforderliga
majoriteten men ändå igångsatts, medföra att den avböjan-
de dock får draga nytta av uppkommen förbättring på hans
mark. Det enda som nämnde delägare avsäger sig är sålunda
medbestämmanderätten beträffande företagets genomföran-
de. Anledningen till detta en smula överraskande resultat
torde vara, att man till varje pris velat undvika den oreda i
äganderättsförhållandena, som tidigare uppkom vid s. k.
båtnadsavsägelse, då alla jordförbättringar på den avböjan-
des område skulle tillfalla dem som sökt företaget.

I motsats till dikning skall vid vattenavledning — liksom
vid byggande i vatten — i regel en *obligatorisk förhandspröv-
ning* äga rum. Prövningen sker vid särskild syneförrättning,
varifrån frågan föres vidare till vattendomstolen genom be-
svär eller — bl. a. beträffande sjösänkning — genom före-
skriven underställning.

I regel berör en vattenavledning flera jordägare. Härvid
uppkommer en samfällighet av principiellt samma slag som
redan skildrats beträffande dikning. De utförliga regler, som
i VL 3 kap. givits om vattenregleringsföretags konstitution
och förvaltning samt om uttaxering av bidrag från delägarna,
gäller i stor utsträckning analogt beträffande torrläggnings-
samfälligheter. Här ges alltså ytterligare exempel på den ti-

digare berörda tendensen att dirigera bruksningsmetoderna genom detaljerade, tvingande föreskrifter beträffande särskilt bildade rättssubjekt för tillvaratagande av delägarnas gemensamma intressen.

3. INVALLNING

Reglerna härom (7 kap. 49—55 §§) anknyter nära till vad som gäller beträffande vattenavledning. De avvikelser, som förekommer, är i första hand föranledda utav att invallningsföretag ofta kräver icke blott en betydande kapitalinsats från början utan även ett omfattande årligt underhåll. Med hänsyn härtill har lagstiftaren bl. a. — liksom vid sjösänkning — visat särskilt stor försiktighet, då det gällt tvångsdelaktighet i invallningsföretag. Den i äldre tid föreliggande generella möjligheten till båtnadsavsägelse har vid invallning i viss mån bibehållits, varvid invallningsföretaget — bakom vilket står de delägare, som sökt företaget — kan åläggas skyldighet att inlösa den av avsägelsen berörda marken (54 §). Företaget får naturligtvis under sådana omständigheter också tillgodogöra sig eventuell förbättring på samma mark.

4. AVLOPPSVATTEN

I fråga om avledande av förorenat vatten möter i stor utsträckning samma legislativa problem som vid torrläggning. Sålunda har i VL 8 kap. givits regler om *tvångsrätt* för framdragande av ledningar över annans mark m. m. (4—7 §§) och om *tvångsdelaktighet* i avloppsföretaget för sådana samhällen eller enskilda fastigheter, som har nytta därav (9—16 §§). Den icke sällan kontroversiella frågan, i vilken utsträckning en enskild fastighetsägare är berättigad resp. förpliktad att erhålla anslutning till ett kommunalt eller eljest allmänt avloppsnät och huru kostnaderna därvidlag skall fördelas, regleras däremot icke i VL 8 kap. Utförliga bestämmelser i ämnet föreligger numera i *1955 års lag om allmänna vatten- och avloppsanläggningar* (VAL).¹

Vid sidan av frågorna om tvångsrätt och tvångsdelaktighet behandlas i VL 8 kap. det på senare år allt viktigare

¹ Jfr del I, kap. IX: 5. Förslag till nya VAL, SOU 1967: 65.

spörsmålet om *motverkande av vattenförorening*. Mera utförliga regler härom infördes i vattenlagen 1941, på grundval av ett kommittébetänkande *SOU 1939: 40*. Sedermera har reglerna år 1956 och 1964 undergått en icke oväsentlig skärpning (förarbeten i *SOU 1951: 26* och *1960: 38*).

Beträffande *kloakvatten* föreskrives i 8 kap. 23 § skyldighet att vidtaga de åtgärder till motverkande av förorening, som kan anses påkallade ur allmän eller enskild synpunkt. Dessutom förbjödes i stadgandet uttryckligen att avleda kloakvatten till ytavlopp, om därigenom kan uppkomma våda ur hälsosynpunkt, resp. att utan föregående rening till vattenområde avleda kloakvatten, som härrör bl. a. från vattenklosett eller tätbebyggelse, såvida det ej uppenbarligen kan ske utan olägenhet. Bakom stadgandet står emellertid i första hand endast civila sanktioner, d. v. s. skadeståndstvång och möjlighet till förbudstalan. Ur allmän effektivitetssynpunkt är därför av betydligt större vikt, att K. M:t enligt VL 8 kap. 38 § fjärde stycket kan beträffande nya anläggningar föreskriva *obligatorisk förprovning vid vattendomstol*. Föreskrift om obligatorisk *föranmälan till statens vatteninspektion* har också givits — bl. a. beträffande obehandlat kloakvatten från vattenklosett eller tätbebyggelse — genom en i lageditionen under 37 § intagen KK 30 nov. 1956, 5 §, vars påbud i sin tur sanktioneras genom straff. Härtill kommer den förprovning, som redan finnes ur hälsovårdssynpunkt föreskriven i 1958 års hälsovårdsstadga. Slutligen har statens vatteninspektion möjlighet att i vissa fall taga initiativ till ett förbud mot förorening; se lag 30 nov. 1956 om tillsyn över vattendrag, sjöar och andra vattenområden, 3 och 4 §§.

Även beträffande *industriellt avloppsvatten* föreskrives en omfattande obligatorisk förprovning såväl enligt 1 § i 1956 års KK som enligt hälsovårdsstadgan, vartill kommer tillsyn genom statens vatteninspektion, bl. a. efter obligatorisk föranmälan. Det grundläggande stadgandet om plikt att motverka förorening är dock något annorlunda avfattat än vad förut angivits beträffande kloakvatten. Enligt 8 kap. 32 § får industriellt avloppsvatten ej så avledas, att ur allmän eller enskild synpunkt uppkommer olägenhet av någon betydelse, med mindre föroreningens förebyggande kräver åtgärder, som

ej skäligen kunna fordras. Den intresseavvägning, varom här är fråga, kan i vissa ur allmän synpunkt viktiga fall underställas K. M:t (jfr vid byggande i vatten VL 2 kap. 3 §). Den som utsläpper industriellt avloppsvatten kan — liksom vid byggande i vatten — åläggas utge årlig fiskeavgift, som användes för att motverka skada å fisket (8 kap. 34 §).

Även vid *genomförande av åtgärder för rening* av avloppsvatten ger 8 kap. VL möjlighet att utöva tvångsrätt beträffande annans egendom och att påfordra tvångsdelaktighet (24—29 §§ samt 33 §).

Frågan om *skadeståndsskyldighet* vid förorening genom avloppsvatten har upptagits i 8 kap. 30 § (jfr 35 §). Ersättning skall ges för olägenhet »av någon betydelse», såframt icke denna olägenhet »med hänsyn till förhållandena på orten skäligen bör tålas». Lagstiftaren har här medvetet anknutit till allmänna grannelagsrättsliga principer, närmare bestämt de s. k. väsentlighets- och ortsvanlighetsrekvisiten. Stadgandet ifråga erbjuder för vårt land det första exemplet på att dessa rekvisit fixerats i skriven lag.² Det förtjänar observeras, att skadeståndsskyldighet föreligger även i sådana fall, då åtgärder mot föroreningen icke skäligen kan påfordras, t. ex. på grund av att en förorenande industri varit först på platsen och reningsåtgärder skulle ställa sig alltför dyrbara. Prioriteten har med andra ord tillagts en större betydelse beträffande möjligheten till förbudstalan än då det gäller ersättningsskyldighet.

KAP. XXIV. ERSÄTTNING ENLIGT VATTENLAGEN

Vattenlagens regelsystem bygger såsom redan skildrats i stor utsträckning på tvångsrätt och tvångsdelaktighet. Vid tvångsdelaktighet föreligger skyldighet för delägarna att bidra till de gemensamma kostnaderna efter uttaxering (se t. ex. betr. vattenregleringsföretag VL 3 kap. 3 § jämförd med 20 §, samt betr. torrlägningsföretag 7 kap. 23, 37, 49 och 63 §§). Vad åter angår tvångsrätt, tillämpar VL den lag-

² Jfr vidare *Ljungman, Skada och olägenhet* (1943), s. 239 f. samt *Immissionssakkunnigas bet. SOU 1966:65*, där även en ändring i VL 8:30 föreslås.

stiftningstekniken, att förutsättningarna för tvångsrätten anges i varje särskilt sammanhang (t. ex. VL 1 kap. 14 §, 2 kap. 3 §, 5—7 §§ o. s. v., sammanlagt ett 30-tal lagrum) medan frågan om ersättning till den, vars egendom lider skada eller intrång genom tvångsrättens utövning, behandlas enhetligt i VL 9 kap. Dessa ersättningsregler skall här skildras.¹

Under det att ExprL med få undantag avser att tillgodose det allmännas behov, innebär tvångsrätten enligt VL i regel, att annans egendom tas i anspråk till förmån för ett övervägande enskilt intresse. Det har med hänsyn härtill ansetts påkallat, att VL intager en i flera avseenden mera generös inställning mot den skadelidande än vad fallet är enligt ExprL.

Enligt den grundläggande regeln i 9 kap. 1 § skall, om genom åtgärd enligt VL annans egendom tas i anspråk eller lider skada, ersättning gäldas »för egendom, som avstås, eller för förlust, skada eller intrång, som förorsakas». I 9 kap. 48 och 49 §§ bestämmes ersättningen ifråga att avse »fulla värdet» (jämt i vissa fall hälften därutöver, varom mera nedan). Ehuru motsvarande uttryck i ExprL 7 §, »fulla» värdet, fick utgå i samband med 1949 års lagändring, torde med hänsyn till motiveringen härför kunna antagas, att det såväl enligt VL som ExprL fortfarande principiellt är fråga om att fastställa ett värde, som varken ligger i överkant eller underkant i förhållande till den orsakade skadan.²

I de efter VL 9 kap. 1 § följande 2—8 §§ går dock lagstiftaren längre än i ExprL beträffande ersättningsskyldighetens omfattning. Sålunda kan skadelidande i större utsträckning än vad som gäller vid utvidgning av expropriation påfordra

¹ Sammanfattningen i VL 9 kap. av ersättningsregler omarbetades på ett sent stadium i VL:s tillkomsthistoria med syfte att ernå större enhetlighet och fullständighet, se 1917 års VL-förslag s. 292. Trots detta synes systematiken mindre lyckad och för förståelsen av reglerna nödgas man i stor utsträckning anlita motiven till 1910 års VL-förslag, där motsvarande stadganden icke alltid så lätt kan identifieras. Vissa ersättningsregler vid tvångsingripande behandlas dessutom fortfarande utanför VL 9 kap., se t. ex. 2 kap. 23 § 1 mom. andra st., 49 och 52 §§, 4 kap. 4, 6 och 7 §§. Jfr ang. ytterligare kritik av systematiken i VL:s ersättningsregler *Holmbäck, Begränsade sakrätter* (1925), s. 86, not 2. — Numera ger *Viklund, Om ersättning enligt VL* (1964), en auktoritativ och sakrik kommentar till 9 kap.

² Jfr ang. expropriationsersättning ovan kap. XVII under 1.

att annan egendom än den som omedelbart tages i anspråk eller skadas, skall inlösas. Enligt 9 kap. 6 § föreligger t. o. m. skyldighet att utgiva ersättning för lös egendom, som blivit onyttig för ägaren genom tvångsingripandet, t. ex. fiskeredskap, då fiske upphört. Å andra sidan medges icke såsom vid delexpropriation enligt ExprL 12 § andra stycket inlösen av återstående mark blott av den anledningen, att *sökanden* finner detta alternativ ur ekonomisk synpunkt fördelaktigare än att erlægga intrångsersättning.³

Den vittgående ersättningsskyldigheten betonas ytterligare i 9 kap. 7 § som efter ordalagen föreskriver, att även annan skada eller förlust än den som uttryckligen omnämnts i föregående paragrafer skall ersättas. Härtill ansluter sig 8 §, som stadgar att hänsyn skall tagas jämväl till »skada eller lidande av annan beskaffenhet än rent ekonomisk». Med sistnämnda uttryck avses ett affektionsvärde, som endast har betydelse för egendomens aktuella innehavare men icke, såsom t. ex. en naturskön belägenhet, höjer egendomens värde på den allmänna marknaden. I motiven nämnes såsom exempel på dylikt affektionsvärde, att familjen långa tider bebott en gård eller att ägaren nedlagt alldeles speciella omsorger för ordnande av sin trädgård.⁴

Även om sålunda VL intager en mot den skadelidande mycket generös attityd, när det gäller arten och omfånget av den skada som skall ersättas,⁵ betyder detta dock icke, att varje förmögensminskning eller psykisk olägenhet, som kan

³ Jfr härom *Holmbäck*, Begränsade sakrätter (1925), s. 33, not 1. Den utvidgade ersättningsskyldighet, som avhandlas i VL 9 kap. 2—6 §§, brukar stundom betecknas såsom ersättning för sekundär skada eller följdskada. Vid användning av den termen bör emellertid observeras, att i nämnda paragrafer alltid förutsättes, att den skadelidande jämväl har träffats av direkt skada, som skall ersättas (jfr 1917 års VL-förslag, s. 199 och 292 f., samt *Gärde* i Rättskunskap för jordbrukare (1925), s. 440 f.).

⁴ VL-förslag 1910, s. 405 f. Exempel på ersättning för affektionsvärde förekommer i NJA 1953, s. 341, se särsk. s. 356. Jfr *Bergsten* i SvJT 1959, s. 686, och mera allmänt *Grönfors* i Tfr 1963, s. 597 ff.

⁵ Jfr t. ex. det diskutabla rättsfallet NJA 1950, s. 409, där ersättning gavs för intrång i en »stöddragningsrätt», som aldrig utnyttjats under den tid, ersättningen avsåg (3 JR mot 2). Se härom *Karlgren*, Tfr 1951, s. 178 f., och *Persson*, Skada och värde (1953), s. 503 f.

sättas i orsakssammanhang med ett företag enligt VL, skall föranleda ersättning.⁶ Här måste VL 9 kap. kompletteras med allmänna skadeståndsrättsliga principer, t. ex. beträffande adekvat orsakssammanhang. Men även om låt oss säga det är klarlagt, att en åkeriägare, som baserat sin rörelse huvudsakligen på fisktransporter, förlorat denna inkomst-källa genom fiskets förstörande, föreligger icke ersättningsrätt enligt VL. Man brukar uttrycka detta så, att åkeriägarer icke i denna sin egenskap kunnat åberopa någon *särskild rätt*, i vilken intrång skett, och att skadan därför icke är ersättningsgill. I rättspraxis har emellertid uppkommit svårigheter att draga klara gränser kring begreppet särskild rätt. Inom litteraturen har stundom gjorts gällande, att ersättningsrätt borde kunna ifrågakomma även beträffande intressen, som utan att kunna inordnas under subjektiva rättigheter dock på ett mera stadigvarande sätt är beroende av förhållandena i vattnet, t. ex. en fastighetsägares intresse av att kunna obehindrat använda närbeläget vatten för båtfart, oak-tat andel i vattenrätten icke tillkommer fastigheten. För ändamålet har t. o. m. präglats en särskild term, kvalificerad allemansrätt.⁷ De avgöranden i högsta instans, som hittills förekommit, kan icke sägas ha lämnat entydigt besked i frågan. I *NJA 1945, s. 687*, ogillades ersättningstalan, emedan ersättningssökanden »icke visat sig äga annan rätt att begagna — — — vattenområdet, än den som grundar sig på områdets egenskap av allmän farled». Därav framgår, att förefintligheten av särskild rätt ansetts utgöra ett oeftergivligt villkor för ersättning. Men i det s. k. Fittjamålet, *NJA 1958, s. 215*, fann HD:s majoritet inskränkningar i möjligheten att nyttja en *sedan lång tid tillbaka* bestående sjöfartsled med-

⁶ För det följande hänvisas generellt till den utförliga behandlingen hos *Ljungman*, Några vattenrättsliga ersättningsfrågor i allmänt civilrättslig belysning, Minnesskrift för Hult, (1960), s. 286 ff. Jfr *Viklund* (1964), s. 5 ff. och 14 ff., och *Bergsten*, SvJT 1964, s. 700 f., samt betr. avräkning av nytta mot skada *Ljungman*, Festskrift för Karlgren (1964), s. 230 ff., med hänv.

⁷ *Löwing*, Intrång å kvalificerad allemansrätt, Sv. Vattenkraftföreningens publikationer 408 (1949: 7); jfr även *Manner*, Yleiskäyttö etc. (Allmans bruk såsom vattenrättsligt begrepp) 1953, kap. 9, tillgängligt i tysk sammanfattning s. 317 ff. (anm. SvJT 1954, s. 163 f.).

föra ersättningsrätt för närbelägna fastigheter, utan att man direkt pekade på en särskild rätt. Måhända har HD-majoriteten här räknat med något slags uttänjning av institutet urminnes hävd. Särskilt beträffande drivningsvägar och vältplatser för timmer kan liknande frågor bli av stor ekonomisk betydelse. *NJA 1965, s. 182* (Gimåns reglering) gällde ersättningsanspråk för försvårad virkesutdrivning från skogsägare inom flottledens drivningsområde, vilka icke kunde åberopa någon rätt till strand eller vatten vid flottleden. Med betonande utav att de flottande utgjorde »en av förhållandena betingad gemenskap» och att särskilda tvångsrätter funnes att tillgå för skogsägare som icke hade egen strand vid flottleden, fann en enig HD att regleringsåtgärder, som medför försvårad virkesutdrivning till flottled, måste anses »innebära intrång i *den rätt* att nyttja flottleden, som tillkommer ägarna av skogsfastigheter inom flottledens drivningsområde» (kurs. här). Tydligen har HD icke velat frångå kravet på särskild rätt, men ansett blotta möjligheten att tillskapa en sådan rätt tillräcklig. Antagligen kommer denna pressade tolkning att i framtiden vålla svårigheter vid avgränsning av de ersättningsberättigades krets. Motsvarande svårigheter har redan uppkommit beträffande rätt till *båtplats och båtfart*, där praxis ställt kravet på särskild rätt lågt.^{7a} Beträffande ersättningskrav från fastighet utan vattenrätt för *förfulad utsikt* över ett utbyggt vattenområde har rättspraxis däremot icke velat laborera med någon mer eller mindre fingerad särskild rätt utan fallit tillbaka på allmänna grannelagsrättsliga principer, låt vara att dessa endast i rena undantagsfall torde kunna leda till ersättningstalans bifallande.⁸

Vattenlagen saknar uttrycklig bestämmelse om den *tidpunkt*, till vilken *värderingen* skall hänföra sig. Vid förhandstillskrift har dock — liksom enligt ExprL 33 § — tidpunkten för ianspråktagandet ansetts avgörande, även för avgräns-

^{7a} Se *NJA 1963 Not C 1193* och *1962 Not C 851 och 852*, behandlade hos Viklund (1964), s. 15 f., ävensom *NJA 1962, Not A 46*.

⁸ Se *NJA 1960, s. 726* (Nämforsen) och *1965, s. 359* (Gardiken), där ersättningstalan ogillades. Jfr SvJT 1956, rf. s. 20 (Varpen) ävensom *NJA 1945, s. 458* (Lagans lopp genom Värnamo), där frågan dock icke var uppe i HD.

ningen av de ersättningsberättigades krets.⁹ Förmodligen bör vid ersättningsens bestämmande viss ledning sökas i den faktiska utvecklingen efter tillträdet, nämligen i den mån denna utveckling redan då kan ha tett sig sannolik.¹⁰ Någon motsvarighet till expropriationsrättens lösning, då förhandstillträde icke ägt rum, torde knappast förekomma.¹¹

Såsom en mycket väsentlig punkt i vattenlagens ersättningssystem ingår, att ersättningen i vissa fall skall eller kan utgå *in natura*. Viktigast är härvidlag reglerna om ersättning medelst kraftöverföring, s. k. ersättningskraft. Men även beträffande vattentäkt kan ersättning för vattentillgång, som tvångsvis tagits i anspråk, ske i form av s. k. ersättningsvatten. Slutligen kan efter överenskommelse mellan parterna ersättning i vattenmål utgå »på annat sätt», t. ex. genom att nya byggnader uppföres istället för förstörda, ny mark ställes till förfogande istället för överdämd mark o. s. v. För sådan överenskommelses giltighet kräves godkännande av vattendomstol (9 kap. 1 §). Domstolen anses i praxis även kunna direkt föreskriva s. k. *skadeförebyggande åtgärder*, därest kostnadsökningen i förhållande till enbart penningersättning icke blir oskäligt stor.¹² I alla de fall, då ersättning icke utgår *in natura* enligt ovan, bestämmes den i penningar.

Reglerna om *ersättningskraft* återfinnes i VL 9 kap. 13—45 §§. Grundtanken är, att den som nödgas avstå vattenkraft, t. ex. enligt de förut berörda reglerna i 2 kap. 5—7 §§ om sammanförande av falldelar till en bruksenhet, skall få tillbaka alldeles samma värde i form av tillgodogjord kraft. Denna tillgodogjorda kraft, vanligen elektrisk kraft, kan sedan antingen användas för ersättningstagarens egen räkning eller också i sin tur upplåtas till annan, varvid en maximitid av 50 år gäller (VL 9 kap. 18 §, jämförd med NyttjL 1 kap. 1

⁹ NJA 1954, s. 482 (Bergeforsen) och 1965, s. 182 (Gimån). Jfr Viklund (1964), s. 36.

¹⁰ Så VD och NRev i Gimå-målet, medan HD icke tog uttrycklig ställning. Inom expropriationsrätten har principen godtagits i NJA 1957, s. 162; se ovan kap. XVII, p. 9.

¹¹ Jfr kap. XVII: 9.

¹² Jfr VL 11: 67, 2 st., samt Viklund, SvJT 1939, s. 186 ff., af Klintberg (1955), s. 14 f., Ljungman, Sv. Vattenkraftför. Medd. 1961: 8, där situationen även diskuteras de lege ferenda, och Viklund (1964), s. 12 f.

§; krafträtten regleras närmare i 1920 års ElRegL). Såsom tidigare berörts, har rätten till ersättningskraft konstruerats i form av ett tvångsservitut (ev. reallast) med bästa rätt i strömfallsfastigheten (15—17 §§), vilket innebär att ersättningstagarens fastighet behåller ungefär samma värde som om kraften direkt utvunnits på denna fastighet.¹³ Detta har ansetts utgöra en sådan fördel ur synpunkten av ett bibehållande av fastigheters avkastningsförmåga, att reglerna om ersättningskraft i stor utsträckning gjorts tvingande. Även en önskan att icke monopolisera kraftproduktionen torde ha medverkat. Detaljerade regler ges bl. a. rörande det sätt, på vilket ersättningstagaren skall deltaga i den s. k. uttagningskostnaden för kraften (19—25 §§).¹⁴ Denna uttagningskostnad kan antingen erläggas kontant eller avdragas på kraftbeloppet; i förra fallet talar man om bruttokraft, i det senare om nettokraft. Lagstiftaren har dessutom nedlagt stor omsorg på att reglera de tvångsmedel, som skall stå till buds vid bristande fullgörande från ersättningsgivarens sida (bl. a. tvångsförvaltning, se vidare 37—41 §§). Reglerna härom har ett visst teoretiskt intresse men torde däremot sällan tillämpas i praktiken. Av allmänt civilrättsligt intresse är bl. a. den mycket vidsträckt och detaljerad force majeure-regeln i 9 kap. 41 § (jfr även 1920 års ElRegL, 20 §). Principiell betydelse bör även tillmätas bestämmelsen i 9 kap. 29 §, att av vattendomstolen givna föreskrifter rörande leverans av ersättningskraft kan ändras, om de »med avseende å beräknad vattenmängd eller andra omständigheter vila på oriktiga förutsättningar» eller eljest äro otillfredsställande. Till »andra omständigheter» har i praxis icke hänförts ändrade ekonomiska konjunkturer för vattenkraftindustrin.¹⁵

Beträffande *ersättningsvatten* (9 kap. 46 §) må endast

¹³ Kap. XXI vid not 8. Frågan huruvida sakrättsligt skyddad rätt till ersättningskraft kan uppkomma genom fastställelse i efterhand av frivilliga avtal berördes i rättsfallet NJA 1960, s. 488. Jfr *Hillert*, *Servitut* (1960), s. 49 f. med hänv.

¹⁴ Frågan huruvida skatteutgifter bör inräknas i uttagningskostnaden har i praxis besvarats nekande; se NJA 1954, s. 287, I och II. Jfr vidare *Bergsten*, *SvJT* 1959, s. 687, samt ang. uttagningskostnad m. m. NJA 1965, s. 11, med utförligt yttrande av VÖD, och NJA 1965, s. 268.

¹⁵ NJA 1935, s. 169.

nämnas, att denna ersättningsform beräknas äga betydligt mindre praktisk tillämpning än ersättningskraften, varför reglerna icke heller gjorts tvingande i samma omfattning som gäller vid ersättningskraft.

Ersättning i penningar är det normala för all ersättning som icke avser vattenkraften såsom sådan. Ersättning skall i regel utgå med ett engångsbelopp, men kan i vissa undantagsfall, t. ex. beträffande flottningsskada, bestämmas såsom en årlig avgift. VL har vidare delvis behållit den för äldre expropriations- och vattenrätt typiska regeln, att ersättningsbeloppet beräknas med *50 procent förhöjning*. Sådan förhöjning skall sålunda verkställas huvudsakligen vid skada å utbyggd vattenkraft och fiske samt överhuvud å mark med därtill hörande, för jordens brukande erforderliga byggnader (se vidare 9 kap. 48 och 51 §§). Motiven anför såsom grund för förhöjningen, att ägaren i dylika fall lider inskränkning i möjligheten att utveckla egendomen till ökad produktivitet i framtiden.¹⁶ Är det däremot fråga om åtgärd för allmänt ändamål, som icke avser vattnets utnyttjande i »privatekonomiskt syfte» — sådant syfte måste väl i regel anses föreligga vid de statliga kraftutbyggnaderna¹⁷ — skall enligt 9 kap. 50 § förhöjning icke ifrågakomma. Man har här velat uppnå paritet med expropriationslagstiftningen. Reglerna om förhöjd ersättning är delvis oklart avfattade och har föranlett åtskilliga tolkningssvårigheter i praxis.¹⁸

¹⁶ 1910 års VL-förslag, s. 407. Samma förhöjning gäller enligt 1938 års GruvL, 37 § (se vidare nedan kap. XXVI), men avskaffades år 1941 i 1902 års ElAnL. Givetvis kommer icke förhöjning enligt VL 9:48 ifråga, då ersättning utgår i kraft eller eljest in natura. I sådant fall behåller ju ersättningstagaren själv det produktiva värdet för framtiden. Överhuvud kan det ifrågasättas, huruvida möjligheten att utveckla egendom till ökad produktivitet i framtiden skall vara avgörande för gränsdragningen kring 9 kap. 48 §; jfr *Bergstens* yttrande i vattendomstolen, NJA 1950, s. 533.

¹⁷ Jfr dock NJA 1955, s. 137, angående stads vattenbehov, där förhöjning icke ägde rum. Likaså NJA 1946, s. 386, skiljeställe för timmer i flottled.

¹⁸ Se bl. a. NJA 1937, s. 347, 1950, s. 533 och 1954, s. 482 (skada å mark och byggnader), NJA 1944, s. 516, skada å fiske samt NJA 1965, s. 492, skada å renbetesland. Beträffande tillfälliga skador vägrades förhöjning i NJA 1943, s. 103, vilket rättsfall emellertid till följd av se-

Åtskilliga regler i VL syftar till att skydda innehavare av *begränsade sakrätter*, då fastighet inlöses eller skadas.¹⁹ Liksom enligt expropriationslagen beräknas ersättning för begränsade sakrätter, som bortfaller, enligt den s. k. skadeersättningsprincipen, d. v. s. ersättning bestämmes särskilt för äganderätten och särskilt för varje begränsad sakrätt, varvid sammanlagda ersättningssumman mycket väl kan komma att överstiga fastighetens saluvärde.²⁰ När det gäller fordringsinteckningar, tillämpas däremot den s. k. surrogationsprincipen, d. v. s. ersättningen åt fastighetsägare minskas i samma mån som likvid utfaller till inteckningshavare. Ersättning för avstående av egendom eller särskild rätt samt för skada och intrång i samband härmed skall i regel nedsättas hos länsstyrelsen som sedermera fördelar medlen huvudsakligen i den ordning, som gäller vid fördelning av köpeskillning efter exekutiv auktion (VL 9 kap. 54 och 69 §§). I vattenmål är det vanligt, att vattendomstolens utslag får gå i verkställighet innan det vunnit laga kraft (11 kap. 67 §). I sådant fall skall ersättningen nedsättas hos länsstyrelsen före tillträdet och om sedan högre rätt utdömer ett lägre ersättningsbelopp, föreligger icke återbetalningsskyldighet (9 kap. 67 §).²¹

Slutligen skall anmärkas, att ersättning enligt VL på grund av reglerna om förprovning ofta fastställs innan företaget ännu kommit till utförande. Det säger sig självt, att misstag och felberäkningar av denna anledning lätt kan inträffa. Anspråk på ersättning för *oförutsedd skada* får därför framställas inom fem år — eller den längre tid, högst tolv år, som vattendomstolen bestämmer — från det att byggnad fullbordades (VL 2 kap. 24 §). Liknande regler gäller för andra fö-

nare (!) uttalanden av vederbörande departementschef i samband med annan lagändring uppges icke ha blivit vägledande i praxis; se *Bergsten*, SvJT 1959, s. 693, samt om hela frågan *Viklund* (1964), s. 91 ff.

¹⁹ Vissa hithörande tolkningsproblem, som icke ens kunnat antydhas här nedan, behandlas av *Holmbäck*, *Begränsade sakrätter* (1925).

²⁰ Jfr om expropriation ovan kap. XVII, punkt 11.

²¹ I praxis har även vägrats avräkning å annan skadeersättning, som senare utdömts till samme ersättningstagare, NJA 1953, s. 341. Se även NJA 1961, s. 743 (plenum), 1963, s. 715, och 1965, s. 27, samt *Bergsten* i SvJT 1964, s. 704 f.

retag enligt VL.²² Skadevärderingen bör även i nu angivna fall principiellt anknytas till tiden för ianspråktagandet (jfr ovan). Detsamma torde gälla då prövning av ersättningsfrågan uppskjutits enligt VL 11: 66.

Särskilda problem möter, då en skadad *fastighet* helt eller delvis *överlåtit* innan skaderegleringen avslutats. Vattenöverdomstolen ansåg i *SvJT 1963, rf. s. 85*, ersättning under prövotid in dubio böra utgå till den nye ägaren. Såsom af Klintberg närmare utvecklat, torde det dock vara riktigast att vattendomstolen söker genom vederbörandes hörande klarlägga överlåtelseavtalets innebörd och — om detta icke låter sig göra — eljest förordnar om nedsättning av ersättningsbeloppet enligt VL 9: 55.²³

²² Jfr ExprL 34 §, behandlad ovan kap. XVII, punkt 10. Ang. tillämpning av VL 2: 24, se bl. a. NJA 1965, s. 515 (båtfart).

²³ Jfr vidare *Nystrand*, SvJT 1962, s. 231 ff., *Fischer* ib., s. 756 ff., och *af Klintberg*, SvJT 1963, s. 286 ff. och 538, *Söderblom*, ib., s. 536 ff. samt *Bergsten*, SvJT 1964, s. 701.

AVD. V

Gruvrätt

KAP. XXV. HISTORISKA OCH PRINCIPIELLA GRUNDVALAR

1. KORT HISTORIK

Litteratur: Det ledande arbetet är:

DIGMAN, Svensk gruvrätt, 1953, där efter en inledande, principiell framställning 1938 års GruvL kommenteras, rättspraxis och äldre lagmaterial av betydelse återges samt även fullständiga litteraturanvisningar lämnas (rec. av *Bergström* i SvJT 1954 s. 248).

I övrigt må nämnas:

ALMQUIST, Kommentar till 1884 års gruvstadga, 1930;

DIGMAN, Gruvrätt, Kompendium 1957, Svenska Gruvföreningen;
— Uranlagen, Medd. från Svenska Gruvföreningen 96, 1961;

EBERSTEIN-LJUNGMAN, Speciell fastighetsrätt II, Kompendium
1956, s. 180—234;

ERNBERG, Grunder för gruverätt till stenkol och eldfasta leror,
1948.

Malmen i Norrbotten. Stenc. bet. 1963.

Åtskilliga värdefulla inlägg finns i serien Meddelanden från Jernkontorets gruvbyrå med fortsättningen Meddelanden från Svenska Gruvföreningen.

Särskilda regler angående utnyttjande av naturens mineraltillgångar förekom redan i romersk rätt. Grundprincipen var, att mineralen skulle tillkomma ägaren av den mark, där tillgångarna påträffades. Detta s. k. *jordäganderätts-system* råder ännu exempelvis i England, dock med vissa betydelsefulla modifikationer.¹ I andra länder har det starka offentliga intresset av mineraltillgångarnas utnyttjande medfört, att mineralen i betydande utsträckning undandragits jordägaren. Försåvitt icke staten själv förbehållit sig rätten till fyndigheterna, såsom t. ex. skett i nyare spansk och por-

¹ Se närmare *Digman* (1953), s. 51. Även för det följande må hänvisas till framställningen om utländsk rätt a. a. s. 39 ff. Jfr vidare den-
samme i SOU 1958: 41 (förslag till uranlag), s. 30 ff.

tugisisk gruvlagstiftning, kan man härvidlag särskilja två olika system för utnyttjandet genom annan än jordägaren. I det ena fallet upplåter staten till lämpliga enskilda rättssubjekt rätt att bearbeta fyndigheterna, det s. k. *koncessions-systemet* (jfr äldre tids s. k. privilegier). Denna ordning råder exempelvis i Frankrike, Belgien och Danmark. I det andra fallet kan i princip vem som helst, som upptäcker en mineraltillgång, efter iakttagande av vissa formaliteter förvärva ensamrätt att utnyttja tillgången, det s. k. *inmutningssystemet*, som bl. a. tillämpas i Sverige, Norge (delvis), Finland, Tyskland och USA. Liksom ovan utvecklats beträffande vattenrätten får man icke överdriva den praktiska betydelsen av dessa skilda teoretiska utgångspunkter vid gruvrättens beskrivande. Intet hindrar, att gruvägarrens faktiska situation är densamma i ett land med inmutningssystem som i ett annat med jordägenderättssystem.²

Vad den svenska rättsutvecklingen beträffar, har med all sannolikhet mineraltillgångarna ursprungligen ansetts tillkomma vederbörande jordägare.³ Liksom i andra fastighetsrättsliga sammanhang gjorde kronan sedermera och särskilt under 1600-talet anspråk på regalrätt till gruvor. Genom en förordning 1723, som blivit kallad det svenska bergsbrukets friförklaring,⁴ upphävdes dock regalrätten. Jordägaren fick generell rätt att själv bearbeta mineralfyndigheter på sin mark. Vidare tillerkändes upptäckaren av en ny gruva andel i fyndigheten (och dessutom bl. a. frihet under återstående livstid från skatter och värnplikt). På denna grundval utvecklades i vårt land inmutningssystemet. I 1884 års gruvstadga innebar detta, att jordägaren och inmutaren behöll hälften var av gruvan.

Från slutet av 1800-talet framträdde emellertid tendenser att vilja tillerkänna kronan ökat inflytande över gruvnäringen. Redan 1886 infördes genom en särskild lag, den s. k. *stenkolslagen*, ett koncessionssystem för stenkolsfyndigheter. Såsom senare skall omtalas, har denna lag successivt utvidgats att omfatta även andra slags fyndigheter. Vidare utfärdades

² Se ang. vattenrätten ovan kap. XIX, inledningen.

³ Jfr angående den svenska rättsutvecklingen *Almquist* (1930), s. 11 ff. och *Digman* (1953), s. 13 ff. med hänv.

⁴ *Rabenius*, Om eganderätt till gruvor (1863), s. 16.

i början av 1900-talet vissa förbud mot inmutning på kronojord. Kronan förvärvade dessutom för egen del betydande gruvrättigheter, bl. a. såsom hälftendelägare från 1907 i Luossavaara-Kirunavaara AB, vars aktier femtio år senare med begagnande av avtalsenlig lösningsrätt nära nog helt övertagits av staten.

I anslutning till ett år 1924 framlagt förslag till ny gruvlag (*SOU 1924: 16*) uppkom en livlig offentlig debatt om eventuell socialisering av gruvdriften, varom även den s. k. socialiseringsnämnden avgav betänkande (*SOU 1927: 14*). I den legislativa diskussionen återopades olika teorier om »gruvegendomens juridiska natur», en argumentationsteknik som numera får anses övergiven.⁵ Sedan ett nytt förslag till gruvlag — till stora delar avfattat i tämligen nära anslutning till 1924 års förslag, dock beträffande kronans rätt med visst beaktande av socialiseringsnämndens betänkande — utarbetats inom justitiedepartementet, utfärdades *1938 års Gruvlag*. På sätt senare skall närmare anges, utgjorde de viktigaste nyheterna i lagen, att jordägareandelen beträffande inmutning efter 1939 avskaffades och kronan i stället erhöi en rätt att deltaga till hälften i nya gruvföretag, s. k. kronoandel. Jordägarna kompenserades emellertid på olika sätt, bl. a. genom avgäld från gruvföretaget och ersättning för skada och intrång med 150 procent mot tidigare 100 procent. 1938 års GruvL har efter sin tillkomst undergått smärre ändringar, bl. a. år 1952. År 1963 har tillsatts en utredning för allmän översyn av gruvlagstiftningen. Samtidigt har genom provisorisk lagstiftning rätten till inmutning i Norrbottens län inskränkts (TLU 38/63, SFS 599/63).

2. NÅGRA LEGISLATIVA PROBLEM INOM GRUVRÄTTEN

I likhet med vad ovan utvecklats beträffande vattenrätten (kap. XX) uppbäres även gruvrätten av syftet att befordra ett ändamålsenligt utnyttjande av naturtillgångarna. Man kan också här särskilja strävanden att åstadkomma lämpliga brukningsenheter, att utvälja lämpliga brukare och att säkerställa lämpliga brukningsmetoder.

⁵ Se om teorierna angående gruvegendomens juridiska natur *Almquist* (1930), s. 24 ff. och om debatten i samband med gruvlagens tillkomst *Digman* (1953), s. 24 ff.

Vad *brukningsenheten* beträffar avviker gruvdriften i så hög grad från andra former för jordens utnyttjande, att det redan härigenom framstår såsom angeläget att skapa egna brukningsenheter vid sidan av den eljest förefintliga fastighetsindelningen. Dessutom sträcker sig ofta de mineraltillgångar, som ekonomiskt bör utnyttjas såsom en enhet för sig, över flera registerfastigheter. Det kunde av sådant skäl måhända anses ligga nära till hands att genom tvångslösen bilda en ny »gruvfastighet» för tillgångarnas utnyttjande (jfr strömfallsfastighet inom vattenrätten). Emellertid förbises då, att mineraltillgångarna — i varje fall i vårt land — ofta ligger under jord och att deras brytande därigenom kanske icke utgör hinder för ett ordinärt utnyttjande av jordytan enligt den bestående fastighetsindelningen. Dessutom måste man räkna med, att tillgångarna kan äga begränsad varaktighet, varefter jorden i sin helhet bör återgå till den ursprungliga användningen. Dessa skäl torde ha medverkat till, att vår rätt icke förutsätter, att den som utnyttjar mineraltillgångar skall inlösa det bearbetade området med äganderätt. För gruvdriftens behov kräves endast, att gruvinnehavaren tillerkännes en starkt skyddad, begränsad sakrätt, som tillåter mineralens tillgodogörande. Denna begränsade sakrätt kallas hos oss *gruvrätt* (stundom även inmutningsrätt; jfr GruvL 2 §) och har principiellt karaktären av *lös egendom*.¹ Såsom senare skall skildras, följer gruvrätten dock i flera avseenden samma regler som fast egendom. I förevärande sammanhang må särskilt anmärkas, att rådighet över angränsande mark kan knytas till gruvrätten genom *servitut till förmån för gruva*.² I själva verket begagnar gruvlagen just denna teknik för att tvångsvis på lämpligt sätt komplettera gruvan med vägar, kraftledningar, mark för förädlingsverksamhet etc.

I fråga om brukningsenhetens lämpliga avgränsning för gruvdrift kan konflikter uppkomma med andra former för jordens utnyttjande. Vår gällande gruvlag har härvid icke

¹ Angående de uppfattningar, som historiskt sett kan ha legat bakom gruvrättens hänförande till lös egendom, se *Almquist* (1930), s. 34 ff. Jfr vidare om begreppet gruvegendom SOU 1960: 25, s. 345 ff.

² Jfr ServL 1 § samt *Hillert*, *Servitut* (1960), s. 151 ff., som med skäl ur servitutsrättslig synpunkt rubricerar gruva såsom en kvasi-fastighet.

såsom vattenlagen uppställt vissa nationalekonomiskt betingade proportioner mellan nytta och skada för att mineraltillgångar på annans mark skall få tvångsvis tagas i anspråk. Lagstiftaren synes snarare ha utgått ifrån, att gruvdrift mestadels är önskvärd, så snart den kan drivas med ekonomiskt överskott. I gruvlagen har därför, på sätt senare skall omtalas, endast sörjts för att vissa intressen rörande ostörd besittning av jord icke trädes för nära. Det förefaller dock som om denna avvägning av motstående intressen sker på ett mera smidigt sätt inom vattenlagens område än i gruvlagen.

Vad härefter angår frågan om kontroll över att gruvdriften anföretros *lämpliga brukare*, kan väl icke heller här i svensk rätt förmärkas en lika målmedveten strävan som inom vattenrätten. Huvudprincipen är, att envar äger genom inmutning förvärva gruvrätt, låt vara att 1916 års utlänningsförbudslag även gäller gruva (jfr del I, kap. III). En anledning till att inmutningssystemet föredragits i Sverige kan vara, att mineraltillgångarna ofta ligger dolda under jord och att lagstiftaren därför vill med inmutningsrätten såsom lockbete söka uppmuntra envar till fyndigheters efterforskande.³

I vissa avseenden har denna målsättning dock kommit i annat läge genom moderna metoder för malmletning över vidsträckta områden; jfr *Digman* (1953), s. 73 ff. Även i Tyskland, där inmutningssystemet råder, uppges malmerna till större delen ligga dolda under marken. I Frankrike och Belgien lär malmerna däremot mestadels träda i dagen inom avsevärda områden. Detta skulle vara anledningen till, att man där icke på samma sätt önskade uppmuntra upptäckaren genom inmutning men däremot ville ge staten möjlighet att genom koncession uppställa särskilda villkor för utnyttjandet i det enskilda fallet.

Någon form för tvångsgemenskap mellan olika innehavare av angränsande gruvor i syfte att nå bättre ekonomiskt resultat förekommer icke i svensk rätt (jfr däremot t. ex. vattenreglering). Beträffande delägarskap i varje särskild gruva möter däremot i GruvL en speciell form av samäganderätt, varom mera i kap. XXVII.

En viktig nyhet i 1938 års GruvL, som kan komma att radikalt inverka på gruvrättens subjekt, utgör kronans möjlig-

³ Jfr *Digman* (1953), s. 38.

het att inträda såsom hälftendelägare med begagnande av kronoandelen. I den mån denna möjlighet verkligen utnyttjas, skulle varje nytillkommen gruvrätt komma att till minst hälften innehas av ett enligt lagens uppfattning lämpligt subjekt. Den ojämförligt största delen av de i drift varande gruvorna har dock inmutats före ikraftträdandet av 1938 års GruvL.⁴

Vad slutligen beträffar frågan om *lämpliga brukningsmetoder*, har i vårt land sedan gammalt förekommit en viss övervakning och rådgivning över gruvbrytningen genom bergsstatens tjänstemän. Under tiden fram till 1938 års GruvL var inmutaren dessutom skyldig att vid äventyr av gruvrättens förverkande (sönande) utföra visst årligt gruvarbete, s. k. försvarsarbete (under vissa förutsättningar kunde arbetet dock utbytas mot erläggande av s. k. försvarsavgift). Härifrån är emellertid steget långt till de mera detaljerade, planekonomiskt inriktade regler angående naturtillgångarnas lämpliga utnyttjande, som gäller exempelvis beträffande skogsbruket (se del I, kap. IV). För fyndigheter, som inmutats efter ikraftträdandet av 1938 års GruvL, har man emellertid att räkna med den speciella form för statsinflytande över gruvhanteringens bedrivande, som tillskapats genom den förut berörda regeln om kronoandel med hälften av gruvan. Inrättandet av en sådan andel har särskilt motiverats med att sociala och ekonomiska problem kan uppkomma i samband med samhällsbildningen kring en ny, måhända icke alltför varaktig gruvfyndighet. Man har menat, att kronan genom att begagna sin hälftenandel i gruvan skulle kunna utöva en bestämmande inverkan på gruvbrytningens uppläggning och därmed på samhällsplaneringen. Att på sådant sätt skapa en privaträttslig plattform för statsinflytandet förefaller dock knappast motiverat ur effektivitetssynpunkt, i varje fall om man jämför med de goda resultat ur både ekonomisk och social synpunkt, som utan sådant engagemang kunnat uppnås vid den statliga övervakningen av skogsskötseln. Det kan

⁴ Enligt Statistisk årsbok var antalet bearbetade järngruvor i Sverige år 1940, då GruvL trädde i kraft, 362 st., och år 1958 409 st. Det måste antagas, att största delen av sistnämnda antal även bearbetades 1940. Jfr även *Digman* (1953), s. 205 f.

dessutom tänkas att just i de fall, då kronoandelen ur samhällspolitisk synpunkt borde begagnas, de ekonomiska riskerna för staten av att inträda i gruvdriften ter sig betydande. Den i GruvL valda lösningen anknyter närmast till stormaktstidens regalrätter, vilka i dag framstår såsom uttryck för en för sin tid acceptabel men numera föråldrad teknik beträffande den rättsliga kontrollen över naturtillgångarna.⁵

KAP. XXVI. GRUVRÄTTENS UPPKOMST OCH VIDMAKTHÅLLANDE. ERSÄTTNING TILL JORDÄGAREN

Den som vill bearbeta en mineralfyndighet måste enligt GruvL 1 § genom *inmutning* förvärva rätt härtill. Detta gäller även sådan gruvbrytning, som en jordägare vill företaga på eget område. Det är sålunda belagt med bötesstraff att bearbeta mineralfyndighet utan föregående inmutning (73 §).

Före 1938 års GruvL härskade oenighet om i vad mån gruvlagstiftningen tillät en jordägare att utan inmutning bearbeta mineral på egen mark. Tillvaron av en sådan s. k. *prekär gruvrätt* (d. v. s. en gruvrätt, som omedelbart kunde få vika för annans efter inmutning förvärvade rätt) hävdades av *Hammar skjöld*, Om grufregal och grufegendom etc. (1891), s. 56 ff. (termen »prekär» å sid. 71), men avböjdes däremot i *KProp 40/1938*, s. 120 f. I varje fall ger 1938 års GruvL icke utrymme för någon prekär gruvrätt.

Kravet på inmutning gäller icke alla mineral. GruvL 1 § uppräknar uttömmande de mineral, som är *inmutningsbara*. Där förekommer *dels* malm till ett 20-tal metaller, såsom guld, silver, koppar, järn, kobolt etc., dock ej sjö- och myrmalm, *dels ock* svavelkis, magnetkis, grafit, apatit eller magnesit. Till övriga mineral, t. ex. granit, marmor och kalksten, har jordägaren ensamrätt (i den mån fråga icke är om mineral, som faller under exempelvis stenkolslagen eller uranlagen, varom mera nedan).

Inmutning sökes hos vederbörande bergmästare. Efter

⁵ Jfr vidare *Ljungman* i Tfr 1946, s. 170 ff.

prövning av ärendet anvisar bergmästaren det område, som får bearbetas. Härvid kan särskiljas två olika stadier av bearbetningsrätt: undersökningsstadiet och utmålsstadiet.

Undersökningsstadiet inträder, då bergmästaren — sedan han funnit sökanden behörig och den uppgivna mineralen inmutningsbar — utfärdar s. k. mutsedel. I denna mutsedel anvisas ett *inmutat område*, som utgör en cirkel med 200 meters radie räknat från den s. k. inmutningspunkten. Detta område må icke omfatta mark inom visst avstånd från bopingshus, trädgård, järnväg och en hel del andra anläggningar, försåvitt icke vederbörligt medgivande från ägaren eller i vissa fall dispens inhämtas (5 §). Det finns intet hinder att på en gång inmuta ett stort antal områden; den lagstadgade ansökningsavgiften torde dock i viss mån verka återhållande gentemot alltför omfattande inmutningar.

Inom det inmutade området får inmutaren sedermera under i regel högst tre år bedriva *undersökningsarbete* med syfte att utröna, huruvida gruvdrift lämpligen kan ifrågakomma. Ansökningsingen om inmutning ger också *prioritet* i förhållande till senare inmutningsansökningar beträffande samma område (GruvL 3 §).

Sedan undersökningsarbetet avslutats och senast inom 3-årsfristen kan inmutaren hos bergmästaren begära avskiljande av ett visst område för gruvbrytningens bedrivande, s. k. *utmål*. Vid denna utmålsförrättning skall bl. a. konstateras, att den inmutade mineralen lämpar sig för teknisk bearbetning och finns i tillräcklig mängd för att gruvdrift skall kunna bedrivas. Här möter alltså en viss prövning av gruvföretagets nationalekonomiska önskvärdhet. Såsom antytts i föregående kapitel, torde emellertid några preciserade krav på gruvans lönsamhet icke kunna uppställas.¹

Finner bergmästaren de nu angivna förutsättningarna uppfyllda, inträder det andra stadiet i gruvrättens tillkomst, *utmålsstadiet*. Sökanden får på marken utlagt ett utmål av högst 16 hektar med lodräta gränser på djupet (30 §).² Till

¹ Jfr i frågan *Digman* (1953), s. 69 ff.

² Med stöd av äldre rätt förekommer ännu utmål med sneda gränser på djupet alltefter mineralens sträckning, s. k. donläge.

utmålet kan även anknytas rätt att taga i anspråk mark för väg, kraftledning eller överhuvud anläggning, som är erforderlig för gruvdriften (34 §). Såsom tidigare påpekats, torde den rätt varmed sådan mark tages i anspråk närmast böra karaktäriseras såsom tvångsservitut.

Inmutaren får själv bestämma, vilket område inom utmålet han vill taga i anspråk för arbete ovan jord (33 §). Eftersom endast detta område behöver helt lösas, talar man här om *inlösta området*.

Först på utmålsstadiet har gruvrätten nått sitt fulla omfång. Gruvrättens innehavare, som i lagen kallas *gruvinnehavaren*, erhåller härvid på sätt tidigare angivits en begränsad sakrätt med bästa prioritet att tillgodogöra sig all inmutningsbar mineral inom utmålet, således också sådan mineral som icke uppgivits i ansöknings (51 §). Även icke inmutningsbar mineral får brytas, i den mån detta erfordras för gruvdriften, men jordägaren skall beredas tillfälle att omhändertaga sådan mineral.

Närmare upplysning om verkställd inmutning och avslutad utmålsförrättning kan erhållas i det *gruvregister*, som bergmästaren är skyldig föra (78 §). På sätt i nästa kapitel anges, skall även rättsförändringar beträffande gruvrätten antecknas i registret.

Därest mineraltillgång efter inmutning tvångsvis tages i anspråk av annan än ägaren till den mark, där fyndigheten är belägen, skall ersättning utgå till jordägaren för upplåten mark (jordlösen) samt för skada och intrång, som eljest förorsakas. På undersökningsstadiet är det närmast fråga om ersättning för markens begagnande till undersökningsarbete (17 §). I händelse av tvist skall denna ersättning, som vanligen icke torde uppgå till större belopp, bestämmas av skiljemän (18 §). Mera maktpåliggande är ersättningens bestämmande på utmålsstadiet. Här skall förrättningsmännen — vanligen bergmästaren med biträde av gode män — i händelse av tvist fastställa ersättningen (38 §). Att man icke direkt anförtrott ersättningens bestämmande åt domstol beror på, att det oftast är fråga om tämligen obetydliga ersättningssummor (jfr t. ex. det motsvarande förenklade expropriationsförfarandet vid dikning, ovan kap. XXIII under 1). Er-

sättningsbeslutet kan dock överklagas vid allmän domstol (41 §). Ersättning skall utgå med *150 procent* av såväl markens fulla värde inom det s. k. inlösta området som av skada och intrång å återstoden. Förhöjningen, som infördes 1938, utgör en motsvarighet till VL 9 kap. 48 § (se kap. XXIV). Även i övrigt, t. ex. beträffande utvidgning av lösensskyldigheten och eventuell fördelning av ersättningsbeloppen till in-teckningshavare, anknyter gruvlagen nära till expropriations- och vattenrätten.³

För att bibehålla gruvrätten måste gruvinnehavaren utge en årlig *försvarsavgift* av 20 kronor per hektar utmål. Denna försvarsavgift åsyftar att förhindra att gruvrättigheter skall upprätthållas utan att det står ett nämnvärt ekonomiskt intresse av utnyttjandet bakom (samma syfte tjänade på ett ofullständigt sätt den ovan berörda tidigare ordningen med försvarsarbete). Försvarsavgiften delas i regel jämnt mellan kronan och jordägaren (GruvL 55 §).

I samband med den tidigare jordägareandelens avskaffande för nya utmål har i 1938 års GruvL 53 § införts skyldighet för gruvinnehavaren att erlægga en särskild *avgäld till jordägaren* med en procent av den årliga brytningens värde, dock (numera) högst 10 000 kronor årligen under 20 år. Det har påståtts, att denna avgäld i praktiken skulle innebära en större förmån än den tidigare jordägareandelen, eftersom jordägaren utan kapitaltillskott erhåller en icke oväsentlig andel av gruvrörelsens vinst.

Såsom i kap. XXV närmare omtalas, har inmutare även att räkna med, att kronan helt eller delvis begagnar sin enligt GruvL 46 § tillerkända rätt till *kronoandel* med hälften i gruvföretaget. Kronan kan anmäla sin önskan härom så snart mutsedel utfärdats och senast inom sex månader från det regelbunden brytning inletts eller inom två år från utmålsförrättningens avslutande.

Lagstiftaren torde ha räknat med att kronan genom begag-

³ Se ang. ersättningsfrågorna *Digman* (1953), s. 244 ff. Jfr även *Holmbäck*, Begränsade sakrätter (1925), s. 101 ff. (avseende de nära överensstämmande ersättningsreglerna i 1884 års gruvstadga) och beträffande företagsskada *Ljungman* i Minnesskrift för Hult (1960), s. 291 f.

nande av sin kronoandel skulle kunna medverka till en ur samhällsekonomisk synpunkt gynnsam planering av gruvarbetet (jfr kap. XXV). Här är alltså fråga om regler som åsyftar kontroll över *gruvans skötsel*. Gruvlagen 10 kap. innehåller emellertid även direkta föreskrifter i detta hänseende. Till stor del är det fråga om en övervakning genom bergmästaren ur säkerhetssynpunkt. Bergmästaren kan emellertid även ingripa mot »uppenbar misshushållning med malm» och därvid stadga äventyr av att vidare gruvarbete förbjudes (69 och 71 §§). I detta avseende kan alltså en mera påtaglig rovdrift mötas med sanktioner, som i styrka och effektivitet påminner om skogslagstiftningens. I praktiken torde dock ingripanden av denna natur knappast förekomma.

Av det föregående har framgått, att inmutaren måste företaga vissa åtgärder för att vidmakthålla sin rätt till mineralfyndigheten. Sålunda medför underlåtenhet att söka utmålsförrättning inom 3 år från inmutningen i regel *gruvrättens förverkande*. Beträffande försvarsavgift inträder också vid bristande betalning samma verkan efter viss respittid. Någon annan form för gruvrättens upphörande än dylikt förverkande erbjuder icke gruvlagen.

Vid förverkande uppkommer spørgsmålet huru det skall förfaras med redan bruten mineral och uppförda byggnader. I regel löses frågan så, att gruvinnehavaren får viss frist att bortföra uppfordrad mineral och befintliga byggnader, varefter marken med vad därå återstår tillfaller jordägaren (57 §).

KAP. XXVII. NÄRMARE OM GRUVINNEHAVARES RÄTTSTÄLLNING. SAMÄGANDERÄTT I GRUVA

Det har redan framhållits, att den gruvrätt, som efter utmålsförrättningens avslutande tillkommer gruvinnehavaren, är att anse såsom en *begränsad sakrätt* av lös egendoms natur. Jordägaren behåller en uttunnad äganderätt till utmålet, vilken bl. a. visar sig i rätt till icke inmutningsbar mineral samt befogenhet att jaga och fiska på utmålet. Utanför det

inlösta området kan jordägaren även disponera utmålet för jordbruk, byggnadstomt etc.¹

Tidpunkten för gruvrättens förvärvande får enligt vad gruvlagens förarbeten utvisar anses vara dagen för utmålsförrättningens avslutande.² Man har sålunda icke liksom vid expropriation betraktat ersättningens erläggande eller dess nedsättande hos länsstyrelsen (se GruvL 42 §) såsom avgörande för fångets fullbordan. Det måste däremot antagas, att faran för egendomens förstörelse — liksom beträffande expropriation (kap. XVI) — övergår med tillträdet av inlösta området.

Gruvinnehavarens rättsställning *vid ägarbyte och gentemot andra innehavare av begränsade sakrätter* är särdeles stark. Om den fastighet, varå inmutningen skett, överlåtes frivilligt, utmätes eller säljes exekutivt, kommer gruvrätten under alla omständigheter att kvarstå. Därest inteckningshavarernas rätt äventyrades genom utmålsförrättningen, fick ju dessa enligt vad i föregående kapitel angivits rätt att erhålla kompensation ur den av gruvinnehavaren erlagda ersättningen för inlösen av mark samt skada och intrång i övrigt. Man kan därför icke anta, att inteckningshavarerna kan lida skada genom gruvrättens kvarstående. Det är emellertid ägnat att förvåna, att anteckning om gruvrättens tillkomst icke sker i fastighetsboken, då ju en långivare mot fastighetsinteckning lätt kan förbise den inskränkning i pantobjektets värde, som en befintlig gruvrätt innebär. Vederbörande långivare får, om han vill vara säker, söka upplysning i gruvregistret.

Mera tveksam kan frågan om gruvrättens ställning vara, då fastigheten på vilken gruvan är belägen blir föremål för *expropriation* eller *tvångsingripande enligt vattenlagen, byggnadslagen, väglagarna* och liknande lagstiftning. Det är icke möjligt att här ingå på de komplicerade tolkningsfrågor, som i detta sammanhang uppkommer.³

¹ Ang. det missbruk, jordägaren kan göra av rätten att bebygga utmål, och ifrågasatta lagstiftningsåtgärder däremot, se *Digman* (1953), s. 231 ff.

² Se *Digman*, a. a. s. 228.

³ Se bl. a. *Hult*, Något om gruvornas rättsliga ställning vid upprättande av stads- och byggnadsplaner samt anläggande av allmänna vägar, järnvägar m. m. (1949) och *Digman*, a. a. s. 117 ff.

Gruvlagen ger särskilda regler om *överlåtelse av gruvrätt* och andra liknande rättsförvärv (65, 66 §§). Vid överlåtelse gäller ett formkrav, som dock icke går lika långt som vid fastighetsköp. Samtliga överlåtelsevillkor måste för att vara giltiga föreligga i skriftlig form med underskrift av kontrahenterna, men något krav på bevittnande har däremot icke uppställts. För att överlåtelsen skall vara gällande mot överlåtarens borgenärer kräves, att anmälan om överlåtelsen gjorts till gruvregistret. Denna anmälan påminner i vissa avseenden om lagfart vid överlåtelse av fast egendom. Sålunda har föreskrivits skyldighet att anmäla gruvrättens övergång inom 90 dagar efter förvärvet icke blott vid överlåtelse utan även vid byte, gåva och familjerättsliga fång. Försummad anmälan medför dagsböter. Bergmästaren kontrollerar, att fångeshandling ingivits och att sökanden icke jämlikt utlänningsförbudslagen är obehörig att förvärva gruvrätt.

Även *nyttjanderätt till gruva* skall enligt 67 § antecknas i gruvregistret på samma sätt som övergång av gruvrätten. Det finns emellertid anledning antaga, att sådan anteckning icke medför något sakrättsligt skydd för nyttjanderätten.⁴

Gruvrätten kan icke såsom sådan vara föremål för fordringsinteckning. Vid gruvlagens tillkomst övervägdes visserligen att inskriva gruvrätt och meddela inteckning däri på samma sätt som sker t. ex. beträffande tomträtt och vattenfallsrätt, men denna tanke fick anstå.⁵ Den form av kredit-säkerhet, som erbjuder sig beträffande gruva, är numera sedan 1966 *företagsinteckning*.⁶ Även s. k. *säkerhetsöverlåtelse* torde beträffande gruva vara giltig. Sådan överlåtelse skall såsom all annan överlåtelse anmälas till gruvregistret.⁷

Gruvlagen ger särskilda regler för det fall, att *flera delägare i gruva* finnes. För att möjliggöra myndigheters tillsyn över gruvdriften i sådana fall skall alltid en särskild gruv-

⁴ Se den utförliga argumenteringen hos *Digman*, a. a., s. 399 ff.

⁵ Se KProp. 40/1938, s. 116 f., och SOU 1924: 16, s. 391 ff. Jfr även motion av *Holmbäck*, AK 334/1939.

⁶ Jfr betr. äldre rätt *Lögdberg*, Studier över förlagsinteckningsinstitutet (1947), särskilt s. 192 f., och SOU 1964: 10, s. 83, samt ang. vanlig pantsättning av gruvrätt *Hessler*, SvJT 1963, s. 725.

⁷ Jfr ang. säkerhetsöverlåtelse *Karlgrén*, Säkerhetsöverlåtelse enligt svensk rättspraxis (1959), s. 54 ff. och *Digman*, a. a. s. 395 f.

föreståndare utses med uppgift att svara för gruvans skötsel (59 §). Medan denna regel synes gälla för allt slags kollektivt innehav av gruva, t. ex. i aktiebolagsform, har sedan gammalt inom gruvrätten funnits en särskild associationsform, som benämnes *samäganderätt i gruva*.⁸ 1904 års samäganderättslag är icke tillämplig vid samäganderätt i gruva (SamägL 19 § 2 st.). Beträffande samäganderätt i gruva gäller, att gruvlagens särskilda regler härom skall användas endast i den mån annat avtal icke träffats (58 §). Då det knappast lär vara möjligt att gemensamt bedriva en någorlunda omfattande gruvrörelse utan avtal mellan delägarna, torde reglerna om samäganderätt i gruva mestadels äga underordnad betydelse. Det må emellertid påpekas, att ett avtalslöst tillstånd mellan inmutaren och staten såsom innehavare av kronoandel måhända kan komma att inordnas under reglerna för samäganderätt i gruva.

Eftersom bokföringsskyldighet enligt 1929 års bokföringslag föreligger för gruvrörelse, medför ett avtal mellan delägarna om gemensamt utnyttjande att gruvrörelsen kommer att utgöra juridisk person såsom handelsbolag. Däremot anses icke associationsformen samäganderätt i gruva medföra sådan rättskapacitet.⁹ Reglerna om samäganderätt i gruva (60—64 §§) utmärkes bl. a. utav att gruvföreståndaren tillagts särskilda befogenheter och att vissa beslut om gruvrörelsens bedrivande kan vid gruvstämma med delägarna fattas av en delägarmajoritet eller vid lika röstetal genom lottning. Det sistnämnda förfarandet kommer tydligen ifråga beträffande gruva med kronoandel. Med hänsyn till associationsformens ringa praktiska betydelse finns här icke anledning att närmare ingå på reglerna ifråga.

KAP. XXVIII. STENKOLSLAGEN. URANLAGEN M. M.

Vid sidan av det i gruvlagen använda inmutningssystemet känner svensk rätt också ett koncessionssystem för vissa slag

⁸ Jfr härom bl. a. KProp. 40/1938, s. 161 ff., SOU 1924: 16, s. 175 ff., och *Karlgren*, Studier över privaträttens juridiska personer (1929), s. 185 ff.

⁹ Jfr *Karlgren*, a. a., s. 188 f. och *Digman*, a. a., s. 379.

av mineralfyndigheter. Regler härom ges i 1886 års *stenkolslag*, som ursprungligen endast avsåg *stenkol* men successivt utvidgats till att även gälla *saltfyndigheter* (1917), *olje- och gasfyndigheter* (1933) och *alunskifferfyndigheter* (1942). År 1945 tillkom dessutom i stenkolslagen regler angående fyndigheter av uranhaltigt material, men dessa regler har ersatts av 1960 års *uranlag*. Vissa ändringar i båda lagarna har vidtagits 1963. År 1966 tillkom *lag om kontinentalsockeln*, som även föranlett viss ändring i stenkolslagen.

Koncession å stenkolsfyndighet beviljas efter ansökan av Kungl. Maj:t, som fritt prövar om och i så fall åt vem koncession till fyndighetens bearbetning skall meddelas. Upptäckare, som icke beviljas koncession, skall dock erhålla skälig gottgörelse av koncessionshavaren. Koncessionsområdet kan omfatta upp till 1 600 hektar, d. v. s. hundra gånger maximiarealen av utmål enligt gruvlagen. Genom koncessionen skapas liksom enligt gruvlagen en begränsad sakrätt med bästa rätt till koncessionsområdet. I likhet med vad som gäller enligt gruvlagen skall område för bearbetning ovan jord inlösas. Ersättning för detta område liksom för skada och intrång utgår med 150 procent. Frågan om jordlösen avgöres av expropriationsdomstol, medan övriga ersättningsfrågor i händelse av tvist skall behandlas av skiljemän. Viss arbetskyldighet föreligger, i olikhet mot vad numera gäller enligt gruvlagen. Dessutom är koncessionshavaren skyldig att till jordägaren utgiva årlig avgäld motsvarande 1/75 av den brutna mineralens värde.

Reglerna för övriga i stenkolslagen behandlade mineralfyndigheter avviker i vissa delar från vad ovan skildrats, såsom t. ex. beträffande beräkning av avgäld till jordägaren och förhöjning av ersättning för tvångsrätten. Koncessionsområdet kan sedan 1963 omfatta upp till 10 000 hektar och arbetskyldigheten har ersatts av mera allmänt hållna föreskrifter.

Den år 1960 utfärdade *uranlagen*¹ går bl. a. ut på att uppmuntra eftersökande av uranfyndigheter i större utsträckning än vad som anses kunna ske enligt stenkolslagen. För detta ändamål har inrättats ett mellanting mellan inmut-

¹ Förarbeten bl. a. i SOU 1958: 41 och KProp. 160/1960. Se vidare *Digman*, *Uranlagen*, 1961.

nings- och koncessionssystem, där upptäckaren efter s. k. fyndanmälan beretts viss förmånsställning. Beträffande olje- och gasfyndighet kan numera i koncessionen uppställas villkor om royalty till staten.

1966 års kontinentalsockellag avser koncession för utnyttjande av huvudsakligen mineraliska och andra icke levande naturtillgångar på havsbotten utanför rikets kust.² Även här ges möjlighet att uppställa villkor om statligt deltagande i verksamheten eller om royalty till staten. Detta synes innebära en i viss mån ny, på förhandlingar grundad form för statligt inflytande över naturtillgångarna.

² Förarbeten SOU 1965: 66 och KProp 114/1966.

AVD. VI

Jakt- och fiskelagstiftning

Litteratur: Den jakträttsliga litteraturen ter sig tämligen omfattande, särskilt med tanke på de uppsatser som förekommer i tidskriften *Svensk Jakt och annorstädes*. På fiskerättens område är tillgången på litteratur mera begränsad; se vidare REGNER, *Svensk juridisk litteratur*, 1957, s. 124—127 (jakt) och s. 121—123 (fiske). Här skall endast pekats på några standardverk:

Jakt:

Förslag till jaktlag etc., *SOU 1936: 38*;

Förslag till ändringar i jaktlagstiftningen, *SOU 1961:67*;

Jaktstadgan m. m., *SOU 1966:46*;

BOUVENG, Jakträtt och viltvård, 1956 (fullständig kommentar till JaktL och annan lagstiftning rörande jakt);

VON SETH, *Svensk jakträtt*, 1940 (systematisk framställning).

Jfr även den tämligen utförliga framställningen av jakträtten i EBERSTEIN-LJUNGMAN, *Kompendium i speciell fastighetsrätt II*, 1956, s. 234—265.

Fiske:

Förslag till fiskelag, *SOU 1947: 47*;

Förslag till lag om fiskeområde, *SOU 1956: 17*;

BÄÄRNHIEM, *Fiskevårdsområde*, 1960;

ROMBERG-THULIN, *Fiskelag och vattengräns*, 1955 (fullständig kommentar till 1950 års fiskelag och vattengränslag);

THULIN, *Fritt fiske och enskilt*, 5:e uppl. 1962 (populär, instruktiv översikt);

RIBBING, *Fiskearrendelag*, 1957.

KAP. XXIX. JAKT

1. KORT HISTORIK

Under de äldre landskapslagarnas tid torde jakten ha varit fri för envar. I varje fall innehöll dessa lagar ifråga om jakt huvudsakligen regler angående företrädesrätt mellan flera jagande till visst villebråd. Redan på de yngre landskapslagarnas tid framträdde emellertid med viss styrka jordägarnas krav på ensamrätt till jakten. Gentemot denna ordning gjordes särskilt på 1600-talet starka reglarättsliga anspråk gällande. Det var motsättningen mellan reglarättsanspråken och jordägarnas rätt som så när hade hindrat anta-

gandet av 1734 års lag, till dess man i sista stund beslöt utelämnat reglerna i fråga i lagen. Under slutet av 1700-talet och under 1800-talet stärktes i hög grad jordägarens ställning i anslutning till de allmänna liberalistiska strömningarna. 1912 års jaktlag kan sägas bilda en slutsten i denna utveckling. Den nu gällande, år 1938 utfärdade jaktlagen beaktar i något högre grad än 1912 års lag det allmännas intresse gentemot jordägarens fria förfoganderätt. Från 1912 förskriver sig uppdelningen av jaktreglerna på en mera civilrättsligt betonad jaktlag och en mera administrativrättsligt uppbyggd jaktstadga, en systematik som även återkommer i 1938 års lagstiftning. *Lagen den 3 juni 1938 om rätt till jakt och Jaktstadgan av samma dag* har sedermera undergått åtskilliga ändringar, bl. a. i mera omfattande utsträckning 1947, 1951, 1963 och 1967.¹

2. NÅGRA PRINCIPIELLA SYNPUNKTER

Samhällsekoniskt sett spelar jakten i Sverige en underordnad roll. För år 1958 beräknades värdet av dödat villebråd i Sverige till ca 20 mkr, medan exempelvis motsvarande siffra för saltsjöfisket utgjorde ca 150 mkr. Jakten erbjuder emellertid ett avsevärt rekreativsvärde för ett stort antal människor och vållar samtidigt åtskilliga irritationer för andra, vilket allt torde medverka till att jaktlagstiftningens utformning följes med uppmärksamhet av allmänheten.

Inom jakträtten förekommer legislativa problem av samma art som vid utnyttjandet av andra naturtillgångar. Den omständigheten att villebrådet rör sig fritt från en fastighet till en annan synes icke utgöra något avgörande skäl mot att betrakta villebrådsbeståndet såsom tillhör till varje särskild fastighet på samma sätt som tidigare utvecklats beträffande det framrinnande vattnet (kap. XX).² Det är också vedertaget, att en definitiv överlåtelse av villebrådsbeståndet icke kan ske annat än i samband med överlåtelse av fastigheten.

¹ Förarbeten till 1938 års lagtext SOU 1936:38, KProp. 46/1938 och JU 53/1938. Till grund för ändringar 1951 ligger SOU 1950:40, 1963 SOU 1961:67 (jfr även TLU 39/1963) och 1967 SOU 1966:46.

² Så även *von Seth*, Jakträttsliga frågor (1936), s. 7 ff., och *Svensk jakträtt* (1940), s. 26 f.

Däremot kan jakten givetvis vara föremål för nyttjanderättsupplåtelse och, såsom senare skall omtalas, även servitut.

Liksom beträffande exempelvis vatten- och gruvlagstiftningen kan även ifråga om jakten urskiljas tre huvudlinjer i lagstiftarens målsättning: att skapa lämpliga brukningsenheter, att utvälja lämpliga brukare och att söka befordra lämpliga brukningsmetoder.

Beträffande *brukningsenheterna* erbjuder redan själva gränsdragningen i jakthänseende mellan olika fastigheter vissa svårigheter av den anledningen, att villebrådet är rörligt. Lagstiftaren måste här i grannsämjans intresse ge detaljerade regler, t. ex. att villebråd icke får skrämmas eller lockas över fastighetsgränsen etc. Viktigare är emellertid att i jaktvårdens intresse söka vid sidan av den rådande fastighetsindelningen skapa brukningsenheter av tillräcklig storlek, eventuellt genom förbud mot jakt på de minsta markenheterna och i varje fall genom sammanförande av mark till s. k. jaktvårdsområden, varom mera nedan.

Vad angår frågan om *lämpliga brukare* får man räkna med, att jakten i stort sett följer med innehavet av jordbruks- och skogsfastigheter. I regel är det därför icke möjligt för lagstiftaren att utvälja lämpliga jakträttsinnehavare efter andra grunder än vad som gäller enligt jordförvärvslagarna. Det må emellertid påpekas, att sammanförandet av mark till jaktvårdsområde även innebär bildandet av en tvångssamfällighet med särskild styrelse och dessutom visst inflytande från jaktvårdsmyndigheternas sida. Liksom inom vattenrätten framträder här alltså en strävan att skapa kollektiva subjekt, som väntas skola taga bättre vård om jakten än varje enskild, i samfälligheten ingående fastighetsägare. Vidare kan på administrativrättslig väg uppställas kvalitativa krav på den som skall utöva jakträtten, vare sig det är ägaren eller annan. Viss möjlighet finns även att styra utvecklingen genom föreskrifter beträffande licensgivning å jaktvapen. I vårt land har man hittills i stort sett icke stadgat några kvalitetskrav för att överhuvud få idka jakt men däremot fordrat viss ålder m. m. för att förvärva jaktvapen. Tendensen torde dock numera, särskilt beträffande älgjakten, gå mot en viss förhandsprövning av jägares kvalifikationer.

Till alldes övervägande del avser emellertid den administrativa jaktlagstiftningen att reglera sättet för jakträttens utövande, d. v. s. vad som faller under den tredje formen för kontroll.

Man har beträffande *brukningsmetoderna* att mot önskemålen om villebrådet rationella utnyttjande för jaktändamål väga åtskilliga andra målsättningar, såsom naturskyddssynpunkter, kraven på att icke tillfoga djuren onödigt lidande, hänsyn till jordbrukets och skogsskötselns intressen, grannars trevnad o. s. v. Med jaktens på de flesta håll övervägande karaktär av sport och rekreation följer vidare, att man icke vill tillåta alltför effektiva fångstmetoder; här kan även faran för totalt utrotande av en villebrådsstam spela in. Resultatet av alla dessa överväganden blir ett finförgrenat nät av jaktregler, till övervägande delen utfärdade i administrativ ordning, ofta med beaktande av lokala förhållanden. Det kan sålunda med fog göras gällande, att jakten kräver en mera ingående skötsellagstiftning än vad som kommer ifråga beträffande andra naturtillgångar (jfr del I, kap. IV), möjligen med undantag av fisket. I regel måste straffsanktion tillgripas för att upprätthålla dessa detaljerade jaktregler och dessutom kan även ifrågakomma förverkande och skadestånd.

3. VISSA HUVUDPUNKTER I GÄLLANDE JAKTLAGSTIFTNING

1938 års jaktlag lämnar ingen legaldefinition av begreppet *jakt*. Med jakt torde i grova drag avses en verksamhet i syfte att uppspåra och döda eller fånga villebråd. En närmare avgränsning av jaktbegreppet har huvudsakligen betydelse vid beivrandet av olovlig jakt och kan här förbigås. Det må endast påpekas, att JaktL 20 § även stadgar visst förbud mot att färdas med jaktvapen över annans mark, tydligen för att öka de praktiska möjligheterna att förhindra olovlig jakt.¹

Mera precist anges i jaktlagen *objektet* för jakträtten. Härunder faller vilda däggdjur och fåglar samt de senares bon och ägg (JaktL 1 § 1 st.).

¹ Se vidare angående jaktbegreppet *von Seth* (1940), s. 15 f.

Denna vidsträckta bestämning av objektet har medfört, att en sådan självklar befogenhet som t. ex. att döda en råtta har måst särskilt omnämnas såsom ett undantag, vilket undantag för övrigt enligt ordalagen endast gäller då djuret »påträffas» (15 § 1 mom.). Det kan stundom även vålla svårighet att avgöra, huruvida ett villebråd är hänförligt till de vilda djuren. I praxis har fastslagits, att en löskommen silverräv icke kan anses leva i vilt tillstånd och följaktligen icke är föremål för jakträtt (*NJA 1935, s. 148*). Med vissa undantag innefattas däremot fallvilt under jakträtten (18 §), närmast med tanke på att den som olovligen fällt villebråd icke skall kunna freda sig med påståendet, att det påträffats i dött tillstånd.

Vad härefter angår *jakträttens subjekt*, stadgar jaktlagen såsom huvudregel att jakten tillkommer jordägaren (2 § 1 mom.). Någon bestämmelse om minimistorlek å den fastighet, varå jakträtt får utövas, innehåller icke jaktlagen. Ett uttryck för tanken, att viss areal är erforderlig för att jordägaren skall ha anspråk på jakträtt lämnar dock regeln, att ägare av väg icke har jakträtt å densamma, med mindre han äger mark därintill (5 § 1 mom.). I övrigt ger lagen vissa möjligheter att tvinga in en liten fastighet i ett jaktvårdsområde (se nedan) och därigenom indirekt inskränka möjligheten att bedriva jakt på fastigheten.

Särskilda regler ges beträffande jakträtt å häradsallmänningar och å sådana områden, som innehas med begränsad sakrätt av mera varaktig natur (3 § och 7 § 1 st.). Vad angår övriga samfälligheter, t. ex. en för by gemensam skog, får i princip varje delägare jaga för egna behov (se vidare 4 §).

Jordägaren kan givetvis upplåta jakträtten till annan. Upplåttelse, som huvudsakligen avser jakträtten, s. k. *jaktarrende*, skall enligt NyttjL 1 kap. 7 § följa reglerna i samma kapitel, t. ex. beträffande verkan mot tredje man. Någon mera omfattande reglering av förhållandet mellan jordägare och jaktarrendator förekommer icke i jaktlagen. Beträffande sublokation ger dock 9 § den naturliga regeln, att jaktarrendatorn icke utan upplåtarens samtycke må överlåta jakträtten på annan. *Jordbruksarrende* anses in dubio inbegripa jakträtt å den arrenderade marken (7 § 2 st.). Motsättningsvis tor-

de även framgå av 9 §, att jordbruksarrendator får i andra hand upplåta jakträtten. Det bör dock påpekas, att uttryckligt avtal beträffande jakten oftast torde ha träffats mellan jordägare och arrendator samt att presumptionsregeln icke omfattar jakt å skogsmark i de vanligen förekommande fall, då arrendeupplåtelsen endast avser jordbruksjorden.

Jaktlagen förutsätter vidare, att jakt kan upplåtas genom *servitut*. För denna upplåtelseform, som i motsats till jaktarrende knappast torde ha större praktisk betydelse, ger jaktlagen en ur principiell synpunkt intressant möjlighet att efter 50 års förlopp få servitutet förklarat förfallet (8 § 2 st.).²

Från ensamrätten till jakt finns åtskilliga undantag, som här icke kan närmare behandlas. Undantagen avser bl. a. vissa djur, som må fällas av envar (t. ex. enligt 14 § varg, som bevisligen uppehåller sig i trakten), samt vissa djur, som då de inkommit i gård eller trädgård må dödas av den som där bor eller innehar trädgården (15 §). En tidigare förefintlig befogenhet att tillvarataga villebråd som skjutits på egen mark men fallit på grannens (förföljningsrätten) har 1963 avskaffats och ersatts med viss underrättelseplikt, då älg, hjort eller rådjur skadskjutits och tagit sin tillflykt till annans jaktområde (16 §). Enligt allmänna rättsgrundsatser kan dock dödande av djur på annans område få ske, t. ex. på grund av nödrätt vid anfall från djurets sida eller av djurvänliga skäl beträffande skadat villebråd. I båda fallen måste beaktas, att undantagen icke får användas såsom ursäkt för en olovlig jakt.

Jaktlagen ger icke blott regler om de förutsättningar under vilka villebrådet får dödas. Jakträttsinnehavaren har även ålagts en allmän skyldighet att bedriva *jaktvård*, vilket utgjorde en viktig nyhet vid 1938 års reform. I 1 § 2 st. uttryckes detta så, att jakträttsinnehavaren »bör genom ändamålsenlig och efter tillgången på villebråd lämpad jakt ävensom, där så lämpligen kan ske, genom åtgärder för villebrådets skydd och förkovran sörja för bevarandet av ett artrikt och livskraftigt villebrådsbestånd (jaktvård)». Någon direkt sanktion står icke bakom denna skötsel föreskrift, liksom för övrigt underlåtenhet att utöva jakt icke medför någon påföljd

² Jfr ang. jaktservitut senast *Hillert*, *Servitut* (1960), s. 203 ff. och s. 488 f. med hänv.

motsvarande t. ex. jordbrukets vanhävdsregler. Stadgandet får dock stor betydelse redan därigenom, att vid jaktarrende in dubio måste anses avtalat, att jaktarrendatorn skall bedriva sådan jaktvård. Dessutom utgör kravet på god jaktvård själva grunden till de likaledes mycket viktiga reglerna om bildande av jaktvårdsområde.

Ägare av särskilda fastigheter må besluta, att dessa helt eller delvis skall sammanslås till ett *jaktvårdsområde* för att befrämja jaktvården (10—13 §§). Jaktvårdsområde bildas för minst 10 och högst 25 år, med möjlighet till förlängning. Delägarna beslutar sedan om ordningen för jaktens bedrivande och viltvårdens handhavande. Särskilt betydelsefullt är att jaktvårdsområde kan tillkomma vid offentlig förrättning genom majoritetsbeslut (majoriteten skall utgöra minst tre fjärdedelar av antalet fastighetsägare och äga minst tre fjärdedelar av marken). Här möter alltså en utbildad tvångssamfällighet, på sätt förut skildrats inrättad i syfte att utgöra ett lämpligare subjekt än varje enskild markägare. Det må emellertid påpekas, att den som äger mark, tillräcklig för att bilda eget jaktvårdsområde, icke kan intvingas i annat jaktvårdsområde.^{2*} Beslut om jaktvårdsområdes bildande skall underställas länsstyrelsen, som utövar en allmänt kontrollerande funktion under beaktande av den enskildes rätt. I likhet med vad som gäller beträffande andra tvångssamfälligheter har beslut om inrättande av jaktvårdsområde verkan även mot ny ägare av fastighet. Det är med andra ord fråga om en belastning med bästa rätt, till sin funktion nära besläktad med tvångsservituten.

Av stor betydelse för jaktvården är upptagandet av en särskild *jaktvårdsavgift* från envar, som vill jaga, i samband med utfärdande av *jaktkort* (26 §). Dessa medel inflyter till jaktvårdsfonden, vilken användes för främjande av jaktvården inom riket, bl. a. genom en omfattande konsulentverksamhet.

En viss jaktvård kan slutligen krävas med hänsyn till de olägenheter, som eljest uppkommer för grannfastighet. Sålunda må jakträttsinnehavare enligt 24 § av länsstyrelsen

^{2*} Ang. frågan huruvida bildandet av jaktvårdsområde kan innebära förbud att jaga å egen mark, se NJA 1951, s. 74, och 1952, s. 400, samt därom bl. a. SOU 1961: 67, s. 52 ff. och 107 ff.

åläggas att vidtaga åtgärder för att förebygga skada från ett alltför talrikt villebrådsbestånd, s. k. *viltskador*. I sista hand äger länsstyrelsen förordna särskild jägare att decimera villebrådsstammen, s. k. direkt verkställighet. Skadeståndsskyldighet för viltskador torde även kunna ifrågakomma enligt allmänna grannelagsrättsliga principer.³

Med grannelagsrättens grunder överensstämmer vidare reglerna i jaktlagens 19 §, innebärande bl. a. att villebråd icke får skrämmas eller genom utfodring lockas över gränsen mellan två jaktområden och att drevjakt med hund icke får anordnas så att drevet måste antagas komma att huvudsakligen framgå över annans jaktområde.⁴ Åtskilliga regler finns också om upptagande av lös hund (21, 22 §§), medan däremot katt, som anträffas utanför gård eller trädgård där den hör hemma, må av jakträttsinnehavaren eller hans folk saklöst dödas, inom tätbebyggt område dock endast med polismyndighetens tillstånd (23 §).

Beträffande *påföljder för intrång i annans jakträtt* må endast nämnas, att straffbestämmelserna (28—33 §§) i avsevärd utsträckning innefattar möjlighet till fängelsestraff samt att villebråd och jaktredskap kan förklaras förverkade.⁵ Jakträttsinnehavaren har också tillerkänts en rätt att fråntaga jaktbyte, jaktredskap och hundar från den, som på bar gärning anträffas med olovlig jakt, s. k. avtäkt (31 §).

Slutligen innehåller den i administrativ ordning utfärdade *1938 års jaktstadga* med tillhörande författningar ytterst detaljerade föreskrifter rörande *jaktens utövande*, om *fridlysning av villebråd* och om *jaktvård*. Utan att närmare ingå på dessa regler skall här endast omnämnas, att jaktstadgan uppställer förbud mot vissa jaktsätt, t. ex. jakt från motorfordon och jakt nattetid. Vidare ges ingående föreskrifter om jaktredskap, t. ex. att å skjutvapen icke må anbringas ljuddämpare. Fridlysningsbestämmelserna varierar ofta år från år och innefattar en reglering med hänsyn till de flesta jaktbara djurarter. Jaktstadgan har genom KK 8 dec. 1967 undergått omfattande ändringar.⁶

³ Se *Ljungman*, Skada och olägenhet (1943), s. 226 med hänv.

⁴ Jfr angående drev NJA 1945, s. 531, och 1950, s. 1.

⁵ Se *Bouveng* (1956), s. 94 ff., och de i lageditionen under 28 § anm. rättsfallen. Ang. subjektiva rekvisitet *Thornstedt SvJT* 1952, s. 104 ff.

⁶ Förarbeten i SOU 1966: 46.

KAP. XXX. FISKE

Litteratur, se före kap. XXIX.

1. KORT HISTORIK

I motsats till vad som gällde om jordägaren vid jakt torde fisket redan på landskapslagarnas tid ha ansetts tillkomma den som ägde vattnet. I själva verket innebar fisket nära nog den enda form, i vilken äganderätten till vattnet då för tiden kunde utnyttjas. För vatten, som överhuvud anses falla under enskild äganderätt (tillhöra fastigheter), är den uppfattningen alltså levande. I havet och de större insjöarna har man däremot sedan långt tillbaka i tiden räknat med fiskerätt för envar.

Liksom beträffande åtskilliga andra naturtillgångar, bl. a. jakten, framträdde särskilt under 1600-talet regalrättsanspråk beträffande vissa givande fisken, särskilt efter lax och ål. Här var dock jordägarnas motstånd starkt och vid antagandet av 1734 års lag torde icke ha ifrågasatts erkännandet av någon regalrätt. Mera ingående reglerades fisket först under senare delen av 1700-talet (1766 års fiskeristadga). I slutet av 1800-talet genomfördes en ny fiskerilagstiftning, uppdelad på en övervägande civilrättslig fiskelag av 1896 och en administrativrättslig fiskestadga av 1900 (jfr ovan angående motsvarande systematik inom jaktlagstiftningen). De nämnda författningarna har avlösts av *lagen den 1 december 1950 om rätt till fiske* (fiskelagen) och *1954 års fiskeristadga*.¹ Samtidigt med den nya fiskelagen tillkom även *1950 års lag om gräns mot allmänt vattenområde (vattengränslagen)*.² Denna lag har betydelse icke blott för den enskilda fiskerättens avgränsning utan även beträffande landvinning, sjöslåtter, jakt etc. Ehuru vattengränslagen sålunda systematiskt närmast torde tillhöra den allmänna fastighetsrätten,³ står den i sådant samband med fiskelagen att en närmare behandling här ter sig oundgänglig.

¹ Bland förarbetena till fiskelagen må nämnas fiskerättskommitténs betänkande SOU 1947: 47, KProp. 60/1950 och TLU 23/1950.

² Förarbeten i SOU 1949: 23, KProp. 59/1950 och TLU 22/1950.

³ Jfr *Undén*, Sakrätt II: 1 (1965), s. 25, och Del I, kap. II: 4: 4.

Till fiskelagstiftningen hör också 1957 års *fiskearrendelag*. Vidare avlöstes 1913 års lag om gemensamhetsfiske, vilken framförallt avsåg att reglera fisket i oskiftat vatten, av 1960 års lag om *fiskevårdsområden*. Den nya lagen åsyftar en mera generell lösning av frågan om fiskevattens sammanförande till gemensamt brukande.⁴

2. NÅGRA PRINCIPIELLA SYNPUNKTER

Såsom tidigare antytts, har fisket en betydligt större nationalekonomisk betydelse än jakten. År 1958 fanns i vårt land inom saltsjöfisket c:a 9 500 yrkesfiskare och c:a 7 600 personer med fiske såsom binäring. Fångstvärdet uppgick nämnda år till c:a 150 mkr, varav dock den övervägande delen torde avse fiske på internationellt vatten. Beträffande sötvattenfisket har antalet yrkesfiskare uppskattats till c:a 1 000 och antalet binäringsfiskare till c:a 60 000. Dessutom har fritidsfisket på senare år expanderat i sådan grad, att man här kan tala om en verklig folkrörelse.

Liksom beträffande jakt etc. står lagstiftaren ifråga om fiske inför uppgiften att avgränsa lämpliga brukningsenheter, utvälja lämpliga brukare och befordra lämpliga brukningsmetoder. Vissa omständigheter medför dock, att denna avvägning delvis utfaller på annat sätt än beträffande jakten.

Vad angår brukningsenheterna måste lagstiftaren till en början beakta de olika betingelser, som gäller för *saltsjöfisket* och *sötvattenfisket*. Det förra kräver oftast rörelsefrihet över avsevärda områden för att följa fisken till de bästa fångstplatserna. Tendensen har också gått mot att släppa saltsjöfisket fritt för envar, ehuru detta hittills endast på västkusten genomförts mera konsekvent. Vad sötvattenfisket beträffar, framträder väl även här önskemål om större brukningsenheter än vad den rådande fastighetsindelningen medger och dessa önskemål har särskilt beaktats genom de nya reglerna om fiskevårdsområden. Någon resonans för tanken att generellt göra sötvattenfisket fritt för envar torde dock icke föreligga.

Genom att fisket under lång tid utgjort ett betydande näringsfång i vårt land, har även åtskilliga *lokala rättssedva-*

⁴ Förarbeten i SOU 1956:17 (jfr även två tidigare förslag, P. O. Palmquist 1943 och SOU 1947:47, s. 213 ff.), KProp. 50/1960 och TLU 8/1960.

nor utbildat sig. Det torde varken vara praktiskt eller politiskt möjligt att på en gång genombryta dessa rättsbildningar, bortsett ifrån att sedvanan dessutom ofta framvuxit ur erfarenheter huru fisktillgångarna bäst kan utnyttjas. Lagstiftaren stöter alltså här på en bestående uppdelning i brukningsenheter, som stundom ter sig lika otillgänglig för reformer som t. ex. skiftesförhållandena i Dalarna. I själva verket är också fiskelagstiftningen även efter 1950-talets lagstiftningsåtgärder genomkorsad av lokala undantagsbestämmelser.

Vad angår lämpliga brukare är inom fiskelagstiftningen påtaglig den särställning, som i många avseenden ges *yrkesfiskare* och de som eljest är beroende av fiske för sitt uppehälle. Någon generell prövning av kvalifikationerna för förvärv av fiskerätt torde icke vara aktuell utöver prövningen enligt jordförvärvslagarna.¹ Vissa i *jordeboken upptagna fiskerier* utgör såsom sådana fast egendom enligt 1895 års lag, 5 §, och övergångsbestämmelserna till 1966 års lag om vad som är fast egendom och faller sålunda direkt under jordförvärvslagen.²

Även beträffande *brukningsmetoderna* föreligger vid fiske ett liknande behov av detaljreglering som vid jakt. Här gäller i första hand att bekämpa fångstsätt, som kan äventyra fiskstammens bestånd. Fiskerinäringens betydelse har emellertid även medfört krav på att ett givande fiske icke får ligga obrukat, således målsättningar som påminner om situationen vid vanhävd av jordbruk. Så långt som till skyldighet att verkställa inplantering av fisk har man icke generellt velat gå. I samband med byggande i vatten och vattenförorening förekommer dock en omfattande förpliktelse att vidtaga fiskefrämjande åtgärder (jfr ovan kap. XXI och XXIII).

3. VISSA HUVUDPUNKTER I GÄLLANDE FISKELAGSTIFTNING

Utgångspunkten för reglerna om den enskildes rätt att bedriva fiske ges i 1950 års vattengränslag.¹ Här göres till en början den viktiga distinktionen mellan *allmänt vatten* och

¹ Jfr TLU 4/1960, s. 5 ff.

² Förteckning över dylika fiskerier finnes intagen i FJB 1960, SOU 1960: 26, Bilaga 1.

³ Med hänsyn till vattengränsernas särskilda betydelse för fisket har en något utförligare behandling än i del I, kap. II, ansetts motiverad.

enskilt vatten. Allmänt vatten finns överhuvud blott i havet och i fyra stora insjöar.

I *havet* sker gränsdragningen mellan allmänt och enskilt vatten efter tre huvudregler (2, 3 §§). Enligt den första, *strandvattenregeln*, skall allt vatten inom 300 meter från stranden eller, om djupkurvan för högst 3 meters djup går längre ut, inom denna kurva tillhöra strandfastigheten. I praktiken torde 300-meterslinjen vanligen bli utslagsgivande. Djupkurvan framgår i huvuddrag direkt av sjökort. Den andra regeln, *enklavregeln*, innebär att vatten, som har förbindelse med öppna havet endast över enskilt vatten, också skall utgöra enskilt vatten, detta för att icke enklaver med allmänt vatten skall uppstå i de större skärgårdsfjärdarna. På ostkusten gäller slutligen även den tredje regeln, *kilometerregeln*, enligt vilken allt vatten, som icke har förbindelse med öppna havet annat än genom ett sund av högst 1 kilometers bredd från fastlandet eller från ö av minst 100 meters längd, också utgör enskilt vatten. De tre nu omnämnda reglerna gäller icke generellt. I vattengränslagen finns åtskilliga undantag, som angår särskilt namngivna delar av rikets kust. Man har härvid sökt anknyta till rådande sedvana ifråga om fiskerätten, men i många fall innebär 1950 års lag en medveten utvidgning av det område i havet, som skall utgöra allmänt vatten.

Mot havet begränsas allmänt vattenområde av territorialgränsen. Sålunda upprätthålles i regel en gräns av en geografisk mil (motsvarande 4 sjömil), d. v. s. gränsen går 7 408 meter från strandlinjen vid lågt vattenstånd; se vidare 1966 års lag om Sveriges sjöterritorium.

Vad angår de *fem stora insjöarna*, kan 1950 års lag i hudsak betraktas såsom en kodifiering av förut rådande sedvanor. Allmänt vatten skall endast finnas i fyra av sjöarna, nämligen Vänern, Vättern, Hjälmaren och Storsjön i Jämtland. Avgränsningen sker här principiellt efter samma regler som i havet (strandvatten-, enklav- och kilometerreglerna), men vissa modifikationer tillkommer. Vad angår Mälaren, anses denna helt utgöra enskilt vatten, vilket dock icke hindrar, att varje svensk medborgare får — såsom nedan skall omtalas — fiska i vissa delar av Mälaren. Överhuvud

måste fasthållas, att 1950 års vattengränslag avser att draga den generella gränsen mellan allmänt och enskilt vatten, men att 1950 års fiskelag sedermera, med utgångspunkt från denna gränsdragning, kommer med åtskilliga modifikationer i vad angår just fisket, t. ex. att envar må fiska på visst enskilt vatten eller att strandägaren förbehålles visst privilegium att utsätta fast redskap i allmänt vatten.

1950 års vattengränslag medförde, att åtskilliga vattenområden, som tidigare tillhört enskild fastighet, skulle utgöra allmänt vatten. Genom en *lag 1950 om ersättning för mistad fiskerätt* m. m. (kommenterad hos *Romberg-Thulin*, 1955, s. 165 ff.) har jordägare och innehavare av begränsade sakrätter tillerkänts rätt till ersättning av statsmedel för förluster, som uppkommit genom den nya gränsdragningen. Ersättningarna bestämmes av särskilda fiskevärderingsnämnder, vilkas beslut kan överklagas till allmän domstol. De ersättningar, som hittills hunnit utdömas, hänför sig blott till en mindre del av de anhängiggjorda målen men har dock sammanlagt visat sig mångdubbelt överstiga vad man vid lagens antagande beräknade (se bl. a. TLU 15/1960). Ang. ersättningspraxis, se bl. a. NJA 1960, s. 145, 1961, s. 109 och 290, 1962, s. 574, 1963, s. 296 och 1964, s. 127.

Bestämningen av en fastighets gränser i vatten sker icke blott med ledning av vattengränslagen. Såsom i del I, kap. II: 4: 4, närmare skildrats, möter en hel del intrikata rättsfrågor av annat slag i samband med gränsdragningen i vatten. 1950 års fiskelag utgår emellertid ifrån, att en sådan gränsdragning skett och reglerar därefter hur fiskerätten påverkas härav.

Den grundläggande principen är fortfarande, att fastighetsägaren har ensamrätt till fiske inom gränserna för sin fastighet, m. a. o. på *enskilt vatten* (FiskeL 5 §). Men lagen innehåller många undantag härifrån, och ifråga om västra havskusten gäller numera, såsom nedan skildras, snarast en motsatt huvudregel. Vad vidare angår *allmänt vatten* äger principiellt varje svensk medborgare fiska därstädes (FiskeL 2 §) men även här gäller viktiga undantag i olika riktningar. För att överblicka de nu antydda reglerna bör till en början åtskillnad göras mellan kustfiske och insjöfiske.

Kustfiske å allmänt vatten äger varje svensk medborgare bedriva, dock erfordras tillstånd av länsstyrelsen då det gäl-

ler fiske med fast redskap (d. v. s. redskap som fästes vid botten eller stranden och avses stå kvar längre än två dygn; 2 § 3 st.). Genom länsstyrelsens prövning har lagstiftaren öppnat en möjlighet att i särskild grad tillgodose ortens yrkesfiskare. Emellertid har strandägaren tillerkänts viss rätt att utan länsstyrelsens tillstånd sträcka fast redskap vidare ut i allmänt vatten, som gränsar intill hans enskilda.

Vad angår *kustfiske å enskilt vatten* gäller särskilda regler för olika kuststräckor (6—14 §§). På västkusten, där yrkesfiskarna intager en särskilt stark ställning, har allt fiske i enskilt vatten — utom det obetydliga ostronfisket — gjorts fritt för envar. Vid ostkustens norra och södra delar är i regel allt fiske i enskilt vatten med rörligt redskap fritt. Även för de mellanliggande delarna av ostkusten gäller åtskilliga inskränkningar i strandägarens fiskerätt, framförallt till förmån för strömmings- och skarpsillfisket. Detaljerna i dessa regler kan här förbigås. Av intresse är stadgandet i fiskelagen 15 §, att »oklandrad sedvana» även i viss utsträckning får åberopas för kustfiske å enskilt vatten. Förarbetena till denna paragraf innehåller en givande diskussion om verkan av passivitet från jordägarens sida.²

Vad härefter angår *sötvattenfisket*, må till en början varje svensk medborgare fiska i de områden av Vänern, Vättern, Hjälmarén och Storsjön, som efter vad ovan sagts utgör allmänt vatten. Vad Mälaren beträffar har man i stället valt att anse hela sjön vara enskilt vatten men låta allmänheten fiska med rörligt redskap inom ett visst område med Adelsö som medelpunkt, dock endast utanför en 300-meterslinje från stranden. Även i de övriga fyra stora insjöarna får allmänheten i viss utsträckning, som närmare anges i lagen, bedriva fiske på enskilt vatten (16—20 §§).

I de fall då den privata fiskerätten tillkommer strandfastighetens ägare, kan givetvis annan person genom *upplåtelse av fastighetsägaren* ha förvärvat fiskerätten. Till stöd för sådan rätt må även enligt 5 § åberopas *urminnes hävd, dom etc.*, men alltid blir det nödvändigt för den som gentemot strandägaren vill påstå rätt till fisket att styrka förefintligheten av en särskild rättsgrund. Där strandfastighet är utarrenderad för jordbruk, anses i brist på annan uttrycklig

² Se *Romberg-Thulin* (1955), s. 91 ff.

överenskommelse fiskerätt, som hör till jorden, vara inbegripen i arrendet (FiskeL 25 §). Liksom beträffande jaktlagen 7 § torde in dubio endast den rätt, som hör till den upplåtna (jordbruks-)jorden vara inbegripen.

I förevarande sammanhang bör också observeras 1957 års lag om fiskearrenden, som avser att tillgodose yrkesfiskare i arrendeställning på liknande sätt som sker ifråga om jordbruksarrendator genom de s. k. sociala arrendereglerna i NyttjL 2 kap.

1950 års fiskelag innehåller kortfattade regler om s. k. *allmänningfiske* (23 §). Allmänningfisket har avseende på fiskevatten, tillhörande häradsallmänningar och vissa sockenallmänningar. Samtliga delägare, d. v. s. i regel de som äger i mantal satt jord, får fiska i dylika vatten. Dessutom finns möjlighet att genom beslut i vederbörlig ordning utarrendera fisket för delägarnas gemensamma räkning, vilket i vissa fall möjliggör en bättre vård om fisket och en rättvisare fördelning av dess avkastning.

Såsom tidigare skildrats, anses beträffande ett före JDL tillkommet laga skifte inom by fisket undantaget för bydelägarnas gemensamma behov, om skifteshandlingarna icke innehåller något i annan riktning (del I, kap. II: 4). Av dessa och andra skäl är i vårt land mycket vanligt, att det föreligger *fiskerätt i oskift vatten*. Fiskelagen 24 § bestämmer härvid, att alla delägare får utnyttja fisket »efter vad de kunna samsjas». Detta anses innebära, att varje delägare i en fastighet inom skifteslaget får fiska över hela det samfällda området, om icke länsstyrelsen givit annan föreskrift.^{2a} Delägare lär ock om annorlunda icke bestämts kunna uppdra åt utomstående person att för delägarens räkning fiska även till avsalu. Däremot får enligt lagrummet ifråga fristående upplåtelse av fisket icke ske utan majoritetsbeslut, varvid varje fastighet och varje delägare blott äger en röst. Ömtåliga tolkningsspörsmål kan uppkomma då det gäller att avgöra, huruvida bolag, förening eller annan juridisk person utövar fisket för egen räkning.³ En delägare, som icke är nöjd med

^{2a} Även betr. s. k. andelsfisken inom en och samma fastighet kan länsstyrelsen numera ge motsvarande föreskrifter, 24 § 3 st.

³ Jfr SOU 1947: 47, s. 279 f. med hänv.

övriga delägars sätt att fiska, kan någon gång tänkas få gemenskapen hävd genom att begära laga skifte. Men behovet utav en allmän reglering av fisket genom majoritetsbeslut har dock länge gjort sig gällande. I sådant syfte tillkom 1913 års lag om gemensamhetsfiske, vilken lag dock i stort sett lär ha stannat på papperet.⁴ I dess ställe har år 1960 ny lagstiftning tillkommit.

1960 års lag om *fiskevårdsområden* avser bl. a., såsom redan inledningsvis angivits, att sammanföra fiskevatten till lämpliga brukningsenheter. Det saknar härvid i princip betydelse, huruvida fiskevatten, som skall ingå i fiskevårdsområdet, utgör en oskiftad samfällighet för flera fastigheter eller tillhör en enda fastighet. Fiskevårdsområdet kan bildas genom majoritetsbeslut och bör betecknas såsom en *tvångssamfällighet*.⁵ Vid sidan av erforderlig majoritet kräves, att länsstyrelsen med hänsyn till vattenområdets och fiskets beskaffenhet funnit det lämpligt, att fiskevårdsområdet bildas och i samband därmed fastställt stadgar för fiskets utövande och områdets förvaltning.

Majoritetsregelns närmare utformning (6 §) går betydligt längre i tvång mot den enskilde jordägaren än vad som gäller beträffande jaktvårdsområde. Sålunda kräves för bildande av fiskevårdsområde blott en enkel majoritet, som antingen hänför sig till delaktighetens värde eller ock till antalet delägare. I vardera fallet skall emellertid majoriteten dessutom företräda en tredjedel av antalet delägare resp. en tredjedel av delaktighetens värde (6 §). Delaktighetens värde bestämmes, om delägarna icke är ense, i sista hand genom uppskattning av fisket. Dessutom gäller bl. a., att om ett oskiftat fiske skall ingå i fiskevårdsområde, måste åtminstone en delägare i det oskiftade fisket ge sitt samtycke. Med oskiftat fiske åsyftar lagstiftaren här endast fiske, som är samfällt för två eller flera fastigheter; jfr *Bäärnhjelm* (1960), s. 34.

Fiskevårdsområdet bildas för viss tid, minst 10 och högst

⁴ Egendomligt nog synes 1913 års lag nästan enbart — och f. ö. med goda erfarenheter — ha vunnit tillämpning inom Kalmar läns södra hushållningssällskaps område, vilket tillskrivits den personliga insatsens betydelse (KProp. 50/1960, s. 48 f.).

⁵ Jfr om tvångssamfälligheters planeekonomiska funktion vad tidigare anförts beträffande t. ex. regleringssamfällighet (kap. XX) och jaktvårdsområde.

25 år, med möjlighet till förlängning. Beslutet gäller även mot ny ägare av deltagande fastighet.

Upplåtelse av fiskerätt, t. ex. genom utfärdande av fiskekort, kan ske genom majoritetsbeslut (10 §). Sådan upplåtelse må dock icke utan delägares samtycke avse fiske, som han med ensamrätt äger eller brukar, försåvitt icke fisket »saknar betydelse för delägares försörjning» (11 §). Här möter en social gränsdragning, som emellertid enligt förarbetena skall tillämpas mycket generöst så att t. ex. även sommarstuguägare bör kunna anses nyttja fisket för sin försörjning.⁶

Av visst principiellt intresse är fiskelagens regler angående rätt att nyttja *annans strand* för fiske, om det kan ske utan förfång för strandägaren (27 §). Med förfång avses enligt förarbetena en påtaglig olägenhet. Här möter en av många regler, där jordägares önskan om ostördhet får utan ersättning träda tillbaka för konkret angivna intressen med ringa skadeverkningar (jfr allemansrätt och grannelagsrätts toleranspunkt). När det gäller yrkesfisket, kan stranden få beträdas och nyttjas, även om förfång uppkommer, men då givetvis mot ersättning. I så fall föreligger ett slags expropriation i västficksformat, där man uppgivit fordran på ett föregående administrativt beslut (jfr vidare expropriationsrätten).⁷

Fiskelagen innehåller även regler om s. k. *fiskådra*, d. v. s. skyldighet att i vattendrag för fiskens gång hålla öppet en sjättedel av vattnets bredd (28, 29 §§). Reglerna åsyftar både att trygga fiskbeståndet och att fördela fiskemöjligheterna mellan strandägarna utefter vattendraget. Sådan skyldighet har sedan länge funnits stadgad, stundom under namn av mindre kungsådra, men benämningen fiskådra är ny i lagen. Något direkt sammanhang med vattenlagens nuvarande regler om kungsådra har icke denna fiskådra. Rätten att meddela föreskrifter och dispens är anförtrodd åt länsstyrelsen. I samband med byggande i vatten skall vattendomstolen meddela regler även om vad som erfordras för fiskbeståndets bevarande.

⁶ TLU 8/1960, s. 83.

⁷ Se även *Bengtsson*, *Allemansrätt* (1966), s. 83 f.

Redan tidigare har berörts reglerna om *åtgärder mot vanskötsel av fiske* (30—32 §§). Sådan vanskötsel kan ske både genom »alltför hård beskattning av fiskbeståndet» och genom underlåtenhet att utnyttja fisket. Endast den förra formen för vanskötsel var i tidigare lagstiftning föremål för reglering. Analogierna med vanhävd av jordbruk, skogsbruk och jakt är på detta område påtagliga. Men lagstiftaren har tydligen valt att utforma detaljerna av övervakningssystemet något olika för varje näringsgren.

Liksom beträffande jordbruk och skog skall vid vanskötsel av fiske vederbörande myndighet, i detta fall statens fiskeritjänsteman, söka träffa frivillig överenskommelse med fiskerättsinnehavaren om fiskets bedrivande under viss tid, högst tio år. Om sådan överenskommelse icke kommer till stånd eller åsidosättes, fastställer länsstyrelsen efter vederbörandes hörande fiskeriplan för viss tid, högst tio år. Denna plan har sedan sakrättslig verkan, så att även ny ägare är bunden. Den försiktige köparen av en fastighet bör tydligen även skaffa sig ett »fiskegravationsbevis» från länsstyrelsen, utvisande att inga åtgärder av nu angiven art vidtagits. Länsstyrelsen kan stadga vite för underlåtenhet att följa fiskeriplanen och även utdöma dylikt vite (vid avverkningsförbud är motsvarande sanktion böter och förverkande av virket; förverkandepåföljd förekommer åter icke vid rovfiske). Litet egendomlig blir väl vitessanktionen, när det gäller att tvinga vederbörande att bedriva fiske i skäligen omfattning. Fiskerättskommittén hade här föreslagit en unik påföljd, nämligen att fisket skulle genom länsstyrelsens försorg utarrenderas. I någon mån påminner detta om den »expropriationssanktion» mot grov vanhävd av jordbruk, som förekommer i den s. k. lex Bogesund. Men liksom vid vanhävd av jordbruk innebär ju icke förlusten av en rättighet mot full ersättning — ty fiskerättshavaren skulle få arrendesumman — någon press på innehavaren att bättre utnyttja sin egendom. Eljest påminner tekniken om enväldets skattevrak, som utlämnades åt andra, mera villiga skattebetalare, dock utan ersättning åt den vräkte.

I fråga om *överträdelse av fiskelagens bestämmelser* ges regler i 34—40 §§. Liksom beträffande jakt finns icke längre något ansvar för olaga fiske stadgat i allmänna strafflagen, utan fiskelagen är i detta hänseende uttömmande. Vid sidan av dagsböter och i svåra fall fängelse förekommer rätt till s. k. avtäkt, d. v. s. att frántaga tjuvfiskaren fångst, redskap

och båt, när han träffas på bar gärning eller redskap anträffas i vattnet (37 §). I avsevärd utsträckning stadgas även förverkandepåföljd i samband med fällande straffdom (36 §).

Vid sidan av fiskelagen ger den i administrativ ordning utfärdade 1954 års *fiskeristadga* regler om fiskets vård och bedrivande. Utrymmet medger icke att ingå på dessa detaljerade regler. Såsom exempel må endast nämnas, att fiske icke får idkas med hjälp av sprängämne, skjutvapen, elektrisk ström etc. och att särskild fredningstid gäller exempelvis för hummer och kräftor (vilka enligt 1 § skall såsom fisk anses). Länsstyrelsen har en vidsträckt befogenhet att utfärda lokala föreskrifter för fiskets vård och bedrivande. Bakom samtliga regler står straffsanktion, i vissa fall t. o. m. fängelse, samt förverkande av fångst m. m.

Bestämmelsen i 1900 års *fiskeristadga*, 31 §, att stadgan icke var tillämplig å fiskevatten, som uteslutande tillhörde en ägare och icke var förenat med annat vatten, har bortfallit i 1954 års stadga. Den äldre, liberalistiska åskådningen, enligt vilken fiskebestämmelser var motiverade endast i den mån vanvård av fisket återverkade på andra fiskerättsägares fångstmöjligheter, har sålunda här fått vika för en mera renodlat planekonomisk inställning (jfr *Ljungman*, TfR 1946, s. 176).

AVD. VII

Andra regler om markägares rådighet

KAP. XXXI. ÄGOFREDSLAGSTIFTNINGEN

Litteratur: SJÖFORS, Lagen om ägofred, 1934.

Redan i våra äldsta rättskällor förekommer regler om skyldighet att taga viss vård om hemdjur. Under tiden fram till mitten av 1800-talet har emellertid lagstiftaren härvidlag utgått ifrån, att hemdjurens ägare icke borde åläggas skyldighet att uppföra stängsel kring betesmarkerna. Det var istället ägaren av åker och äng, som i princip skulle hålla gärdesgård för att utestänga grannens kreatur (1734 års lag, BB 5: 2). Hemdjurets ägare hade endast ansvar för djur som »flöjer över gill hägnad» (jfr BB 9: 8). Mellan byar förelåg dock viss skyldighet att å ömse sidor deltaga i stängsel.

I och med att uppodlingen fortskred och jordbruksdriften blev intensivare, övergick lagstiftaren till en motsatt grundprincip, nämligen att hemdjurets ägare var ansvarig för att djuret icke inkomme på annans ägor. Denna nya inställning fanns fullt utbildad i 1857 års stängselförordning och har även fortlevt i den nu gällande *lagen om ägofred den 2 juni 1933*.¹ Det bör emellertid understrykas, att skillnaden mellan de båda anförda principerna i praktiken kanske icke blivit så stor, eftersom lagstiftaren i båda fallen sett sig nödsakad att stadga åtskilliga undantag.

1933 års ägofredslag innehåller regler om vård av hemdjur, om stängsel- och betesfrågor samt om skyldighet att ersätta skada av hemdjur. Ehuru sistnämnda skadestandsfråga både historiskt och lagtekniskt har visst samband med stängsel-skyldigheten, torde det dock vara lämpligt att behandla detta fall inom den allmänna skadestandsrätten tillsammans med

¹ Förarbeten SOU 1928: 24 och KProp. 107/1933. Ett förslag till revision av ägofredslagen, SOU 1951: 20, har icke föranlett lagstiftning.

övriga regler om skada av djur.² Här skall sålunda endast några huvuddrag angående stängsel- och betesfrågorna beröras.

ÄgofredsL 1 § fastslår den ovan berörda grundprincipen, att ägare eller nyttjare av hemdjur skall sörja för att djuren ej olovligen inkommer å annans ägor. Under ägor inbegripes emellertid icke järnväg och allmän väg, där istället järnvägs-ägaren resp. väghållaren får sörja för stängsel, som kan erfordras ur trafiksäkerhetssynpunkt.³

Beträffande skyldighet att tåla stängsel och deltaga i kostnaderna härför utgår ÄgofredsL från att ett behov av stängsel måste föreligga på grund av ägornas faktiska användning. Sålunda skall enligt 2 § endera av två fastighetsgrannar kunna påyrka stängsels uppsättande (*stängselvitsord*), så snart den ena fastighetens ägor intill gränsen nyttjas till bete för hemdjur och stängsel därför är önskvärt.

Denna regel genombrytes emellertid på ett betydelsefullt sätt för det fall att skogs- och utmark möter på båda sidor om gränsen. I sådant fall skall stängselvitsord enligt 2 § gälla endast försåvitt stängsel fanns vid ägofredslagens ikraftträdande den 1 januari 1933 (ÄgofredsL 10 §). Var så icke fallet, anses skogsmarken på ömse sidor — i den mån den icke hålles inhägnad — upplåten till *gemensamt bete* för större hemdjur. Lagstiftaren har sålunda beträffande utmark tagit situationen vid ägofredslagens ikraftträdande såsom kriterium på, huruvida stängselskyldighet skulle bli ekonomiskt alltför betungande.

För att ge möjlighet till skydd mot de skador å skogsåterväxten, som oftast uppkommer vid betning i skog, och för att befordra ett mera rationellt betesbruk, har lagstiftaren emellertid meddelat särskilda bestämmelser angående s. k. *betesreglering* å mark, som anses upplåten till gemensamt bete. Genom syneförrättning — om möjligt grundad på förening mellan delägarna — kan betet härvid begränsas till särskilda områden. Med betesregleringen följer även tvångsrätt att mot

² Se härom bl. a. *Karlgren*, Skadeståndsrätt (1965), s. 150 ff., och *Hörstadius*, Om ersättning för skada av djur, i Skadeståndsrättsliga spörsmål (1954).

³ Jfr 1886 års järnvägsansvarighetslag, 6 § 2 st., resp. ÄgofredsL 2 § 2 st.

ersättning för skada och intrång i viss utsträckning taga an-
nans mark i bruk för betesändamål (13, 14 och 16 §§). Härigenom bildas ett tvångsservitut med giltighet mot ny ägare. Kan betesreglering icke komma till stånd, gäller istället särskilda regler för utövande av gemensamt bete, ofta på grundval av administrativa förordnanden för olika delar av riket.

Stängselkostnaden fördelas mellan angränsande fastigheter med hälften var, om betningsbehov föreligger på båda sidorna, men eljest med tre fjärdedelar för den sida, som betas, och en fjärdedel för den andra sidan (3 §). Någon fördelning av kostnaderna efter varje fastighets nytta, såsom t. ex. gäller beträffande enskild väg, har sålunda icke föreskrivits. Särskilda regler ges angående sättet för stängselskyldighetens fullgörande och den tid stängslet skall vara i fredgillt stånd m. m. (3—8 §§). Jämkning kan i viss utsträckning påkallas vid ändrade förhållanden (38—40 §§).

Av intresse är, att för stängselskyldighetens fullgörande och för betesreglering bildas särskilda *samfälligheter* (stängselsamfällighet, betesregleringssamfällighet). Här möter den teknik för planekonomiskt inflytande, som redan berörts bl. a. beträffande de i vattenlagen givna bestämmelserna om regleringssamfällighet (kap. XX), till vilka f. ö. ägofredslagen direkt hänvisar i 43—45 §§.

I samband med reglerna om skada av hemdjur (47—51 §§), vilka regler på sätt ovan angivits här förbigås, innehåller även ägofredslagen detaljerade bestämmelser om rätt att *intaga* kreatur, som inkommit på en ägares område (52—58 §§).

Det bör understrykas, att ägofredslagen icke reglerar gemensamt deltagande i stängsel mellan *fastigheter, på vilka betande hemdjur saknas*. I den mån byggnadsbestämmelser icke — såsom ofta vid tätbebyggelse — stadgar skyldighet att hålla stängsel i tomtgräns, blir ett ömsesidigt deltagande i uppförande av stängsel beroende av överenskommelse i varje enskilt fall. Särskilda tolkningssvårigheter har uppkommit beträffande gemensamma murar i stad.⁴

Slutligen må erinras om att NaturvårdsL innehåller regler om s. k. stängselgenombrott (se nedan kap. XXXII).

⁴ Jfr härom *Berglund*, Stadsbyggnadslagstiftning och grannelagsrätt (1929), särsk. s. 117 ff. samt *NJA* 1945, s. 411 med hänv. till äldre rättsfall.

KAP. XXXII. ALLEMANSRÄTT, NATURVÅRDSLÄG M. M.

Litteratur: *SOU 1940: 12*, fritidsutredningens förslag angående fritidsreservat, med bilagan P. M. angående »alle mans rätt» i Sverige av G. CARLESJÖ;

SOU 1951: 40, strandutredningens förslag till strandlag;

SOU 1951: 5, naturskyddsutredningens förslag till naturskyddslag;

SOU 1962:36, Naturen och samhället;

BENGTSOON, Allemansrätt och markägarskydd, 2:a uppl. 1966;

BRÆKHUS—HÆREM, Norsk tingsrett, 1964, s. 72 ff.;

BRUNNBERG-NORDENSTAM, Strandlagen, 1952;

LJUNGMAN, Om skada och olägenhet från grannfastighet, 1943, exkursen Allemansrätt.

1. ALLEMANSRÄTT

Med allemansrätt brukar man avse friheten för envar att i viss utsträckning färdas över och eljest utnyttja annans fasta egendom. Själva termen allemansrätt torde — ehuru den stilistiskt anknyter till landskapslagarnas uttryck »alle män» (tingsmenigheten) — utgöra en ordbildning från 1800-talets sista år.¹ I äldre tider med då rådande primitiva brukningsförhållanden och ringa befolkningstäthet ansågs säkerligen befogenheten att färdas över annans skogs- och utmark självklar utan uttrycklig lagregel, så snart nämnvärd skada icke vållades. Däremot innehåller de äldre rättskällorna åtskilliga förbud mot att på annans område tillvarata enkla naturprodukter, även sådana som bark, kåda, ollon etc. vilka idag betraktas såsom ur ekonomisk synpunkt tämligen ligkiltiga, ehuru förbudet kvarstår.

Det moderna friluftslivet skapar — särskilt med tanke på den ökade fritiden och motorismens utbredning — för allemansrättens del intressekonflikter av helt ny struktur. Det synes irrationellt att söka lösa dessa konflikter med åberopande av rättssedvanor, som gällt inom det gamla bondesamhället. Här möter istället en rättslig avvägningsfråga, som helst borde i sin helhet överlämnas till lagstiftaren.² Som det

¹ Jfr härom och till det närmast följande *Ljungman* (1943), s. 262 ff. Numera är *Bengtssons* arbete det utförligaste och mest väldokumenterade på området.

² Lagberedningen har i *SOU 1947: 38*, s. 85, avböjt att reglera allemansrätten inom jordabalkens ram. Jfr vidare *TLU 30/1961*, *SOU 1962: 36*, s. 168 ff., där behovet av lagregler starkt understrykes, samt här till

nu är, finns endast sparsamma och mestadels otydliga lagstadganden att åberopa, vartill kommer viss hänsyn till rådande sedvana. Det gäller att vid detta materials handhavande icke låta sig påverkas vare sig av mera oreflekterade hänvisningar till »äganderättens helgd» eller måhända lika löst grundade påståenden om innebörden i »svenska folkets urgamla allemansrätt», vilken senare ju både terminologiskt och till stor del även såsom rättsligt problem torde vara ett barn av vårt århundrade. I det följande kan endast några huvudproblem beröras.

Grundläggande för allemansrättens omfattning i gällande rätt är BrB 12 kap. 4 § angående *tagande av olovlig väg*, som lyder: »Tager man olovlig väg över tomt eller plantering eller över annan äga, som kan skadas därav, dömes för tagande av olovlig väg till böter.» Stadgandet erhöi i huvudsak sin nuv. lydelse år 1948 (SL 24: 4), men då avsågs endast att något förtydliga lagtexten utan att överväga problemen i hela deras vidd.³ Tydiligen föreligger ett absolut förbud att obehörigen beträda *tomt* eller *plantering*, men den närmare innebörden av dessa båda från 1864 års strafflag kvarstående begrepp är oklar.⁴ Såsom tomt torde man få betrakta icke blott det närmaste grannskapet till ett bostadshus utan även t. ex. området närmast omkring badhus, badbrygga eller annan mera permanent anordning för rekreation.^{4a} Med plantering synes framförallt ha avsetts trädgård, men även en såsom prydnad underhållen parkanläggning o. d. Vad slutligen angår andra ägor, som kan skadas genom färdseIn, torde man utan vidare kunna räkna med sådan risk för skada beträffande åker och

Bengtsson (1966), s. 128 ff. I TLU 41/1964 uttalas dock, att ny utredning i syfte att åvägabringa civilrättsliga regler på området icke är påkallad.

³ Jfr förarbetena i SOU 1944: 69, s. 397 och KProp. 80/1948, s. 311 och 427, samt *Beckman—Holmberg—Hult—Strahl*, *Brottsbalken I* (1964), s. 451 ff.

⁴ Jfr för det följande bl. a. *Carlesjö* i SOU 1940: 12, s. 271 f., *Undén II: 1* (1965), s. 60, n. 16, *Ljungman* (1943), s. 266, n. 4 och *Brunnberg—Nordenstam* (1952), s. 14 ff., samt *Bengtsson* (1966), särsk. s. 41 ff. Jfr SOU 1962: 36, s. 181, samt även *Digman*, *Svensk gruvrätt* (1953), s. 101 ff.

^{4a} A. m. *Bengtsson*, a. a., s. 49 f.

äng så länge tjäle icke finnes i jorden. För skogsmarkens del kan däremot fotvandring endast i undantagsfall, t. ex. då skogsplantering nyligen ägt rum, tänkas medföra risk för skada.

Av förarbetena till BrB 12: 4 angående tagande av olovlig väg framgår, att därmed numera skall avses endast färdsl på mark, som ej utgöres av väg. Beträdande till fots av väg inom tomt eller plantering skulle sålunda vara straffbart endast om gärningen innefattade hemfridsbrott enligt BrB 4: 6. Det får dock anses tveksamt om denna tolkning kan upprätthållas mot ordalagen i BrB 12: 4 och deras tidigare antagna innebörd.^{4b}

Det nu sagda har närmast gällt befogenheten att färdas till fots över annans mark. Redan då *cykel* begagnas, ökas risken för skada avsevärt.⁵ Man får därför antaga, att cykelåkning endast är tillåten på väg, kanske under ytterligare förutsättning att vägen icke samtidigt tillhör tomt eller plantering. På detta sätt tolkas också EnskVägL 1 §, enligt vilken inskränkning icke göres i färdselrätt med stöd av allmänna rättsgrundsatser över annans ägor. Av aktuellt intresse är särskilt, i vad mån *färd med motorfordon* på annans mark kan anses tillåtlig. Till en början är sådan färd i princip tillåten icke blott å allmän väg utan även å enskild väg, för vilken statsbidrag utgår. Beträffande enskild väg i övrigt ankommer det däremot enligt 1951 års vägtrafikförordning, 61 § mom. 2, på vägens ägare att avgöra, i vad mån trafik med motordrivna fordon må äga rum, vilken regel också sanktionerats med dagsböter (68 §). Grunden till denna regel kan icke gärna vara ägarens krav på ostördhet, då ju ett sådant krav eljest uppställes endast beträffande tomt och trädgård. Det förefaller istället uppenbart, att förbudsmöjligheten åsyftar att förekomma skada på vägen, för vars underhåll ägaren ju har att ensam svara. Under sådana omständigheter måste man också räkna med, att åtminstone risk för skada nästan alltid föreligger vid färd med motorfordon på *annan mark än vägmark*, även då det gäller inkörning för

^{4b} För tolkningen Bengtsson, a. a., s. 37 ff. och 106; häremot Ljungman, rec. i SvJT 1968. Bengtsson har stöd hos Beckman—Holmberg—Hult—Strahl, a. a., s. 452.

⁵ Jfr för det följande Bexelius—Körlof, Väglagarna (1965), s. 176 f.

parkering, t. ex. av en husvagn. Endast i undantagsfall, t. ex. på en sandstrand eller ett alldeles kallt berg, liksom vintertid på isen, torde motortrafik utan markägarens tillstånd eller tysta medgivande kunna anses tillåtlig. En »allebilsrätt» finns sålunda i vårt land i det stora hela icke utanför allmän väg eller statsunderstödd enskild väg. För straffpåföljd torde dock beträffande färd på annan enskild väg erfordras, att motorfordonets förare genom skylt, tillsägelse av ägaren eller annorledes blivit uppmärksamgjord på, att allmän trafik icke tillåtes.⁶

Ifråga om rättsläget vid annat ingrepp än »tagande av väg», t. ex. mer eller mindre varaktigt utnyttjande av annans fastighet för *camping*, *badning*, *båtplats* etc., ger icke BrB 12 kap. 4 § någon direkt upplysning. Av allmänna rättsprinciper anses dock följa, att ett mera permanent ianspråktagande för dylika ändamål, t. ex. camping under mer än något dygn, icke är tillåtet utan markägarens medgivande. Såsom sanktion torde här kunna åberopas BrB 8 kap. 11 § 2 st., som stadgar straff för intrång i annans besittning av fastighet och anger vissa exempel därå, dock icke camping o. d.^{6a}

Att t. ex. *bär- och svampplockning* faller utanför fastighetsägarens rådighet framgår indirekt utav att tagande av sådana naturprodukter icke utgör åverkan enligt BrB 12 kap. 2 § 2 st. Tid efter annan har i riksdagen utan framgång väckts motioner om inskränkning i allmänhetens befogenhet att plocka bär.⁷

I förevarande sammanhang bör slutligen nämnas VL 1 kap. 1 §, som tillerkänner envar rätten att råda över *vatten* å hans grund »med här nedan stadgade eller eljest lagligen gällande inskränkningar». Med formuleringen åsyftas bl. a. den sedvanerättsligt grundade allemansrätten att nyttja vatten för båtfärd, bevattning av kreatur etc. Även här torde dock

⁶ Jfr del I, kap. XII vid n. 1 och SvJT 1965, rf s. 32. *Carlesjö*, a. a., s. 274 återger 1935 års vägsakkunnigas uttalande, att körningen kan innebära »en s. k. civil orätt och föranleda skyldighet att ersätta skada» även om tillämplig straffbestämmelse saknas. Jfr vidare TLU 20/1960 och 2/1961.

^{6a} Annan mening *Bengtsson*, a. a., s. 77 f.

⁷ Se senast motion AK 387/1950; jfr *Ljungman* (1943), s. 264 f. med hänv. och *Bengtsson*, a. a., s. 102 ff.

— liksom beträffande tagande av väg — ett skydd för området närmast intill boningshus böra medgivas. Eljest anses även tillfälliga angöranden av annans brygga tillåtliga, i den mån icke ägaren själv hindras att utnyttja bryggan.⁸

Den allemansrätt, som framgår ur ovan behandlade regler, får tydligen icke karaktären av en subjektiv rättighet, som envar av allmänheten skulle kunna genomdriva mot de berörda fastighetsägarnas vilja. Fastighetsägaren har regelmässigt frihet att sätta sig till motvärn mot allmänheten, t. ex. genom höga stängsel, i den mån icke annat på sätt nedan anges följer av naturvårdslagens strandskyddsregler.

I de ytterst sparsamma fall, då allemansrätten aktualiseras inom rättstillämpningen, har domstolarna ställts inför uppgiften att på tämligen fri hand dra en gräns för vad fastighetsägaren skall vara skyldig tåla från allmänheten. Denna gränsdragning blir av liknande art som då det gäller förhållandet mellan fastighetsgrannar. Även beträffande allemansrätt kan man tala om en på grundval av sedvanerätt och s. k. allmänna civilrättsliga principer fastställd *toleranspunkt*. När det gäller åtgärder, som kan skada fastigheten, torde denna toleranspunkt ligga lågt, så att redan ett ringa ingrepp är otillåtet.

Belägg härför gives i rättsfallet *NJA 1949, s. 167*, där anläggandet på annans mark av mindre brygga och båtplats till förbättrande av badmöjligheterna ansågs otillåtet och föranledde vitesåläggande att borttaga bryggan m. m. Av intresse är även HD-minoritetens avvikande motivering, där det framhålles att förfogandet över stranden, om det förekomme i större utsträckning, skulle kunna medföra beaktansvärt förfång och bl. a. därför icke behövde tålas. Här tages uttryckligen hänsyn till den multiplicering av effekten, som så lätt kan inträffa vid utövning av allemans befogenheter.⁹ Måhända kan i anslutning till detta uttalande antagas, att en idrottstävling i så stor skala, att skadegörelse å fastigheter

⁸ Jfr till det sagda 1910 års VL-förslag, s. 163 f., KProp. 128/1918, s. 140 f. (lagrådet) och s. 291 (dep.chefen), SOU 1947:47, s. 273 ff., *Romberg-Thulin* (1955), s. 123 ff., särskilt s. 127, not 1, och *Bengtsson* a. a., s. 24 f. och 84 f.

⁹ Jfr om rättsfallet *Bengtsson*, a. a., s. 78 ff.

blir oundviklig oaktat varje enskild deltagare icke överskrider allemansrätten, icke får igångsättas utan vederbörande markägares medgivande. Praktiskt sett föreligger dock stora svårigheter för en fastighetsägare att på rättslig väg hejda »friluftslavinen» i närheten av större bebyggelseområden.

2. NATURVÅRDSLAGEN M. M.

Den första naturvårdslagstiftningen i vårt land utgjordes av 1909 års båda lagar om nationalparker och om naturminnesmärkens fredande. Genom 1917 års ExprL infördes den ännu förefintliga möjligheten till expropriation för samma ändamål (jfr ovan kap. XV). Efter andra världskriget har genom friluftslivets lavinartade utveckling naturvården — liksom miljövården överhuvud — kommit att tilldraga sig ett allt starkare intresse från lagstiftarens sida. 1909 års lagar avlöstes år 1952 av en betydligt mera differentierad naturskyddslag. Samtidigt infördes den på sin tid mycket omdebatterade 1952 års strandlag. Efter förnyad utredning, Naturen och samhället (SOU 1962: 36), har dessa båda lagar ersatts av *Naturvårdslagen den 11 december 1964*.

Naturvårdslagen inledes med allmänt hållna uttalanden om att naturen utgör »en nationell tillgång som skall skyddas och vårdas», att envar skall visa »hänsyn och varsamhet i sitt umgänge med naturen» samt att »skåliga åtgärder» skall vidtagas för att begränsa eller motverka skada å naturen (1 §). Direkta sanktioner står icke bakom de sålunda uppställda normerna. Vid sidan av deras allmänt uppfostrande tendens bör dock observeras både att de binder myndigheterna i deras handlande och att de dessutom enligt motiven får antagas äga betydelse vid tillämpning av naturvårdslagens ersättningsregler (jfr nedan). I sistnämnda hänseende skulle alltså indiceras, att markägaren själv bör bära en skälig andel i kostnaderna för skadebegränsning (se DepCh i KProp 148/1964, s. 119 och 122).

Liksom i tidigare lagstiftning på området uppställer Naturvårdslagen vissa bestämda former för myndigheternas ingripande. Inrättandet av *nationalpark* motiveras framförallt av önskemålet att för framtiden av kronan tillhörig mark bevara en viss landskapstyp. Det i Naturvårdslagen nyinförda in-

stitutet *naturreservat* avser däremot överhuvudtaget områden, som bör skyddas på grund av sin vetenskapliga och kulturella betydelse eller för att tillgodose behovet av mark för allmänhetens friluftsliv. Vidare kan till fastighet hörande naturföremål fridlysas såsom *naturminnen*. Förbud kan även meddelas till skydd för utrotning av växt- och djurarter.

Som ett särskilt institut inom naturvården framträder förordnande om att visst strandområde vid hav, insjö eller vattendrag skall vara *strandskyddsområde* (15, 16 §§). Sådant område kan omfatta mark på högst 300 meters avstånd från vattnet. I första hand är det fråga om att inom strandskyddsområdet förbjuda bebyggelse utan särskilt tillstånd. Syftet är med andra ord bebyggelsepolitiskt och har därför redan berörts i del I, kap. VII. Regleringen åsyftar emellertid även uttryckligen att »åt allmänheten trygga tillgången till platser för bad och friluftsliv». Vid sidan härav uppställer naturvårdslagen regler om s. k. *stängselgenombrott* (17 §), varom mera nedan.

Naturvårdslagen ger vidare bestämmelser till skydd för landskapsbilden, innebärande bl. a. tillståndstvång vid utnyttjande av sten-, grus- och lertäkter för annat ändamål än markinnehavarens husbehov, s. k. *täkttillstånd* (18 §). Även mot andra för landskapsbilden störande arbetsföretag kan inskridande ske (19 §). Tillstånd erfordras för uppsättande av vissa *reklamanordningar* och bestämmelser ges mot *nedskräpning* i naturen (22, 23 §§).¹

Det kan icke bli fråga om att här närmare ingå på naturvårdslagens regelsystem. Endast några intressanta drag skall beaktas.

Vad först angår strandskyddsreglerna, har dessa i förarbetena betecknats såsom avsedda att trygga utövningen av allemansrätten. Denna terminologi torde få anses en smula missvisande, eftersom allmänheten före strandlagstiftningens tillkomst överhuvud icke hade rättslig möjlighet att hävda sin allemansrätt gentemot faktiska hinder, som rests av jordägaren. Enligt NaturvårdsL 17 § kan emellertid länsstyrelsen ge föreläggande om stängselgenombrott — inbegripet bro

¹ Bengtsson, Allemansrätt (1966), s. 97 ff. Se även SvJT 1967, rf s. 17 (bilskrotupplag).

över dike — för att bereda tillträde till mark, »där allmänheten eljest skulle ägt att fritt färdas».² Detta gäller för övrigt även andra områden än sådana, där förordnande givits om strandskydd. Dessutom kan länsstyrelsen ålägga borttagande av stängsel, som uppenbarligen endast avser att utestänga allmänheten från område, där färdselrätten eljest varit fri. Förarbetena talar om att stängslet kan ha uppsatts »av ren illvilja». Det skulle i så fall vara fråga om s. k. *chikan*, en rättsfigur som sällan erhållit uttrycklig reglering i svensk lag.³ I båda de angivna fallen av stängselgenombrott må länsstyrelsen vid tredska föranstalta om att åtgärden vidtages, s. k. direkt verkställighet (39 § 2 st). För själva kostnaden att anordna genomgång kan ersättning utgå av statsmedel, medan däremot eventuellt obehag av »friluftslavinen» icke ersättes (31 §).

I och med tillkomsten av de nu skildrade reglerna om stängselgenombrott — vilka väl närmast verkar tillbakahållande på markägarens lust att uppsätta stängsel — har allemansrätten utvecklats mot en verklig rättighet. Huruvida man bör beteckna den såsom privaträttslig eller offentlig-rättslig utgör en öppen fråga.

Såsom berörts i samband med vattenrätten har i rättsskipningen även framträtt tendenser att beträffande ersättning för intrång genom vattenbyggnad eller annat expropriativt ingripande behandla en mera stadigvarande utövad allemansrätt såsom »särskild rättighet».⁴ Detta betraktelsesätt, som skulle kunna få vittutseende ekonomiska konsekvenser, har dock knappast klart godtagits i rättspraxis (se härom vidare ovan kap. XXIV).

Av stor betydelse är slutligen *ersättningsreglerna* i Natur-

² Åtskilliga tolkningsfrågor betr. stängselgenombrott behandlas hos *Bengtsson*, a. a. 56 ff. och 71 f.

³ Jfr *Undén* i FJFT 1938, s. 10 ff., och *Ljungman* (1943), s. 114 ff. och 235 f.

⁴ Denna företeelse betecknas såsom *kvalificerad allemansrätt* av *Löwing*, *Intrång å kvalificerad allemansrätt* (1949). Nämda term användes däremot av *Ljungman* (1943), s. 262 f. för att beteckna viss rätt för envar att mot ersättning orsaka skada på annans egendom, t. ex. rätten att utnyttja annans strand enligt FiskeL 27 § 2 st. Jfr *Ljungman* i *Minnesskrift för Hult* (1960), s. 302 f.

vårdsL. Dessa har — delvis såsom resultat av en livlig offentlig debatt — blivit i hög grad differentierade (25—36 §§). Beträffande naturreservat återkommer den från byggnadslagen (t. ex. 22 §) kända regeln om ersättningsrätt, därest marken efter rådighetsinskränkningen kan användas endast på sätt som står i uppenbart missförhållande till dess tidigare värde. Vid synnerligt men må ägaren påfordra att fastigheten löses. Vid förordnande om strandskydd eller beträffande menlig inverkan från arbetsföretag ges också ersättning vid uppenbart missförhållande till tidigare värde, men här tages även hänsyn till att förbudet för andra delar av fastigheten kan ha medfört nytta, t. ex. genom att ökade bebyggelsemöjligheter där uppkommit, s. k. *influensverkan* (28 §); jfr *NJA 1963, s. 97*. Vägrat täkttillstånd ger också upphov till ersättningsrätt, men endast om markanvändningen står i uppenbart missförhållande till markens värde vid tiden för NaturvårdsL:ns ikraftträdande, en bestämmelse som genomfördes trots stark remisskritik.⁵ Under förarbetena betonades dock kraftigt, att man i första hand borde träffa frivillig uppgörelse i ersättningsfrågorna. Sådan uppgörelse får även verkan mot ny ägare av fastigheten (32 § 2 st.). Nås icke överenskommelse, skall frågorna om ersättning och eventuell inlösen prövas av expropriationsdomstol.

Numera står naturvården under överinseende av Statens naturvårdsverk (2 § i 1966 års lydelse). Det betonas också uttryckligen, att naturvården är en såväl statlig som kommunal angelägenhet. Beslutanderätten beträffande ingripanden ligger i de flesta fallen hos länsstyrelsen.

Det må slutligen påpekas, att inskränkningar i fastighetsägarens rådighet — i vissa fall mot ersättning — även kan ske enligt *lagen den 12 juni 1942 om fornminnen* och *lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen*.

⁵ KProp 148/1964, s. 115 ff.

FÖRKORTNINGAR

AK	Andra kammaren.
AllmVägL	Lag 30 juni 1943 om allmänna vägar.
ALU	Andra lagutskottet.
BB	Byggningabalken.
BrB	Brottsbalken
BL	Byggnadslag 30 juni 1947.
ElAniL	Lag 27 juni 1902 innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar.
ElRegL	Lag 22 juni 1920 med vissa bestämmelser om registrering av elektriska anläggningar samt om rätt till elektrisk kraft m. m.
EnsittarL	Lag 18 juni 1925 om rätt i vissa fall för nyttjanderättshavare att inlösa under nyttjanderätt upplåtet område.
EnskVägL	Lag 3 september 1939 om enskilda vägar.
ExprL	Lag 12 maj 1917 om expropriation.
FiskeL	Lag 1 dec. 1950 om rätt till fiske.
FJB	Lagberedningens förslag till jordabalk.
FJFT	Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland.
FT	Förvaltningsrättslig tidskrift.
GruvL	Gruvlag 3 juni 1938.
HB	Handelsbalken.
HD	Högsta domstolen.
HovR	Hovrätt(en).
HusbehovsvattenlednL	Lag 28 juni 1918 om rätt att över annans mark framdraga ledning för vatten till husbehovsförbrukning.
IF	Kungl. förordning 16 juni 1875 ang. inteckning i fast egendom.
JaktL	Lag 3 juni 1938 om rätt till jakt.
JB	Jordabalken.
JDL	Lag 18 juni 1926 om delning av jord å landet.
JordförvärvsL	Lag 14 maj 1965 om inskränkning i rätten att förvärva jordbruksfastighet (jordförvärvslag).
JR	Justitieråd(et).
JU	Jordbruksutskottet.
KB	Konungens befallningshavande.
KF	Kungl. förordning.
KK	Kungl. kungörelse.
KProp.	Kungl. proposition.

KöpL	Lag 20 juni 1905 om köp och byte av lös egendom.
LagCom	Lag-Commiteens förslag till allmän civillag 1826.
LagfF	Kungl. förordning 16 juni 1875 ang. lagfart å fång till fast egendom.
mkr	miljoner kronor.
NaturvårdsL	Naturvårdslag 11 dec. 1964.
NJA (A, C)	Nytt Juridiskt Arkiv, avdelning I (nr i notisavd.)
NJMF	Förhandlingar vid nordiskt juristmöte.
NyttjL	Lag 14 juni 1907 om nyttjanderätt till fast egendom.
SamägL	Lag 30 sept. 1904 om samäganderätt.
ServL	Lag 14 juni 1907 om servitut.
SOU	Statens offentliga utredningar.
SvJT (rf.)	Svensk Juristtidning (rättsfallsavd.)
SvLT	Svensk Lantmäteritidskrift.
TfR	Tidsskrift för rettsvitenskap.
TI.U	Tredje lagutskottet.
VAL	Lag 3 juni 1955 om allmänna vatten- och avlopps-anläggningar.
VL	Vattenlag 28 juni 1918.
ÄgofredsL	Lag 2 juni 1933 om ägofred.

CITERADE OFFENTLIGA UTREDNINGAR

- Bet. 1910. Betänkande med förslag till lag om expropriation m. m. 1910.
- 1910 års VL-förslag. Betänkande med förslag till vattenlag m. m., avgivet år 1910.
- 1917 års VL-förslag. Betänkande med förslag till vattenlag m. m., 1917.
- FJB 1947 Lagberedningens förslag till jordabalk I, 1947 (SOU 1947: 38).
- FJB 1960 Lagberedningens förslag till jordabalk m. m., 1960 (SOU 1960: 24, 25, 26).
- JB Lagråds- Remiss till lagrådet 11 febr. 1966 av förslag till Ny
remiss 1966. Jordabalk.
- SOU 1924: 16 Betänkande med förslag till gruvlag.
- SOU 1927: 14 Socialiseringsnämnden. Yttrande angående allmänna principer för en ny gruvlagstiftning.
- SOU 1928: 24 Betänkande med förslag till lag om ägofred.
- SOU 1936: 38 Betänkande med förslag rörande jaktlagstiftningsfrågor. I. Förslag till lag om rätt till jakt samt jaktstadga ävensom andra därmed sammanhängande författningar.
- SOU 1937: 35 Betänkande med förslag till lagstiftning om grundvatten m. m.
- SOU 1939: 30 Betänkande med utredning och förslag rörande tillgodoseendet av behovet av allmänna samlingslokaler.
- SOU 1939: 40 Betänkande angående åtgärder till motverkande av vattenförorening m. m.
- SOU 1940: 12 Betänkande med utredning och förslag angående inrättande av fritidsreservat för städernas och de tätbebyggda samhällenas befolkning.
- SOU 1941: 20 Betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen.
- SOU 1943: 14 Betänkande angående åtgärder mot spekulation i vattenkraft.
- SOU 1944: 69 Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten.
- SOU 1947: 38 se FJB 1947.
- SOU 1947: 47 Fiskerättskommitténs förslag till fiskelag jämte därmed sammanhängande författningar.
- SOU 1947: 81 Betänkande angående åtgärder mot spekulation i vattenkraft m. m.

- SOU 1948: 4 Markutredningen. I. Betänkande med förslag till vissa ändringar i expropriationslagstiftningen.
- SOU 1949: 23 Lagberedningens utlåtande angående lagstiftning om gräns mot allmänt vattenområde.
- SOU 1950: 27 Betänkande med förslag till ny lag om flottning i allmän flottled, m. m.
- SOU 1950: 40 Förslag till ändringar i jaktlagstiftningen.
- SOU 1951: 5 Förslag till ny naturskyddslag m. m.
- SOU 1951: 20 Betänkande med förslag till ny ägofredslagstiftning.
- SOU 1951: 26 Vatten- och avloppsfrågan.
- SOU 1951: 40 Förslag till lagstiftning om förbud mot bebyggelse m. m. inom vissa strandområden.
- SOU 1956: 17 Fiskeområde.
- SOU 1957: 43 Indragning av oförtjänt jordvärdestegring.
- SOU 1958: 41 Förslag till uranlag.
- SOU 1960: 25 se FJB 1960
- SOU 1960: 26 se FJB 1960.
- SOU 1960: 38 Skydd för vattenförsörjningen.
- SOU 1961: 25 Flygbuller som samhällsproblem.
- SOU 1961: 67 Betänkande med förslag till ändringar i jaktlagstiftningen.
- SOU 1962: 24 Expropriation för sanering av historiskt eller kulturhistoriskt värdefull bebyggelse
- SOU 1962: 36 Naturen och samhället
- SOU 1963: 16 Sveriges statsskick
- SOU 1963: 17 » »
- SOU 1963: 68 Fastighetsbildning
- SOU 1963: 73 Domar i expropriationsmål 1951—60
- SOU 1964: 10 Företagsinteckning
- SOU 1964: 32 Förtida tillträde, expropriationskostnad m. m.
- SOU 1965: 66 Kontinentalsockeln
- SOU 1966: 46 Jaktstadgan m. m.
- SOU 1966: 65 Luftförorening, buller och andra immissioner.
- SOU 1967: 65 Vatten och avlopp.

RÄTTSFALLSREGISTER

Nytt Juridiskt Arkiv

1901 s. 419	56	1954 s. 513	44
1915 s. 595	56	C. 828	45
1917 s. 275	56	1955 s. 53	36, 37
1925 A 10	65	s. 137	94
1929 s. 187	35	s. 530	35, 48
1933 s. 473	26	1956 s. 174	35
1935 s. 148	117	s. 282	33, 46
s. 169	93	s. 603	17
s. 515	18, 26	1957 s. 162	36, 44, 92
1936 s. 156	39	s. 736	17
s. 469	36, 40	1958 s. 215	90
1937 s. 127	38, 39	s. 611	35
s. 224	38	1959 s. 354	36
s. 347	94	s. 666	35, 48
1938 s. 72	39	1960 s. 125	36
s. 379	63	s. 145	26, 125
s. 585	26	s. 277	40
1940 s. 540	79	s. 369	21
1941 s. 191	26	s. 488	93
1942 s. 328	65	s. 726	91
1943 s. 103	94	1961 s. 109	125
1944 s. 232	42	s. 290	125
s. 516	94	s. 743	95
1945 s. 231	17	1962 s. 574	125
s. 411	134	A 46	91
s. 458	66, 91	C 851	91
s. 531	120	C 852	91
s. 687	90	1963 s. 296	125
1946 s. 386	94	s. 324	17, 36
s. 580	33	s. 715	95
1949 s. 167	139	C 1193	91
1950 s. 1	120	1964 s. 127	125
s. 136	40	s. 403	73
s. 409	89	s. 500	41
s. 533	94	1965 s. 11	91
1951 s. 74	119	s. 27	95
1952 s. 400	119	s. 182	91, 92
1953 s. 25 II	37	s. 268	93
s. 341	89, 95	s. 359	91
1954 s. 1	31, 45, 46	s. 492	94
s. 287 I, II	93	s. 515	96
s. 482	92, 94	1966 s. 140	41

Svensk Juristtidning

1935 rf. s. 69	39	1956 rf. s. 20	91
1942 rf. s. 29	39	1963 rf. s. 85	96
rf. s. 30	39	1964 rf. s. 11	45
		1964 rf. s. 27	41

SAKREGISTER

- adjacent 41
- affektionsvärde 33, 89
- allmansrätt 135 ff.
- allmän farled 74, 76 f.
- allmän flottled 74, 77 f.
- allmänningsfiske 127
- allmänt vatten 121 ff.
- andelsfiske 127
- atomenergianläggning 24
- avdikning 79
- avdikningslån 82 f.
- avgäld till jordägaren 106
- avkastningsvärde 32 f.
- avloppsvatten 79, 85 ff.
- avräkning av nytta mot skada 42 ff.90
- avtäkt 120, 130

- badning 138 f.
- bergmästare 104
- betesreglering 133
- bevisbörda 31
- bostadssociala ändamål, expropriation för 22
- bruttokraft 93
- brygga 139
- byggande i vatten 62 ff.
- bygdekraft 72 f.
- byggnadsminne 143
- båtnad 81
- båtnadsavsägelse 84 f.
- båtplats 138 f.
- bärplockning 138

- camping 138
- chikan 142
- cykelåkning 137

- defensiv vattenrätt 55, 59, 78 ff.
- delexpropriation 19, 35 ff.
- dikning 79 ff.
- donläge 104

- enklavregeln 124
- enskild väg 137
- enskilt vatten 123 ff.
- ersättning enligt VL 87 ff.
 - vid fastighetsöverlåtelse 96
 - enligt GruvL 105 f.
 - in natura 46, 92 ff.
- ersättningskraft 68 f., 92 ff.
- ersättningsvatten 76, 93 f.
- exploaterings tvång 71 f.
- expropriat 13
- expropriation, begreppet 12 f.
 - bevisbördan för rätta värdet vid 31
 - ersättningsformen vid 46 f.
- expropriationsanledningarna 20 ff.
- expropriationsdomstol 49
- expropriationsersättning 30 ff., 50 f.
- expropriationsförfarandet 49 ff.
- expropriationsobjektet 17 ff.
- expropriationsrätt 9 ff.
- expropriationstekniker 49

- fallvilt 117
- fast redskap 124 f.
- fiskearrende 127
- fiskelagstiftning 113, 121 ff.
- fiskerätt i oskift vatten 127 f.
- fiskevårdsområde 128 f.
- fiskådra 129
- flottning 77 f.
- flytande värde 32
- fornminne 24, 143
- friluftslavinen 139 f.
- fullbordande av expropriation 26
- fyndanmälan 112
- företagsskada 39 ff., 106
- förhandsprövning 62, 67, 76, 84, 86
- förhandstillträde 26, 44, 50
- företagsinteckning 109

- förverkande av expropriationsrätt 52
 — av gruvrätt 107
 försvarsavgift 102, 106
 förundersökning vid expropriation 51
- gemensamma murar 134
 gemensamt bete 133
 grundvatten 56, 75 f.
 grundvattentäkt 75 f.
 gruvrätt 97 ff., 100
 gruvinnehavare 105
 gruvregister 105, 109
- hemdjur 132 ff.
 hypotetiskt avkastningsvärde 33
 höjdläge betr. väg 38 f.
- ideellt värde 66
 immissioner 40
 industriellt avloppsvatten 80, 86 f.
 influensverkan 143
 inlösta området 105
 inmutning 103 ff.
 inmutningspunkt 104
 inmutningssystemet 98
 invallning 79, 85
- jaktarrende 117 ff.
 jaktbegreppet 116
 jaktkort 119
 jaktlagstiftning 113 ff.
 jakträttens objekt 116 f.
 — subjekt 117 f.
 jaktservitut 118
 jaktvård 118 ff.
 jaktvårdsområde 119
 jordlösen 105
 jordäganderättssystem 97 f.
 jordägareandel 98, 106
- kilometerregeln 124
 kloakvatten 80, 86
 koncessionssystemet 98, 110 f.
 kontinentalsockeln 111 f.
 korttidsreglering 74
 kronans lösningsrätt 64
 kronoandel 99, 102 f., 106 f., 110
- kronojord, vid expropriation 18
 kungsådra 63, 73
 kvalificerat förhandstillträde 26
 kvalificerad allemansrätt 51, 90, 142
 kyrklig jord, vid expropriation 18
- landskapsbilden, skydd för 141
 linbana 24
 lukrativ vattenrätt 55, 59, 62 ff.
 löseskillingen 31 ff.
 lösningsrätt 29, 60 f.
- mineral 97, 104, 110 ff.
 motortrafik 137
 mutsedel 104
- nationalpark 24, 140
 naturkraft 71
 naturminne 24, 141
 naturreservat 141
 nettokraft 93
 nyprövning 64
 nytta mot skada 43 f., 90, 143
- obligatorisk rätt 42
 ofullständigt jordbruk 23 f.
 oförtjänt värdestegring 15, 43
 oförutsedd skada 95
 oljeledning 24
 olovlig väg 136 f.
- penningvärdeförsämring 45 f.
 personlig skada 31, 34 f.
 plantering 136
 prekär gruvrätt 103
 prisreglerande syfte vid expropriation 15
- regalrätt 54 ff., 98, 113, 121
 regleringssamfällighet 70
 rådighet över vatten 54 ff., 138
 ränta å expropriationsersättning 26
- sakägarebegreppet vid expropriation 41
 samlingslokal 21
 samäganderätt i gruva 110

- sjösänkning 79, 83 ff.
 skadeersättningsprincipen 48, 95
 skadeförebyggande åtgärder 92
 skatterättsliga verkningar 33, 93
 skyddsvärde 38, 40
 sprängningsskada 40
 statsrättsliga problem vid exprop-
 riation 16 f.
 stenkolslagen 98 f., 110 f.
 strandskyddsområde 142
 strandvattenregeln 124
 strömfallsfastighet 69
 stängselgenombrott 141 f.
 stängselkostnad 134
 stängselvitsord 133
 surrogationsprincipen 48, 95
 svampplockning 138
 säkerhetsöverlåtelse 109
 särskild rätt vid expropriation 18 f.,
 28 f., 41, 47 f.
 — vid ersättning enligt VL 89 ff.
 sönande 102
- tidpunkt för värderingen 44 f.
 tillåtlighetsprövning 65, 83
 toleranspunkt 139
 tomt 136
 torrläggning 79
 torrläggningssamfällighet 84
 tvångsdelaktighet 61, 70, 78, 84 f.,
 87
 tvångsrätt 61, 70, 78, 80, 85, 87
 tvångssamfällighet 70, 81, 117, 126,
 tvångsservitut 19, 68, 76, 93, 105, 134
 täkttillstånd 141
 tätbebyggelse, expropriation för 15,
 22 f.
- undersökningsarbete 104
 universitetsjord, expropriation av 18
 uranlagen 111 f.
 urminnes hävd 126
 utfartsväg 39
 utmål 104
 utvidgning av expropriation 19 f.
 vanskötsel av fiske 130 f.
 — av gruva 107
 vattenavledning 79, 83 ff.
 vattendomstol 61 f.
 vattenfallsrätt 17, 57
 vattenförorening 86 f.
 vattenkraft 62 ff.
 vattenreglering 70 f., 79
 vattenrätt 53 ff., 57 f.
 vattentäkt 75 f.
 viltskador 120
 vägomläggning 37 ff.
 värdeökning genom expropriation
 42 f.
- yrkesfiske 23, 122, 125
 ytvatten 56
- åkernormer 36
 årsreglering 74
 återkallelse av expropriationsan-
 språk 51
 återlösningsrätt 29, 61
- ägofred 132 ff.
 överlåtelse av expropriationsrätt 25
 — av vattenrätt 58
 — av gruvrätt 109

INSTITUTET FÖR RÄTTVETENSKAPLIG FORSKNING (IFRF)

I HJALMAR KARLGREN

Skadeståndsrätt
1:a uppl. 1952. 4:e uppl. 1968
Hft. 30:— Inb. 38:—

II HÅKAN NIAL

Internationell förmögenhetsrätt
Hft. 14:50

III LARS WELAMSON

Om anslutningsvad och reformatio in pejus
Hft. 16:—

IV KARL OLIVECRONA

Rättegången i brottmål enligt RB
1:a uppl. 1953. 2:a uppl. 1961
Hft. 36:— Inb. 44:—

V GUNNAR LAGERGREN

Delivery of the goods and transfer of property and risk in the law on sale
Hft. 16:50

VI HJALMAR KARLGREN

Avtalsrättsliga spörsmål
Hft. 17:—

VII HÅKAN NIAL

Handelsbolag och enkla bolag
Hft. 36:— Inb. 44:—

VIII PER OLOF EKELOF

Processuella grundbegrepp och allmänna processprinciper
Hft. 19:—

IX LARS WELAMSON

Domvillobesvär av tredje man
Hft. 22:—

X HANS THORSTEDT

Om rättsvillfarelse
Hft. 20:50

XI KNUT RODHE

Obligationsrätt
Hft. 55:— Inb. 67:—

XII TORE STRÖMBERG

Åtalspreskription
Hft. 22:—

XIII PER OLOF BOLDING

Skiljeförfarande och rättegång
Hft. 22:—

XIV ÅKE MALMSTRÖM

Föräldrarätt
Hft. 17:50 Inb. 22:—

XV PER OLOF EKELOF

Rättegång I
1:a uppl. 1957. 2:a uppl. 1963
Hft. 18:—

XVI NILS REGNER

Svensk juridisk litteratur
Inb. 56:50

XVII NILS HERLITZ

Nordisk offentlig rätt I
Hft. 12:—

XVIII NILS HERLITZ

Nordisk offentlig rätt II
Hft. 22:—

XIX PER OLOF EKELOF

Rättegång II
1:a uppl. 1959. 2:a uppl. 1964
Hft. 21:—

XX HJALMAR KARLGREN

Säkerhetsöverlåtelse
Hft. 29:—

XXI FOLKE SCHMIDT

Tjänsteavtalet
Hft. 30:—

XXII IVAR AGGE

Straffrättens allmänna del I
Hft. 21:—

XXIII HJALMAR KARLGREN

Kutym och rättsregel
Hft. 16:50

XXIV KARL OLIVECRONA

Rätt och dom
1:a uppl. 1960. 2:a uppl. 1966
Hft. 25:— Inb. 33:—

XXV LENNART VAHLÉN

Avtal och tolkning
2:a tryckn. 1966
Hft. 36:— Inb. 44:—

XXVI OLE WESTERBERG

Skatter, avgifter och pålagor
Hft. 36:50

XXVII PER OLOF EKELOF

Rättegång III
1:a uppl. 1960. 2:a uppl. 1964
Hft. 19:50

XXVIII SEVE LJUNGMAN —

PER STJERNQUIST
Den rättsliga kontrollen över mark och vatten I
4:e uppl. 1968
Hft. 24:—

XXIX KURT GRÖNFORS

Ställningsfullmakt och bulvanskap
Hft. 39:— Inb. 48:—

XXX IVAR AGGE

Straffrättens allmänna del II
Hft. 27:—

XXXI SIGURD DENNEMARK

Om svensk domstols behörighet i internationellt förmögenhetsrättsliga mål
Hft. 48:—

XXXII LARS WELAMSON

Konkursrätt
Hft. 74:— Inb. 87:—

XXXIII HILDING EEK

Internationell privaträtt
2:a uppl. 1967
Hft. 35:—

XXXIV SEVE LJUNGMAN —

PER STJERNQUIST
Den rättsliga kontrollen över mark och vatten II
3:e uppl. 1968
Hft. 23:—

XXXV PER OLOF BOLDING

Skiljedom
Hft. —

XXXVI NILS HERLITZ

Nordisk offentlig rätt III
Hft. 90:—

XXXVII FOLKE SCHMIDT

Åktenskapsrätt
1:a uppl. 1963. 3:a uppl. 1967
Hft. 27:—

XXXVIII PER OLOF EKELOF

Rättegång IV
Hft. 18:—

XXXIX AXEL ADLERCREUTZ

Arbetsagarbegreppet
Hft. 38:—

XL IVAR AGGE

Straffrättens allmänna del III
Hft. 22:—

XLI LARS WELAMSON

Konkurs
2:a uppl. 1967
Hft. 23:—

XLII HJALMAR KARLGREN

Passivitet
Hft. 36:—

XLIII PETER WESTERLIND

Studier över tomrättsinstitutet I
Hft. 80:—

XLIV LENNART VAHLÉN

Fastighetsköp
2:a uppl. 1968
Hft. 30:— Inb. 37:50

XLV ÅKE HÄSSLER

Skiljeförfarande
Inb. 36:—

XLVI PER OLOF EKELOF

Rättegång V
Hft. 24:50

XLVII KNUT RODHE

Lärobok i obligationsrätt
Inb. 37:—

XLVIII BERTIL BENGTSSON

Hävningsrätt
Hft. 85:—